

VIGILIA

FELELŐS SZERKESZTŐ:
MIHELICS VID

BALÁSSY LÁSZLÓ
BÁLINT SÁNDOR
ÉBERT TIBOR
HAMVAS ISTVÁN
IJJAS ANTAL
LÓRINCZ IMRE
MEDVIGY MIHÁLY
MEZEY LÁSZLÓ
RAJECZKY BENJÁMIN
SÍK SÁNDOR
SZEGHALMI ELEMÉR
SZENNAY ANDRÁS
SZERBÁK ELEK

írá s a i

1965 MÁRCIUS

Ára: 5 forint

TARTALOM

	Oldal
<i>Sík Sándor</i> : Igazságban imádkozni	129
<i>Hamvas István</i> : A kiszombori románkori körtemplom titkai	136
<i>Balássy László</i> : Apostol-lelkek (Vers)	139
<i>Lőrincz Imre</i> : Egy elfelejtett költő: Vitnyédi Németh István	140
<i>Ébert Tibor</i> : Játékvonat (Vers)	145
<i>Ijjas Antal</i> : Motibu (Elbeszélés)	146
<i>Mihelics Vid</i> : Eszmék és tények (Robinson anglikán püspök könyve)	161
<i>Ohmacht Nándor</i> : A kis út (Hitünk misztériumai)	167

NAPLÓ

Hamvas András érsek hetvenöt éves 169; XXIII. János pápa és Newman bíboros (<i>Szennay András</i>) 170; Dokumentum a szabadságharc korából (<i>Medvigy Mihály</i>) 172; Az olvasó naplója (<i>Rónay György</i>) 174; Színházi krónika (<i>Doromby Károly</i>) 177; Képzőművészet (<i>Dévényi Iván</i>) 179; Zenei jegyzetek (<i>Rónay László</i>) 181; Filmek világából (<i>Bittei Lajos</i>) 183; Hagyomány és reform (<i>Bálint Sándor — Mezey László — Rajeczky Benjámín</i>) 185; Passuth László: Arany ködben fáznak az istenek (<i>Szeghalmi Elemér</i>) 188; Ifjúsági színiegyesületek a Shakespeare-kori Angliában (<i>Szerbák Elek</i>) 190; Jegyzetlapok (r. gy.) 192.	169
---	-----

Felelős szerkesztő:

*Mihelics Vid*Főmunkatársak: *Doromby Károly, Pfeifer János, Radó Polikárp*Felelős kiadó: *Saad Béla*

Kiadja a Vigilia munkaközösség

A szerkesztő a hét első három napján fogad a szerkesztőségben (V., Kossuth Lajos u. 1.), lehetőleg az időpont előzetes megbeszélése alapján. Kéziratokat Budapest 5. Postafiók 195. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest V., Kossuth Lajos utca 1. A Vigilia postatakarékpénztári csekk-számla száma: 37.343. Külföldi előfizetések: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Ügyfélszolgálat. Index-szám: 26.921.

Megjelenik minden hónap elején

Ára: 5,— forint

IGAZSÁGBAN IMÁDKOZNI

A magánimádság egyik módja a szóbeli ima, a másik az elmélkedés. A kettő közül a lelkiélet mestereinek egybehangzó véleménye és ítélete szerint az utóbbi az értékesebb. Azt mondja Szalézi Szent Ferenc a Filóteában: „Ha szóbeli imádságot végzel és közben vonzódást érzel az elmélkedésre, akkor nyugodtan kövesd ezt a vonzódást és ne fontolgasd, hogy közben szokott szóbeli imádságaidat elhagyod. Mert Isten előtt értékesebb az elmebeli ima és szellemünkre üdvösségesebb is.” Annyira ajánlják a lelkiélet mesterei és annyira kiemelkedik nagy fölénye, hogy az egyik tudós középkori teológus, a párizsi egyetem rektora, Gerson szerint: „Hacsak Isten különös csodát nem tesz, elmélkedés nélkül lehetetlen a keresztény életet megvalósítani.” Bizonyos, hogy ez túlzott kifejezés. Semmiesetre sem lehet azt mondani, hogy az elmélkedés föltétlenül szükséges az üdvösségre. Azt sem mondjuk, hogy nem lehetne mással pótolni. De kétségkívül nagy az értéke. Messze a keresztyénségen túl, a nagy szemlélődő keleti vallásokban, indusoknál, buddhistáknál, a görög filozófiában a nagy sztoikusoknál is megtaláljuk. És ismeri értékét a teológiai gondolkodástól független profán tudomány is. Magyar fordításban is megjelent *Payot*: Az akarat nevelése című kitűnő könyve. Fialembernek számára ad útbaigazítást: hogyan kell kifejleszteni akaratunkat, és voltaképpen két ilyen eszközt ismer el: a cselekvést és az elmélkedést. Kifejti azt, amit a lelkiélet nagyjai már sok századdal előbb kifejtettek, de mintegy a modern tudomány bélyegét is rányomja.

Milyen ima az oratio mentalis? Miben különbözik a szóbeli imádságtól? Abban, hogy *nem szavakban folyik le, hanem az elmében, a lélekben*. Ha lehet, még jobban teljesíti az Úr Jézus utasítását: „*Lélekben és igazságban*” kell imádkozni. Schütz Erkölcsstanának nagyon gyakorlati meghatározása szerint: „Elméledni annyit tesz, mint behatolva megvizsgálni Isten igazságait és megfontolni azokat, mit jelentenek, hogy kedvet kapjunk és erőt követésükre.”

Lássuk egyenként ezeket a mozzanatokat.

Hol vannak Isten igazságai, amelyekről elmélkedni lehet? Mindezekelőtt a kinyilatkoztatásban: a Szentírásban és a szenthagyományban, amelyet a nagy teológusok mintegy aprópénzre váltva adnak elénk. De megtaláljuk őket nemcsak a szentatyák irataiban, hanem a katekizmusban és a vallástani iskolakönyvekben is, amelyek közelebb hozzák az igazságokat az egyszerűbb igényűekhez is.

Azonban isteni igazság jóformán minden. Minden, ami tény. Minden, ami valóság. Hiszen mindez az Istentől jön. Tehát megtaláljuk az isteni igazságot pl. a természetben. Amit *Vörösmarty* mond:

*A természet örök könyvét forgatni ne szűnjél,
Benne az Istennek képe leírva vagyon*

— ugyanezt már az ószövetség is tanítja: „*És balgák mindazok, akik nem tudták meglátni az Isten bölcsessége mögött az Alkotót.*” Tehát a természet Isten igazságát adja elénk, ha úgy nézzük, hogy meglátjuk ezt benne.

És a művészet? És az irodalom? Mennyi isteni igazságot lehet találni mondjuk *Arany* János költészetében! De elmélkedhetem ugyanígy például *Ady* verseiről is. Akár úgy, hogy meglátom benne a mélységes

keresztény istenhitet, akár úgy, hogy arról gondolkodom: miért ellenkezik, miért téved így, mit akar vele az Isten? Rengeteg alkalom a meggondolásra, az elmélkedésre! És minden ember, minden esemény valamiképpen tőle jön. Mennyi elmélkedési alkalom! Aztán itt vagyok én magam. Én is Isten igazsága vagyok. Megvalósul-e bennem? Elmélkedhetem problémáimról, bűneimről, erkölcsi konfliktusaimról, nehézségeimről, emberekkel való viszonyaimról, — roppant széles az elmélkedés köre.

Felmerül itt a kérdés: hogyan lesz a profán tárgyból — például a talán nem is keresztény istenfogalommal megírt versből, vagy a természeti élményből — elmélkedési tárgy, imatárgy? Úgy, hogyha mint Isten országát fogom föl, mint Isten igazságáról elmélkedem róla. Vizsgálom ezt a dolgot objektíve Istenhez való viszonyában, vagy vizsgálom az én Istenhez való viszonyom szempontjából. Az elmélkedés tárgya mindenképpen az Isten, közvetlenül vagy közvetve.

Mi az alanya? Az ember. Az egész ember. Tanulmányozzuk az Isten igazságait, megfontoljuk őket: ez értelmi munka. Kedvet akarunk meríteni belőlük: ez érzelmi munka. De erőt is: akaratni munka. Az emlékezet, a képzelet pedig közelebb hozza őket hozzánk. Persze nem kell külön-külön irányulnia ezekre a lelki tevékenységekre az elmélkedésnek, ezek vegyülhetnek is, sőt az egyik erősebb, túlnyomó is lehet. De még egy mozzanat van adva mindig: hogy az egész ember Istenhez való viszonyában alanya az elmélkedésnek. Vagyis az elmélkedés: *imádság*. Ezt nem szabad soha elfelejteni. Az egész gondolati munka, minden érzelmi és akaratni hullámmás: köztem és Isten közt lefolyó párbeszéd. Mindig Isten van a középpontban, különben nincs szó keresztény értelemben vett elmélkedésről.

Ebből világosan következik, hogy miben különbözik az elmélkedés egyéb lelki és szellemi dolgoktól. Hiszen édestestvére a gondolkodásnak; a tanuláshoz is hasonlít. De a profán gondolkodásban, tanulásban az értelem dolgozik és nem fontos a többi. Itt az egész ember dolgozik, mélyed el az elmélkedésben. A tanulás célja, hogy az ember többet tudjon. Az elmélkedésé az, hogy jobban megszeresse az Istent, közelebb jusson hozzá. — Miben különbözik az elmélkedés a lelkiolvasmánytól? Hiszen akárhány könyv elmélkedési szöveget ad. Igen, de ez még csak szöveg. Elmélkedés akkor lesz belőle, ha magamévá teszem, földolgozom, magamba olvasztom. Talán legjobb hasonlat erre a testi étel szerepe. Az elmélkedésben magamhoz veszem az ételt. Hogy ebből növekedjem, testem gyarapodjék, ahhoz kell, hogy megrágjam, lenyeljem, megemésszem. Kicsi gyerek számára az anya meg tudja könnyíteni az étel feldolgozását, át-törk, megreszelik — de végre is neki magának kell megemésztienie. Különben nem jó a növekedésre. Amíg én nem tettem magamévá azt a szöveget, addig csak olvastam, de nem elmélkedtem. Azt mondja Loyolai Szent Ignác lelkigyakorlatában: „Nem attól lakik jól a lélek, amit magához vesz, hanem attól, amit belsőleg izel és érzel.”

Hogyan történik ez? Mi a módja az elmélkedésnek?

Az elmélkedés sokkal régebb, az Egyházban is, azon kívül is, mint módszereinek kidolgozása. Az ősegyházban is megvolt, pedig nem gondolkoztak módszerekről. Benne élt a keresztény jóformán magától. A lélekkel telt emberek éltek benne és telítették vele magukat. Először a bencések adtak rá szabályokat. Azóta kidolgozták százszor is a módszert, és most már századok óta részletes törvénykönyvei vannak, kitűnőbbnél-kitűnőbbek. Van szulpiciánus (a 17. század nagy francia teológusaitól eredő), van bencés, van kármelita módszer. Egyik jobb, mint a másik.

Nagyon ismert és használt Loyolai Szent Ignác klasszikus módszere. A lényeg mindenütt ugyanaz: értelmi feldolgozás, érzelmi átélés, akaratilag elhatározás. Vegyük itt talán azt a meglehetősen egyszerű formulát, amelyet Szalézi Szent Ferencre visznek vissza. A Filóteában a következőképpen írja le:

Kezdődik egy *előkészülettel*. Az előkészület abban áll, hogy az illető Isten jelenlétébe helyezi magát. Illetőleg tudatára ébred annak, hogy Isten itt van és bennem van. Isten mindenütt jelen van. Krisztus Urunk lát, itt van velem. Ez az egyik mozzanat. A másik: kérem segítségét, hogy jól végezzem az elmélkedést. A harmadik: az ember iparkodik képzelőtehetségét igénybe venni és maga elé állítani az elmélkedés tárgyát. Talán egy eseményről van szó: ezt egyszerűen magam elé képzelem. Ha elvont igazságról, akkor próbálom neki formát adni, valami képszerű módon magam elé állítani, hogy ez segítségemre legyen. Ez sem föltétlenül szükséges, csak praktikus. Ennyi az előkészület.

Ezután következik a második rész: az *értelem munkája*. Maga a megfontolás, a szokásos kérdések segítségével: mit, hogyan, miért, mi célból? Próbálok értelmemmel, emlékezetemmel belehatolni abba a gondolatba, eseménybe, hittitokba. Mindig szem előtt tartva: nem azért teszem, hogy én ezt jól tudjam, hanem, hogy életemet ehhez alakítsam, hogy lássam, mi következik ebből énrám, hogy közeledni tudjak Istenhez. Mindent Istenre vonatkoztatok, azután magamra. Kérdéseket teszek fel magamnak.

A harmadik része az elmélkedésnek, hogy *érzelmeket és elhatározásokat* ébresszek magamban. Ha szembenézek az Úr Jézussal, egy-egy cselekedetével vagy mondatával, egy erénnyel vagy egy bűnömmel: érzelmek kelnek bennem: bizalom, hála, bánat... De fel kell ébrednie bennem a segítség utáni vágynak is és elhatározásokat kell érlelnie bennem. Nem általánosságban, hanem teljes részletességgel, konkrétan, magamra vonatkoztatva. Ezzel az elmélkedés készen van.

De van egy természetszerű *befejező része* is: hálát adok Istennek, följajnlom magamat és kérem segítségét, hogy amit elhatároztam, végre is tudjam hajtani. Egy, vagy egynéhány gondolatot magammal viszek egész napra.

Persze mindez — vagy bármilyen más módszer — nem parancs, nem utasítás, nem szabály, és nem feltétlenül szükséges, hogy ezt kövesse valaki. Csak ebben a formában végzik azok, akik sikeresen merítenek belőle. Kinek-kinek meg kell találnia az elmélkedés neki megfelelő módját.

Ismertem valakit, — íróember volt, — aki panaszkodott, hogy nem tud elmélkedni. Erre azt tanácsoltam neki: próbáljon úgy elmélkedni, hogy leírja az elmélkedést. Néhány nap múlva már nem is kellett leírnia, csak magában fogalmazta meg. Egy másik esetben egy pedagógus panaszkolta ugyanezt. A beszélgetés során kiderült: mást sem tesz egész nap, mint azon elmélkedik, hogyan vezethetné a gyermekeket az Úristenhez. Mikor másokat táplált, maga is táplálkozott. Csak önmagára is kellett vonatkoztatnia mindent, és készen volt az elmélkedése. Egy mérnökkel is beszéltem, aki azt mondta, hogy nem tud elmélkedni. Mérnök-módra nézi a dolgokat, szeret belenézni azok struktúrájába. — Ez nagyszerű, — feleltem én, — hiszen akkor ugyanezt kell alkalmaznia minden tényre, minden igazságra, legyen az hitbeli, legyen természettudományi, és a leg szebb elmélkedés lesz! Nézzen bele Isten műveibe, keresse meg azok struktúráját, kapcsolja magát is hozzá, és elmélkedett. Mindenféleképpen jól lehet elmélkedni. Egy jeles teológust megkérdeztem egyszer, hányféle módon lehet elmélkedni. Azt felelte, hogy tizenkétezerféleképpen, — vagyis határtalan sokféleképp. Mindenkinek úgy, ahogy az önmagának

megfelel. „Azon fordul meg minden, hogy az ember az igazságot keresse és az igazságból az Isten felé törekedjék” (Guardini).

De miért is olyan kíváncsú ez a talán sok esetben nehéznek, bonyolultnak látszó dolog? Miért kíváncsú mindenki számára? Mert előírva ugyan csak a papoknak és szerzeteseknek van, de Szalézi Szent Ferenc tanácsosnak találja világiaknak is. Egy pár szót tehát az elmélkedés értékéről.

Mindenekelőtt pótolhatatlannak látszik tisztán profán szempontból is. *Payot* mondja, hogy gondolkodó, életét intéző emberré nem lehet az ember elmélkedés nélkül. Aki nem híve az elmélkedésnek, azzal az élete csak úgy megtörténik, de nem ő intézi, nem ő a szerző. Csak egy semleges terület, akin az élet végbemegy. Az ösztön-embernek, az egészen kis-korúnak, a még csak és nem is átlag-embernek talán megfelelhet ez az „ahogy esik, úgy puffan” filozófia. Nagykorú emberhez az illik, hogy maga fogja meg az életet és a dolgokat. Aki nem elmélkedik a dolgokról, az perspektíva nélkül, csak egy síkban látja őket. Nem veszi észre azok hierarchiáját, szellemét. Hogy ne primitíven lásson, beléjük kell hatolnia.

És lelkiéletünk szempontjából mi a szükségessége? Ugyanaz, ami az imádságé: bekapcsolódom Istenbe, Isten igazságaiba, mint valóságba, reáisan. És minthogy az, aki csinálja, rájön az izére, hát mindennap bekapcsolódik. Vagyis benne él a keresztény kozmoszban. Mindennap?... Mikor hideg van, az ember befűt. És ha nagy tél van, mindennap be kell fűteni. Ha egy nap kimarad, máris nehéz lesz másnap átfűteni a lakást.

Az elmélkedés továbbá az önismeret egyetlen útja, egyetlen iskolája. Az elmélkedés belevilágít az ember lelkébe. Ez a befelé ásás a külső hatás nyomán segíti realista látásomat, hogy kiszabaduljak az illúziók, önámítások légköréből, amelyben mindnyájan többé-kevésbé benne élünk. De még fontosabb a keresztény embernek, hogy Istent ismerjük meg. Mi nemcsak azt mondjuk, mint a görög bölcs: ismerd meg magadat, hanem: nézd magad Isten szemével! Elsősorban az Istent próbáld megismerni, aztán ismerd meg magadat. „Ez az örök élet, hogy megismerjenek téged, egyedül igaz Istent, és akit küldöttél, Jézus Krisztust” (Jn. 17, 7).

Mint mindennek, az elmélkedésnek is megvannak a veszélyei és nehézségei. Veszélye főképpen az egyoldalúságban áll. Az egyoldalúan értelmi adottságú, intellektuális hajlamú embernél az a veszélye, hogy elméleti síkon marad. Roppant értelmi munkát végez, ráveti magát az igazságokra, önmagát boncolgatja, elmélkedik, elfogadja az igazságot, amit lát, és aztán — tovább megy. Látja, milyen nagyszerű dolog ez, és azt hiszi, hogy már éli is; holott teljesen eredménytelen az elmélkedés, amíg el nem jut az elmélet megcsodálásától a cselekvésig. Az egyoldalúan morális beállítottságú ember számára pedig minden lesz az erkölcsi szempont. De ez még nem elmélkedés, csak moralizálás. Hideg puritanizmus marad számára az igazság addig, amíg nem az Isten iránti szeretetből vonatkoztatja önmaga átalakítására. Ezeknek a veszélyeknek legjobb orvosságai közé tartozik, ha erősen kidomborítom az elmélkedés ima-jellegét, Istennel való párbeszéd formájában. Istennel tárgyalok meg mindent. Ez az „imabeszélgetés”, ahogy Loyolai Szent Ignác mondja lelki-gyakorlatos könyvében.

Ösi, általános nehézség mindnyájunk számára, hogy európai emberek vagyunk, tehát nyugati emberek, és a nyugati ember egyoldalúan fejlődött a gyakorlati élet, a hasznosság felé, míg Keleten fontosabb szerepe van a szellemnek, a szemlélődésnek. Mi valahogy arra vagyunk beállítva, hogy csak a gyakorlati hasznot, a morális hasznot lássuk mindenben.

Hol van itt az elmélkedéshez szükséges lelkület? Egy másik, talán még nagyobb nehézség, hogy egyszerűen nincs ideje az embernek elmélkedni. Egész napunk el van foglalva. Honnan veszem rá az időt, a pihentséget, a csendet, az idegeket, a nyugalmat? De nehézséget okozhatnak tévedések is. Például valaki olvasott magasztos szövegeket, és most azt hiszi, hogy neki is ilyeneket kell kitalálni elmélkedés közben, és panaszkodik, hogy ő erre nem képes.

Arra szeretnék némi tanácsot adni, hogyan lehet ezeknek a nehézségeknek ellenére mégis elmélkedni. Lényegében csak egy egyszerű meghatározást adnék: *Imádkozva gondolkodni*, — *gondolkodva imádkozni*. Ha így állítjuk magunk elé az elmélkedést, akkor látjuk, milyen könnyű és milyen régi dolog! Elég, ha elmélkedésre váltjuk, amit úgyis gyakorolunk. Minden keresztény ember imádkozik minden nap. Imádkozzunk hát elmélkedve (vagyis gondolkozzunk el közbe-közbe azon, amit mondunk). Valamit olvas minden nap: olvassuk elmélkedve. Lelkiismeretet vizsgál minden este: vizsgáljuk lelkiismeretünket elmélkedve. Szentmisét hallgat legalábbis minden vásár- és ünnepnap: hallgassuk a szentmisét elmélkedve. Ez csak percekkel kíván többet. Az elején Isten jelenlétébe helyezzük magunkat, segítségét kérjük — csak természetes, hogy ezzel kezdődik minden imádság. És a végén hálát adunk, elhatározásainkat Isten elé visszük. Mindez másodperceket kíván csak. Ami pedig magát a megfontolást illeti: két kérdést teszünk fel: 1. Mit jelent ez a dolog? Mi következik belőle? 2. Mit jelent nekem, és mi következik belőle az én számomra? Ha ezt a két kérdést feltesszük, nem kell félnünk, hogy nem felelünk meg az elmélkedés végső céljának.

Vegyünk egy példát az elmélkedve-imádkozásra. Newman reggeli imájának egy bekezdése: „Ó Istenem, magadért teremtettél engem, hogy a magam módján szolgáljalak Téged. Hivatásos életművet gondoltál ki számomra, különbözött mindattól, amit mások elé tűztél. Csak egy kis szeme vagyok a láncnak, egy kis tagja a szellemi lények nagy közösségének, de nem semmiért teremtettél engem: tennem kell a jót. Munkálkodnom kell műveden.” Lehetetlen itt meg nem állnom és el nem gondolkodnom. Micsoda nagyszerű vízió! Isten a mindenséget megteremtette egyetlen mondattal, elgondolt valamit, ahol mindenkinek megvan a megfelelő szerepe. Nekem is az a szerepem, hogy munkálkodjam Isten művén. Szervesen meggondolt a létem. Isten munkatársának vagyok hivatva. Hogyne kelne fel az emberben a hálának, a csodálatnak, a bizalomnak érzése! Hol és hogyan? Olvasom tovább és Istenre építem a gondolatokat: „Azon a helyen, amelyre állítottát, a béke angyala kell, hogy legyek, az igazságnak papja, még akkor is, ha semmi különös nem tesz ki mindezekért: csak teljesítem akaratodat és szolgáljak neked hivatásban!” Tehát azon a helyen, ahová állítottát. Ime, nem kell mást keresni: azon a helyen, abban a családban, abban a munkakörben, abban az intézményben, abban a szakmában, abban a szomszédságban, abban a lakásban kell Istent szolgálnom. Semmi sincsen Isten nélkül. És semmi különös nem kell cselekednem, csak a béke angyala és az igazság papja legyek. Hogyan lehetek az? Szolgáljam hivatásomat és teljesítsem Isten akaratát. Hol lehetek ma az igazság papja? Miért lesz ez nehéz? Kik nehezítik meg? Hogyan tudok segíteni a nehézségen? Mit tegyek ma vagy holnap ezen a téren? — Ime hozzáadtam az imádsághoz öt percet, és már nemcsak imádság ez, hanem elmélkedés is.

Aztán itt van az elmélkedve olvasás. Kell, hogy az ember olvasson valami lelki olvasmányt, különben nagyon hideg lesz a lélekben. Mit ol-

vasson ? Nehéz tanácsot adni a roppant bőség miatt. Rangban persze mindent megelőz a Szentírás: újszövetség, később ószövetség. Ezután következnek a nagy klasszikus művek. Mintegy koronája ezeknek Kempis: Krisztus követése. És az a sok csodálatos remekműve a lelki életnek és a vallási irodalomnak, az apostoloktól a mai napig: *Szent Ágoston és Loyolai Szent Ignác és Newman és Guardini és Prohászka*... Egészen kezdők esetén pedig a katekizmusnál kezdeném, mégpedig a modern katekizmusnál. Nem szabad ezt lenézni! Éppen a legújabb katekizmusok bámulatos ügyességgel és hozzáértéssel vannak megszerkesztve. Aki nem tudja a maga hitét, ott megismerheti. Ott vannak az iskolai hittankönyvek, amelyeket akkor nem egészen értettünk, de mégis csak megsejtettük belőlük az örök Szeretetet. Úgy ne járjunk velük, mint Szent Ágoston a Bibliával! Eleinte parlaginak érezte a görög filozófusok után, aztán egy pár év múlva már mennyire megtalálta benne nemcsak az igazságot, hanem a szépséget is! És vegyünk kézbe olyan imádságos könyveket, amelyek utalást tartalmaznak az elmélkedő imádságra. Olvassuk a szentek életét is: egészen elemi formában a legnagyobbat kaphatjuk itt.

Hogyan lesz már most az olvasásból elmélkedés? Mindenekelőtt az ember lassan olvas, keveset olvas. Meg-megáll egy-egy gondolatnál. Hogy mennyi időre, nem fontos. Szent Ignác harmadik imamódja minden gondolatnál egy-egy lélegzetnyi megállást kíván. Vegyünk néhány evangéliumi példát. A kenyérszaporításról szóló evangéliumban például az áll: „... hogy próbára tegye őket.” Hogyan kell ezt érteni? Az Úr Jézus nem intézi el a problémát mindjárt csodával. Nézzenek utána a tanítványok, mit tudnak ők tenni, miük van: telepítsék le az embereket, szervezzék meg a dolgot. Fogjatok hozzá, mit tudtok ti tenni, azt tegvétek meg, azt rendezték el, amit az emberi erő megtehet, aztán majd jön a csoda. Mit jelent ez rám nézve? Meg kell tennem a magamét, mindent, ami tőlem telik, azután várhatom az Isten segítségét. Vagy itt vannak az emmauszi tanítványok. Ismerjük a történetet. Mennek és csatlakozik hozzájuk az Úr Jézus, de nem ismerik fel, csak a kenyértörésben: amikor vacsorához ülnek és megtöri a kenyeret. Mi változott meg? Mi nvította fel a szemüket? Kenyeret adtak, jót cselekedtek, a szeretet cselekedetét cselekedték! Erre megnyílt a szemük és az Úr Krisztust vették magukhoz. A szeretet fogja megnyitni a szemünket, az Eucharisztia nyitja meg a szemünket. Az Úr Jézus ún. főpapi imádságában, amelyet szenvedése előtt mondott, ez áll: „Nem kérem, hogy vedd ki őket a világból, hanem óvd meg őket a gonosztól.” Nem azt kérem, hogy vedd ki őket a világból, nem célom, hogy elszakadiatok a földtől. Nekem tehát nem célom, hogy megvessem a világot, valami fölsőbb világban éljek. Nem, nekünk itt a világban kell maradnunk, csak óvjuk meg magunkat a gonosztól. A gonosz mindig gonosz, de a világ nem gonosz, nem akar kivenni belőle az Úr Jézus bennünket, itt kell maradnunk. Nem célom, hogy elmeneküliek a világból, ez nem lenne keresztény gondolat. A világban kell maradnom és elvinnem az Istent oda.

Elmélkedve végezhetjük a lelkiismeret vizsgálatot is. Nemcsak arról van itt szó, amit cselekedtem, amit gondoltam, hanem kiszélesítjük önvizsgálatá. Tegyük fel: valami nagy kudarc, szerencsétlenség, szomorúság ér. Az első pillanatban egészen el vagyok kábulva. De aztán megvizsgálom magamat ezzel kapcsolatban. Azt mondom: Uram, elhoztam Neked az én nagy szerencsétlenségemet. Mindenekelőtt köszönöm ezt neked. Tudom, hogy tőled jön, elfogadom. Segíts, hogy megkaphassam ezt az áldozatot. De mit jelent ez? Hogy jutottam idáig? Mik lehetnek a következményei, mik voltak az okai? Mit tehetek? Egy sereg okot lá-

tok, amelyről nem tehetek, rajtam kívül álló okok. Ezeket elfogadom. Aztán rá fogok jönni talán egy sereg okra, amelyről tehetek. Okai lehetnek hibáim is. Mennyi ember nem állt mellém! Miért voltak ellenem? Az emberek többsége úgy látszik nem szeret. Mi az oka, hogy nem szeretnek? Rá fogok jönni erre vagy arra a hibára. Talán szeretetlen vagyok, gögös vagyok, önző és kényelemszerető. Nem élek keresztény életet. Ezt dolgozom le először is magamban. Mit kellene tenni? Kivel szemben kell egészen más hangot megütnöm? Megváltozom. Most kell ezt föltenni; de erő kell hozzá és nem megy egyszerre. Hol az erő? Emberi igyekvés és isteni segítség. Rendszeres lelkiélet, aszkézis, gyakori gyónás, jó lelkivezető, stb. És ha idáig eljutottam, akkor meg fogom érteni, mit akar velem az Úristen. Könnyebb cselekedni, ha értem. Tehát ma, vagy holnap reggel mivel kezdjem, hogyan viselkedjem? Következnek az elhatározások.

Befejezésül még egyet: nem megy a dolog máról-holnapra. Nem szabad elcsüggednem. Miért ne sikerülne? És ha mégsem: azt is Isten kezéből kell elfogadni. Azt is végig elmélnedjük. A következő vers egy erről szóló elmélkedés:

*Mint a koraérvő júniusi körte:
Incseleg a lomb közt ígéretes zöldje,
De ha leszakítod: savanyú is, fás is,
Képmutató zamatába inyed belevásik:*

*Látod Uram, látod, ilyen vagyok én is.
Ahhoz, ami lennék, fiatal is, vén is.
Fiatal is: hamar-lángú, hamarosan-hűlő,
Vénecske is: sápitózó, suton-ülő.*

*Hiába hernyózol virrasztó kézzel,
Hasztalan öntözöl mindennap mézzel,
Haszontalan porhanyítod köröttem a földet:
Maradok én, Uram, a te hálátlan zölded!*

*Akiért annyi verítéket ontál,
Csak ilyen Uram ez a félszeg kontár.
Ígéid ellen kéreg a bőre.
Jótét helyébe jót ne várj tőle.*

*Jóakarát hiszen volna elég benne,
Csak az akarattól akarás is telne!
Egy akarás sarkába szegődne a másik.
Futná a vetéstől egész aratásig!*

*Ilyen ütődött, Uram, szegény szolaád!
Maga módján hiszen tevegeti dolgát,
Kantározni, nekimenni nem is akad párja,
Csak a dolog derekát már a jó égtől várja.*

*De hisz édes Uram, te vagy az az ég is.
Te tudod, hogy akármilyen, tied vagyok mégis.
Hozzad futok akkor is, ha a lelkem vádol.
Langymeleget, Uramisten, ki ne vess a szádból!*

A KISZOMBORI ROMÁNKORI KÖRTEMLOM TITKAI

Kiszombor temploma előtt az útjelző tábla négyirányba mutat: Szedged, Arad, Temesvár, Törökkanizsa. Ma talán nem mond semmit ennek a határmenti — a Maros-Tisza szögében fekvő — községnek útkereszteződése. De ha megtudjuk, hogy Kiszomboron gepida temetőt találtak, mely gazdag leletanyagot szolgáltatott a mesterségesen torzított koponyákhoz, ha arra gondolunk, hogy Móra Ferenc mennyi avar sírt talált itt, és hogy a Maros évről évre honfoglalás kori temetőket mos ki, sőt, ha a legújabb leletre gondolunk, — ugyanis innen nem messze találta meg egy pásztorasszony, a múlt évben II. Theodózius aranytallérait, — akkor rádöbbenünk, hogy a népek országútján állunk.

Ennek a hatalmas országuútnak szélén, áll a kiszombori körtemplom a magyar keresztény kultúrának az Alföldön egyedülálló s az Árpádok korából ránkmaradt remeke. Kevesen tudják, hogy ez a déli vidék, közelebről a Maros-Tisza szöge mily nagyszerű emlékeit őrzi a középkori magyarság művészetének.

Sok évszázadon át aludta álmát a kiszombori templom, hogy a XX. század magyarjai előtt felfedje eleink csodálatos — számunkra alig ismert — lelki világát, szimbolikus gondolkodását, melyet architektúrába épített, kövekbe faragott, és festményeken örökített meg.

Hiába keressük Gerevich Tibor 1938-ban megjelent: „Magyarország románkori műemlékei” című összefoglaló nagy művének indexében ezt a páratlan, és sok szenvedést átélt szentélyt. Pedig fennmaradása is csodálatos véletlen ott, ahol a tatár pusztított, és ahol a leghosszabb török megszállás után semmi nem maradt. Nem kevésbé pusztított itt a Maros állandó áradása is.

A legnehezebb kérdés a templom eredetére fényt deríteni. A nemrég elhunyt neves magyar történész, Csemegi József szerint a kiszombori körtemplom távolabbi rokonai fellelhetők a Ruténföldön, (Horjany) és Zarában (a dóm baptisztériuma).

„A kutatás már régen megállapította, hogy a különböző karélyos és fülkekoszorús körterek típusa már a késő római építészetben kialakult. Számos, főleg négy és nyolc fülkés karélyos változatban átvette az ókeresztény építéset, s terjesztette tovább a középkor idején. Emlékei mindazonokon a területeken ismeretesek, ahol valaha a római kultúra meggyökeresedett, szétsugárzott és tovább élt a középkor folyamán.

Másképpen áll azonban a helyzet a hatszögre szerkesztett centrális építmények esetében. Ez a válfaj ugyanis az ókorban jóformán ismeretlen, csak a legkritikább esetben bukkann fel, a késő-antik építészetben. (Csemegi József: *Közép-Európa románkori centrális templomainak építészettörténeti kérdései.*) Ennek képviselője a kiszombori templom.

A templom keletkezésével kapcsolatban ma is sok a vita, de a tény még tisztázatlan. Általában a XI.—XIII. századra teszik építését. Dr. Juhász Kálmán szerint: „Kétségtávol a Csanád nemzetség, e terület kegúra építette. Kis méretei miatt azt tartják, hogy nem volt a falu temploma, hanem a kegúri család keresztlő kápolnája. Az akkori gyér lakosságra való tekintettel azonban lehetséges, hogy mégis plébánia-egyházul szolgált.”

Csemegi József fentemlített művében viszont merész feltételezéssel él, amikor felveti a templomnak a X. századból való származását, még-hozzá kaukázusi hatással és közvetítéssel.

Kívülről az épület egyszerű hengeralakú, külső alaprajza kör, kb. 8 méteres átmérővel. Belső alaprajza hatkarélyú lóherealakú. A karélyok a templomban hat félkör alakú fülkét alkotnak. Fent pedig külön-külön félkupolában végződnek. E félkupolák felett a gótikus bordázatú centrális kupola foglal helyet. Belül jellemzőek a fülkék román stílusú keskeny ikerablakai, és a fülkeelválasztó falakon alkalmazott keskeny félpillérek, melyekből gótikus ívbordák ívelnek felfelé.

A templom jelenlegi titulusa, és a „Historia Domus” tanúsága szerint eredetileg is, a „Mennyekebe felvett Boldogságos Szűz.” Hogy eredetileg erre lett a templom építve és szentelve, azt igazolja díszítése is. A szentély karélyában csúcsos ívvel a frizben, az oldalsó karélyokban csupa csúcsívek a frizekben, úgyszintén a téglasor frizek is. Megtaláljuk tehát a templomban a román kori szimbolikának különböző és gazdag megjelenési formáit.

Fettich Nándor, a Nemzeti Múzeum nyugalmazott igazgatója írja egy magánlevélben a kiszombori templomról: „A karélyokban lévő féloszlopokon olyan életfa alkotja az oszlopfőt, melynek középső csúcsos levele egyenesen le van vágva. A keresztre feszített Krisztus jelképes ábrázolása ez, az írni olvasni nem tudó, de ősidők óta jelképekben gondolkodó nép egyszerű gyermekei számára. Ilyen levágott végű életfát még nem láttam”.

Vessünk egy rövid pillantást ennek az érdekes templomnak történetére.

A nép hagyománya csak a török hódoltság utáni időkről tud. A község lakói számtalanszor felteszik a kérdést; „valóban igaz, hogy a mi templomunk eredetileg török templom volt?” Érthető ez, hiszen a kiszombori nép hagyománya nem is terjedhet túl a török időkön. Az 1557—58. évi Temesvári Defterdár tanúsága szerint akkor már csak nyolc adófizető volt a faluban, 1596-tól pedig már egy sincs, a falu helye teljes pusztaság. (Defterek I. 333.).

A törökök állítólag először istállónak, majd fürdőnek, később pedig mecsetnek használták a templomot. Hogy valóban használták, igazolja a szentély falába vésett török írás, melyet eddig sajnos még nem próbáltak megfejteni, bár Bálint Sándor professzor szerint, az egész Alföldön egyetlen fennmaradt török emlék ez az írás.

A templom történetében nemcsak a török idők voltak válságosak, hanem a későbbi idők még inkább. A „Historia Domus” csak az 1744-es évtől kezdve tudósít, de ez az idő nagyon szomorú kora a templomnak. Hozzá nem értő barbár kezek erősen megcsonkították eredeti szépségét. 1744-ben kis, fatornyos templomot építettek az ősi kerektemplomhoz úgy, hogy a régi az újnak szentélye lett. Ott, ahol a körkápolnához hozzáépítették az új hajót, egy fülkét teljesen elpusztítottak, ennek két szomszédját pedig félig elvágták, hogy tágabb legyen a hajó kapcsolata a szentéllyel.

1777-ben lebontották ezt a templomot és barokk hajót építettek a körtemplomhoz. Ekkor mindent teljesen elbarokkosítottak. A barokk oltár és a barokk ornamentika megszüntette az eredeti kellemes egyszerűséget.

A jelenlegi hajó 1910-ben épült a Múemlék Felügyelőség irányításával, viszont érdekes, hogy még akkor sem szenteltek különös figyelmet a román kori szentélynek, és nem szabadították meg a sok rárakott salangtól.

1939 sorsdöntő dátum a templom történetében. Ekkor fedezték fel tulajdonképpen hazánk, eme egyedülálló műremekét. Amint nekiláttak a

templom restaurálásának, előbukkantak a szentély apró részletei, melyek időközben bevakolással, befalazással eltűntek. Így szabaddá lettek a fülkék közepén lévő román stílusú keskeny ikerablakok, és azoknak egészen a talpig érő ablakmélyedései, melyek a fülkének kicsinyített megismétlései.

Az 1939-es restaurálás alkalmával egy napon megdőbbenve álltak az ősi szentélyben mindazok, akiknek a restauráláshoz és a templomhoz valami közük volt. A vakolat leverése közben előbukkant egy színes faldarab, mely csodálatos freskók felfedezését jelezte. Maga a plébános is ott állt napokon keresztül, és óvatosan fejtette a vakolatot a falról. Hatalmas lelkesedésbe törtek ki minden alkalommal, amikor egy-egy kéz, vagy arc napvilágra került. Nem tudni, hány, de igen sok évszázadon át voltak elrejtve a vastag vakolat alatt, a magyar középkor keresztény művészetének eme nagyszerű alkotásai. Eddig semmit sem tudtak róluk, bár érdekes, hogy a plébániai „História Domus”-tanúsága szerint 1834-ben egy restaurálás alkalmával az akkori plébános *Horváth Mihály*, egy darab színes falfelületet pillantott meg. Megjegyzi: „Úgy látszik valami régi festmény”. Jellemző az akkori közömbösségre a műemlékek iránt, hogy ennél tovább nem terjedt figyelme. 105 évvel ezután az észrevétel után fedezték csak fel a képeket.

1939-ben a Műemlékek Országos Bizottsága által leküldött szakcsoport megállapította, hogy a freskók a XIV. század elejéről valók.

A freskókat állítólag *Telegdi Tamás* csanádi püspök (1350—58) festette. Telegdi püspök a Csanád nemzetség sarja, Telegdi Csanád érsek unokaöccse. (*Juhász Kálmán: A csanádi püspökség története* III. Makó 1946.)

Telegdi Tamás közreműködését a freskók elkészítésénél az is alátámasztja, hogy Tamás püspök nemcsak VI. Kelemen, és VI. Ince pápák kegyében állt, hanem kedves embere volt Nagy Lajos királynak is. „Gyakran feljárt Telegdi a király visegrádi és budai udvarába! Ezek állandó összeköttetésben voltak Olaszországgal, úgyhogy a protoreneszánsz hullámai ide is elértek.” (*Juhász K. i. m.*)

A freskókon három stílus ismerhető fel: bizánci, gótikus és reneszánsz. Ez utóbbi is arra enged következtetni, hogy a püspök olasz mesterekkel dolgoztatott. A képek magas művészi kivitele mindenképpen azt igazolja, hogy nem valami vidéki festő alkotásai, hiszen korának átlagos színvonalát jóval felülmúlja. Igen érdekes lehetőség az, hogy a kiszombori freskók mestere azonos a veszprémi Gizella kápolna képeinek festőjével, rendkívül feltűnő ugyanis a stílusbeli hasonlóság. Erre utal *Bíró Béla* is: „Az alakok megjelenése közeli rokonságot mutat a veszprémi Gizella kápolna alakjaival.” (*Bíró Béla: 600 éves freskók Kiszomborban. Katolikus Szemle, 1940. január.*)

A freskók a templom hajójával szembenlévő fülkében vannak. A fülke ablakától balra három álló, jobbra pedig két ülő alak. A képeket egymástól egy-egy festett gótikus oszlop választja el.

Balra az első, az eléggé rossz állapotban lévő szent *Veronika* kép, Krisztus arcát ábrázoló kendővel. Szerencsére — a kép rossz állapota ellenére is — mind *Veronika*, mind pedig *Krisztus* arca teljesen ép, így a XX. század embere csodálattal szemlélheti az egyszerű vonásokkal megalkotott, gyönyörű, áhítatot keltő arcokat.

A következő képen glóriás női szent, előtte kb. felényi, de felnőtt női szentek. Középkori szemlélet ez, mely a generációbeli különbségeket az arányokkal fejezi ki. Nincs még megállapítva, hogy kiket ábrázol ez a kép, de lehet, hogy a nagyobbik alak szent *Hedvig*, a kisebbek pedig

lánya: boldog Gertrud a trebnitzi kolostor apátnője, és unokahúga: Árpádházi szent Erzsébet.

A harmadik kép talán legnagyobb művészi sikere alkotójának. Az arc finomsága, a kezek ujjainak könnyed játéka csodálatot kelt a szemlélőben. A fiatal nő valamit tart a kezében. Az elmosódott tárgyat egyesek olajtartó edénynek vélik, s eszerint a kép, Mária Magdolnát ábrázolná, viszont közelebből megvizsgálva a tárgyat, mintha nyestbőrt látnánk, mely a középkorban a szüzesség szimbóluma volt, és így a kép esetleg a Boldogságos Szűz ábrázolása lenne.

Az ablaktól jobbra lévő két ülő alak bizonyos mértékben elüt az előbbi három képtől. A mester ezeken a képeken térbeliséggel kísérletezik. Ezen a két képen tehát a térbeliséget és a gazdag díszítéseket tekintve, több reneszánsz jelleg található.

Közvetlen az ablak melletti kép perspektivikusan jelenít meg, díszes széken ülő női alakot, ölében két kisgyermekkel. Több vélemény alakult ki erről a képről is. Van, aki szerint Mária a kis Jézussal és a kis Keresztelő szent Jánossal, mások szerint Szent Anna a kis Máriával és Jézussal. Mindkét szemlélet ismert a közéokori gvakorlatból, de az utóbbi elképzelés valószínűbbnek látszik, mert ismert tény, hogy a közéokorban Magyarországon igen elterjedt volt, sőt talán innen is indult ki szent Anna kultusza.

A sorozat utolsó, jobbszélső képe, félprofilban ülő férfi alakot ábrázol. Baljában íróvessző, jobbájával pedig a szék támlájára helyezett könyvre mutat.

A könyv lapján gótikus betűkből álló, pár szavas írás látható. Lehetséges, hogy szent Máté evangélistát ábrázolja, de az sincs kizárva, hogy a mecénás püspök védőszentje. Szent Tamás apostol. Talán, ha kibetűzné valaki az írást, több fény derülne a férfi alak kilétére is. Egvébként ezen a freskón látható a bevésett, rejtelmes török írás is, mely szintén a megoldásra váró kérdések egyike.

Kissé szomorúan lépünk ki az ősi magyar szentárvából, mert lelkünkben az a gondolat motoszkál, hogy utódaink is örülhetnek e majd e ragyogó középkori alkotásnak?! — Reméliük, hogy igen, de csak úgy, ha egyszer „felfedezik” és megvédik a további pusztulástól. Mert fel kell fedezni. A valóság ugyanis az, hogy nemcsak országosan nem ismerik ezt a templomot, de még a község lakói sem tudnak róla szinte semmit.

APOSTOL-LELKEK

*Apostol-lelkek, égő gyertyalángok
világosodnak a világ előtt:
tűzik melengget, villanásuk áldott;
s fényre gyűjtják a fényre-éhezőt.
Ők az erős ház: alapjuk a Szikla.
Ők a jó-termést érlelő faág.
Mint élő Kőtáblák, tettekbe írva
örzik az Élet parancsolatát.
És ők a só: táplálói a földnek,
a kovász, melytől megkel a kenyér...
Műveik által végtelenbe nőnek,
s kisdéd csónakjuk boldog révet ér.
mert békességgel, mint a tiszta gyermek,
testvéreivé váltak mindeneknek!*

Balássy László

EGY ELFELEJTETT KÖLTŐ: VITNYÉDI NÉMETH ISTVÁN

Ha 1948. májusában nem ragadja el a sietős halál, még csak most lenne hetven éves. 1894. december 4-én született Sopron megyében a Rábaköz szívében, a nagy Kapuvár melletti kis Vitnyédén. (Ezért vette föl írói névül a Vitnyédi előnevet.) Szülőföldje a terjedelmes hercegi uradalom árnyékában oly elesett volt, hogy a környékbeli kenyeretlen Vitnyédnek csúfolták. A színmagyar és színgörög lakosság földművelésből tartotta fenn magát, naponta megküzdve földjével — s inkább a máséval, mint sajátjával, — melyet az időjárás szeszélyein kívül a Répce és a Kardos zabolátlan vize is veszélyeztetett.

Itt született és növekedett szülei népesedő családjának első gyermekéül *Németh István*, úgy mint a többi apró vitnyédi magyar. Életének külső kerete a csöpp parasztház volt és a kis udvar az ólak és az istálló lakóival. Szülei pöttöm korától fogva magukkal vitték a határba, amikor mezei munkára mentek. Játzópajtásokként ismerte meg a rét füveit, bogarait, madarait. Szomjas lelke mélyen magába itta a századfordulói magyar falu életének ezer színét, ízét, illatát, annak az életformának minden átkát és áldását, amelyben Isten után az első volt a föld, a kálászt ringató, életet termő, de vért és verejtéket szípolozó anyaföld.

Bontakozó élete azonban mégsem itt borult virágzásba. A falu áldott emlékü tanítója — akinek később A főtanító úr című regényében állított emléket, — továbbtaníttatására bízta édesapját. S a kis parasztfióka kiröpült a falu meleg fészékéből, hogy szíve vágyát követve Isten szolgálja és dalosa legyen belőle, kiröpült, hogy

*énekeljen útján szakadatlan,
álmos estén, vidám virradatban.
Virágozzék énekké a lélek
jázminbokrán nyíló életének.
Csókoljon meg dallal minden embert...*

(A kis csillag és a kisgyerek)

Falujához azonban sohasem lett hűtelen. Szívében mindvégig megmaradt falusi parasztgyereknek. Szíve melege a földhöz, a faluhoz kötötte. Tudatosan vállalta gyökereit, paraszti őseit. Ha lankadni érezte magát, hozzájuk menekült erőért, példáért.

*Parasztőseim nagy-termők voltak,
Óreg almafák, bölcsek, bátrak.
Ha szántottak is, elálmodoztak
és nem hittek a Halálnak.*

*Életet hittek mindig. Akkor is,
ha halált bömbölt rájuk a Répce.
Elöntött mindent: vetést, kenyeret,
de kedvük nem szegte mégse!*

*Sohasem voltak kapzsi-fukarok,
bármilyen sors is csapott le rájuk.
Megtépve és százszor szedetten is
valamit csak termett a fájuk!*

(Nem maradok félben !)

Kimeríthetetlen lírai forrás lett számára gyermekkorának élményvilága. Bárhová vetette lelkipásztori beosztása, képzelete mindig szívesen visszajárt gyermekségének elhagyott tájaira. Verseiben gyakran fölidézte a szülői házat, benne édesapjának alakját. Egyszer úgy mutatta meg, amint a nyakába akasztott, duzzadt vetőruhából széles, örök-emberi mozdulattal hintette a magot:

*egy vasmarokban megzizzent az élet,
kinyúlt a kar, a láb ütemre lépett
és elsuhan a mag.*

*Hullott a mag — pirosan és lobogva...
dalolt a föld, az új termést dalolta
és mosolygott a nap.*
.....

*Mi lesz? Hogyan lesz? — Az már az Isten titka.
Egy álmos, őszi, elkésett pacsirta
az égre felsuhan.*

*A földje végén áll és szertekémlel,
imádkozik s vitáz a hetyke széllel
apám: a magvető.* (Apám: a magvető)

Máskor az erdőszéli földcskén látjuk aratáskor. A szekér mellett ott legelész a két kifogott tehénke, a szegény ember igásállatai. A vadvirágos fűben ott játszadozik apró gyerekként maga a költő. Kezdődik a falusi ember legáhitatosabb munkája, az aratás:

*Édesapám egy nagyot suhintott
s az aranyárga rendek sírni kezdtek...
A Nap aranyját kaszájára szórta;
édesanyám meg úgy vetett keresztet,
mint ájtatos pap mise kezdetén...
Nézte a Nap, a két tehén, meg én.* (Aratás)

S ha megénekelte édesapját, a föld szerelmesét, gazdag falusi-családi lírájából nem hiányozhatott az édesanya képe sem. Azé az édesanyáé, aki az apa korai halála után magára vette a népes család minden gondját-baját. Teljes egészében ide kíváncsozna alábbi verse, amely oda illik a legszebb magyar édesanya-versek közé:

*Nem volt soha békessége,
Most a lelke ékessége:
Isten és a csend.*

*Mások harcát nem kavarta,
Szóttetés is könnyel varrta
S járta a mezőt.*

*Ha nehéz volt, mindig bírta,
Jóságát lelkünkbe írta:
Pazarolt szegény!*

Mosolygását ránk aggatta,
Istent a tejével adta,
Nem pihent soha!

Adott osztott énekelve,
Még ha könnyes volt a lelke,
Akkor is adott!

(Egyszerű sorok az édesanyámról)

A falusi élet, az erdő-mező emlékvilága nemcsak azokban a verseiben lelhető föl, amelyekben kifejezetten róluk énekelt, hanem gazdag érként végighúzódik egész költészetén. Szinte együtt élt a természettel s annak képei saját belső életének képeivé nemesedtek. Saját lelkéről például mint tavaszi erdőről szólt, ahol

aranyhajukat most bontják a somfák,
lila palástot szőtt az ibolya.
A kőkénybokrok menyasszonyi fátyla
olyan — Uram! — mint orcád mosolya!

(Aranyhajukat most bontják a somfák)

S amikor betegségében messziről fölsejlett benne a korai halál lehetőség, akkor magát siratta el az őszi lóherében, amelyet akkor kaszálnak le, amikor legillatosabb tőle a rét (Ének az őszi lóheréről), meg a tisztesfűben is, amely

tarlóvirág: szerényke
szoknyába bújtatott,
inkább fű csak szegényke,
de olyan illatot

dobál a méhseregnek,
hogy zeng a nagyvilág!
A mezők megrészegeknek
mézedtől, kis virág!

De jaj! — a méhek szállnak...
Pille sem ünnepel...
Tekergő birkanyájak
bús szája leleget.

(Tisztesfű)

Költő volt, költőnek tudta magát. De méginkább és mindennek előtt papnak.

Istenhez mindig úgy közeledett, mint a gyermek Atyjához, mint hűséges szolga Urához. Tragikus viaskodások, megrázó bukások nyomát nem lelni költészetében. Ember volt. Ő is ismerte a kísértések, a gyarlóságok és a mindennapi bűnök fanyar ízét. De ezek sohasem szakították el Urától, mert nyomukban mindig fölfakadt a bánat tisztító vize.

Sírtam gyászba-semmisülten,
én: a senki, én: a hűtlen...
És a bánat tengerének
csendes partjára leültem...

(Szörnyű volt)

Igazi vergődései csak akkor támadtak, amikor rászakadt a szenvedés. Utolsó tíz évét, azt a kort, amelyben a férfi élete alkotásokban szokott kiteljesedni, gyötrelmes betegségben töltötte, amely megálljt parancsolt addigi aktivitásának. A kínok időnként neki is próbára tették türelmét, mint a bibliai Jóbnak.

*Van Isten ! jajgat bennem a lélek.
Van ördög ! ordít kintől a test.
Fogom az Istent. El nem ereszttem;
a gonosz úr meg fogja a testem ...
Ki állja, győzi örökig ezt ?*

(De profundis)

A keresztyén hívő és a katolikus pap sem kivétel a szenvedés nagy emberi törvénye alól. Hiába érti át a kereszt misztériumát, ha súlya az ő vállára nehezedik, ő is belejajdul. Csak belőle a szenvedés nem a lázadás indulatát sajtolja ki, hanem a nehézségek között is szeretni akar.

*Gyötrődik a lelkem:
borús őszi táj.
Kínok vernek engem,
az Isten rám hajolt.*

*Félszket rakott bennem
egy sötét madár.
Azt kell megölelnem,
ki ostorral szeret.*

*Szeretném szeretni,
aki ostromoz.
De nehéz szeretni
a ránc hulló Kezet !*

(Csak fájni tudok én)

A küzdelmet végig állta. Nem akart behódolni egy értelmetlen szenvedés gondolata előtt. Szüntelen ébresztgette magában a töretlen hűséget:

*Hinni, ha omlik a házad,
ha kín marja a szádat,
ha eléget a lázad,
kiáltson benne az égig
a hűség és alázat.*

(Mi fájt a fájdalomban ?)

Érdekes itt megjegyezni, hogy a ráváró szenvedéseknek, a boldogság illanékonyságának gondolata egész fiatal korától fogva kísértte. Nehéz megmondani, mennyi az irodalmi ihlet és mennyi a saját megérzés és megélés abban, amit huszonkétéves fejjel írt:

*A boldogságot halkán símogassuk,
mert holnap elszáll ... Ma még ne sírassuk.*

*A tűnt tavaszról bús szelek dalolnak ...
Ma nyár van még ... De sápadt ősz lesz holnap.*

(Sápadt ősz lesz holnap)

Annyi bizonyos, hogy egy költő belső világáról sokat elárulnak gyakori jelzői. S ha Németh István jelzőit statisztikába szednénk, akkor messze megelőzné a többit a „bús” szó számaránya. Alig találunk versét, amelyben elő ne fordulna — a hosszabb lélekzetűekben olykor többször is.

Hasonlóképpen végigkísérte egész pályáján a halál árnyéka. Ady Endre divatba hozta a halált, mint költői témát. S az első világháború, amely alatt Németh István költői pályafutása elindult, a valóságban bevitte a mindennapi életbe a halált. Mégis meghökkentő, hogy egy huszonegynéhány éves papnövendék barátjának nevezze (Halál! öreg barátom!) és testvérének szólítsa a nagy Kaszást (Testvéri szó a halálhoz).

Az viszont természetes, hogy amikor elhatalmasodott rajta a fájdalom betegség, egyre többet foglalkoztatta az elmúlás gondolata. S ha korábbi verseiben esetleg lehet olvasmány-élményből fakadó költői gondolatjátéknak tekinteni a halál-motívumot, itt húsbamaró valósággal állunk szemben. Azzal a valósággal, amellyel a korban és betegségben előrehaladó embernek számolnia kell: ellene lázadnia, vagy békén elfogadnia.

*Mindennap meghal benned valami.
Elszökik egy szó s nem jön soha vissza,
elmerül egy kép s nem bukkan újra fel.
meghal egy fájdalom, amit új temet el,
lepereg egy könny s ha a por felissza,
nem csillog vissza
soha rád*

*Meghal mindennap benned valami?
Jó. Sirasd meg és tedd össze kezed,
imádkozgassd el, ami hátra van.
Örülj, hogy elfogysz csendben, mint a gyertya:
Isten gyertyája, Ember, lassú Omlás
s ne légy, ne légy, ne légy boldogtalan.*

(Mindennap meghal benned valami)

S keresztény emberről s papról lévén szó, az is természetes, hogy az elmúlás gondolatával való barátkozás magával hozta az Istenhez való közeledés gondolatát.

*Surrannak az évek,
fogytán van a napom.
Isten felé leng már
bokrétás kalapom.*

(Fogytán a napom)

*Már nem érzi meg senki, ha hívom
elmarad lassan a földi,
közelebb lépked hozzám a sírom
s az Isten, ki életem betölti.*

(Egy körtefa halálára)

Életének Istenbe hanyatlását többször megénekelte. Alljon itt két szakasz abból a verséből, amelyben elmúlását a szomorúfűz képébe öltöztette:

*Fáradt lombja halkan verdesi
az örök Tenger harsogó vizét.
Ha szól az Isten, csak suttog Neki.
Már nem kiált és nem kérdi: miért?*

.....
*Egyszer ledől. Orkán fut neki,
eltépi minden életgyökerét.
S egy fényes angyal beletemeti
a nagy vizekbe gazdag életét.*

(A szomorúfűz balladája)

Életének fája aránylag korán kidőlt. De nem volt gyümölcsstelen. Kár lenne, ha méltatlan feledés borulna rája. Pedig nem sokan tudnak róla, még kevesebben emlegetik. Várkonyi Nándornak 1942-ben megjelent *Az újabb magyar irodalom 1880—1940* című összefoglaló jellegű munkája költőnk minden kortársáról, a huszadrangúakról is mond valamit, neki még nevét sem említi.

Ennek nyilván az is oka, hogy reprezentatív, gyűjteményes verseskötete sohasem jelent meg. Verseit folyóiratok közölték: kezdetben a *Zászlók* és az *Élet*, később a *Napkelet*, majd az induló *Vigília*. Külön csak egy kis verses füzete jelent meg Győrött még 1916-ban, majd egy kis kötete Csornán 1922-ben. Később kiadott két regényt. Az egyik közülük a már említett *A főtanító úr* (1941), a másik Árpádházi Szent Erzsébetről szóló történeti regény: *Az áldozat* (1942.). Gyűjteményes verses kötete *Megjött a nyár* címmel kiadásra készen állt 1943-ban, csak a háborús nehézségeken múlt, hogy kéziratban maradt.

Pedig megérdemelte volna, hogy líráját szélesebb körök megismerjék. Eszmei mondanivalóján kívül (amely sohasem volt felekezetieskedően zárt, hanem kitarult a humánumnak) értékessé teszi gazdag lirizmusa, formakészsége és zamatos — olykor egy kissé rábaközi tájízú — nyelvezete. Szerény, de illatos hajlás a magyar irodalom katolikus ágán.

JÁTÉKVONAT

*Kattant a kapcsoló gyermekkezemben,
a síneken megindult vonatom,
súlyával robogott fegyelmezeiten
a fénylő kinyíló két szalagon.*

*Széjjelfeszített hegy, s mezőkarámat
— a játékszív a festett pléhkazán —
visszhangoztak füsthajó állomások
apró, sebes sürgető ritmusán.*

*Ha néha torpant is, futott tovább,
a csillagrajz vezette égi táblán,
száguldózott szabad váltókon át*

*a kört és egyeneseket bejárván,
míg papírmásó hegybe bújt a sín,
s ő fennakadt alagút csápjain.*

Ébert Tibor

MOTIBU

I.

AZ ÉBRESZTŐÓRA – másodszer már – inkább köhögött, mint berregett. Thomas atya, breviáriuma után, szentolvasója közben, elnézően gondolt arra, hogy a tárgyak a sok használattól idővel felveszik tulajdonosaik megrögzött sajátosságait. Egyáltalában nem zavarta az, hogy imái közben ilyesmik felé csapongtak el a gondolatai. Nem is számolta már, hány éve él a nyugatafrikai kis kikötőváros nagyzolóan misszióstelepek és kórháznak hívott barakkjaiban, több ezer kilométerrel elválasztva a modern lelkiéleti-irodalomtól, ásatag könyvekre és saját tapasztalataira utalva; és tudta már, hogy az efféle elcsavargó gondolatok óhatatlanul jönnek-mennek imádság közben is. Nincs más mód, mint türelmesen felajánlani őket Isten dicsőségére.

„Ki érettünk megostoroztatott...” A téli eső karvastag ostorai tompa zuhoggással vetették magukat a szoba lapos hullámbádog tetőzetére. A tél Afrikában is, valljuk meg, hideg ebben a virradatelőtti sötét órában, amikor az esőtől széles eresszel elválasztott ablakok sűrű zöld rézhálóin át a rheuma keltésére rendkívül alkalmas nyírkos pára nyomul be. Azért egyidő óta megengedte magának, hogy a breviárium hajnali részét és a napi első szentolvasót az ágyban mondja el. Körülötte nem melegítette át más a szobát, mint a kényelmes, barátságos rendetlenség. Emlékezett rá, hogy Mo-Dámnak (a hajdani Madame Thérése-t hívták így a négerék) szobájában minden, még a legapróbb papírlap is ridegen a helyén állt. Dehát Mo-Dám szent volt és szent volt az öreg misszióspap is, Jim Brooke, akivel a kórházat és misszióstelepet Mo-Dám megalapította és kiformálta. Neki nem maradt más feladat, mint őrizni abban kifejeződött vonásaikat.

Gondolatai – minthogy senkit sem tartott csekélyebbnek, mint önmagát – nagyon alázatosak és ennek következtében nagyon bölcssek voltak. Erre néha rájött és foglalkozott is azzal, hogy megírja őket ezzel a címmel: „Egy misszionárius feljegyzései”, de nagyon távolról kellett volna kezdenie. Azok gyermekkoránál, akik a misszióstelepet kezdeményezték. Az angol Father Jimmel és a francia vénlánnyal. Mo-Dámmal. Mikor ő kiszabadulhatott az angliai apáca-zárda ideges üvegkalitkájából, ahol gyóntató volt, bele a színesek elképesztő életébe és problémáiba: rögtön megsejtette, hogy a sápadt és sovány Father Jim alapjában véve szent. Egymás gyóntatói voltak, s a halála után sem szűnt meg ezzel a keserű és sóvár megnevezéssel gondolni vissza rá: „Atyám”! Anyja, apja, sőt a yorkshirei galagonyabokrok emléke is elhalványult benne már, de az övé nem. És ami az emlékiratokat illeti, mindenekelőtt Father Jim érdemelte volna meg, hogy azok – első részükben órála – megszülessenek.

Órála még csak tudott egyetmást; megtalálta a régesrégén elhalt szüleivel váltott leveleit; tudta melyik szemináriumot végezte (s azt is, hogy ott a nevén kívül egyáltalában nem emlékeztek rá), és kápláni beosztásain csak átsurrant, mielőtt itt mint szent felbukkant volna. De Mo-Dámról semmitsem tudhatott. Pedig igazában az alapított mindent, a néger apácákat is ő nevelte, ez a csontvázsovány lotharingiai vénlány, aki sem nem volt orvos, sem apáca, sem ápolónő, és mégis többet tudott, mint az orvosok, apácák, ápolónők együttvéve. Amikor Father Jim halála

után egymaga maradt itt pap, százhusz kilométert kellett megtennie a független kisállam fölött igazában uralkodó, az őserdők kitermelésével is foglalkozó Cég erdei kisvasútján, hogy gyónáshoz jusson: Mo-Dám lett a lelkiéleti tanácsadója. Ezt a feladatot azzal az érdes szárazsággal, gyöngéd és kegyetlen humorral végezte, ami az egész lényét jellemezte.

Az „Egy misszionárius feljegyzései” részben emiatt nem születtek meg. Mo-Dámot ő már itt találta „készen”, a kórház és a missziós telep néha képtelen nyomorúságában. Itt találta kifaragva, mint az otthoni katedrálisok valamelyik gótikus szobrát, sovány, rideg tökéletességében. A világon semmit sem lehetett tudni előéletéről. Ő maga nyersen vágott el minden kérdezősködést, ami előbbi éveire, az addig vele történetekre vonatkozott. Lassanként megszokták, hogy ez a téma nincs! Thomas atya — mikor Father Jim halála után Mo-Dám gyóntatója lett — sóhajtván fogadta kietlen gyónásait, amiken érződött, hogy nagy keservesen bolhászott össze néhány gyalórságot, hogy a gyónásnak „anyaga” legyen. Jim Brooke-t legalább követni lehetett. Ő élő ember volt, döbrentő lelki elhagyottságokkal s keserű kételyekkel. Viszont ki akarná követni egy katedrális szürke kőbe metszett szobrát?

Mo-Dám semmiesetre sem volt követhető, egyideig még humorában sem. Ez a humor csak évekkel később kezdte alakítani Thomas atyát, amikor Mo-Dám a halála előtt életgyónást végzett nála a maga rideg módján, nyilván kizárólag azért, hogy eszébe ne jusson valamiféle tisztelettel és gyöngédséggel övezni emlékét. Hát meghökkentő egy gyónás volt hajdani fiatal-életének tévedéseiről és zsákutcáiról! Egyetlen pap sem gondolkodik azon, amit valakinek gyónásából tudott meg; így ő sem, pedig lett volna abban tündöcsre való bőven. Csak éppen az nem lesz megírható, hogy ez a telep, amely annyi időn át hajolt egy maroknyi néger testi egészsége és lelki üdvössége fölé, egy fiatalkor bűneinek engesztelésére született meg és küzdötté át magát a nehézségeken. Mo-Dám azt akarta, hogy sírjának keresztjére csak ennyit írjanak, „Peccatrix”, és az évszámokat. Csak ez emlékeztessen órá, a Bűnösök Bűnösére. De Thomas atya a mostmár tőle eltanult humorral magyarázta meg a szemrehányó pillantású árnynak, hogy ugye természetesen ő nem szeghet meg gyónási titkot, és miután az általa épített templomban a főoltár előtt temettette el, az évszámokon kívül lapidáris egyszerűséggel csak annyit vésetett a kőlapba: MO-DÁM. És amikor nehéz ügyekben arra gondolt, mit tett volna hasonló helyzetben, vagy ő is közbenjárásáért imádkozott, szelíden ajánlotta figyelmébe, hogy teljesítette kívánságát, hiszen felette Sámuelnek a sekrestyésnek, továbbá az oltárhoz járuló néger öregasszonyoknak meztelen talpai taposnak.

Egyébként Mo-Dám halála után néhány évvel különös esemény történt. Madame Therese nyilván megkérte erre bátyját — aki örökösök nélkül volt elhalandó — hogy ráhagyja a vagyonát a missziós telepre, mert egyszercsak szűkszávú bankétesítést kaptak arról, hogy minden negyedévben átutalnak hozzájuk ennyi meg ennyi frankot. Ez lehetővé tette, hogy néhány fekete orvost képeztesen ki Párizsban s néger apácákat az angol anyaházakba küldhessen tanulni. Az anyagi fuldoklás végetért. Igaz, egy időben azzal hogy a benszült keresztények száma is megszűnt a megtérésekkel gyarapodni. Tudta, hogy mi ennek az oka, de nem tehetett ellene. A megtérések másutt is megálltak.

A ZÁPOR újra rákezdte a tető hullámbádogján. Az esőn át is felfénylettek hozzá a kikötőbe vezető ívlámpák. A széles utca hirtelen zuhant alá a kikötőbe, beton blokkházak, tengerészbarok, sivár fabódék, néger bádogkunyhók, apró kocsmák és nyilvánosházak és mindenféle

üzletek zürzavarában. Rajtuk túl most a hajnali dagályban állott a hajóktól népes öböl. A kikötőváros csak ennek forgalmát szolgálta, a titokzatos Kivitelt, valójában a nemzetközi Céget, amelynek irodáiban minden fontos ügyét eldöntötték.

Ezekben az irodákban fekete gépirólányok kerestek éppen annyit, amennyi elég volt a tarka rongyaikra s olcsó parfümjeikre; esténként fehér és színes tengerésszel táncoltatták őket az olcsó bárókban, késeltek érettek és másfajta lányok miatt. Eppen ma délelőtt készült útjára kelni a bútorfával jó hétig rakodott marseillei óriás-tehergőzös, a *Général de Gaulle* — vajon van-e már szénlapátolója ahelyett, akit leszúrtak még az első szárazföldi éjszakán és föl se tudták hozni ide abból a házból, neki kellett lemennie hozzá, mert gyónni kívánt, de már csak hörgött és csak bólintani tudott a kérdésre, szánja-e bűneit. A szeme üvegesen nézett órá s a sötét bőre márcsak szürke lett, aztán hirtelen elkékült. Az ottlakó lányok közül egész csomó elkezdett könyörögni, ők is hadd gyónjanak meg és oldozza fel őket, de ő csak azt tudta mondani, hogy a templomban keressék fel őt majd. Zuhogó esőben lett világos akkor a reggel. Köröskörül a tenyérnyi udvarokra nyíló rozsdás vasbádóg-házikókban megszólaltak a rádiók. Minden néger családnak van ládadeszka ágya, egy spiritusz- vagy petróleumfűzője, és rádiója többnyire lent a puszta földön. A fiataloknak, mikor összeköltöznek, néha egyetlen bútordarabjuk a rádiójuk — nem egyszer világvevőkészülék. Noha a Cég nem szereti ha ilyen van. Jobban szereti, ha csak a helyi műsort sugárzó állomást tudják fogni ócska, kimustrált készülékeken, és ennek műsorán át bele szeretné fojtani őket a hajnaltól éjszakáig doboló dzsesz-orgiákba. De őserdőkön és sivatagokon át a kicsiny nyugatafrikai öböl s a kunyhók földjén a rádiók körül kuporgó fiatalokig száll a nagyerejű afrikai rádiók hangkáosza, a politika tam-tamja.

Ő már csak ezt az Afrikát ismerte. Mo-Dám még ismerte a régít is, az elsüllyedt yoruba-kultúrbirodalom maradványait, az ébenfából faragott és bronzból öntött szobrokat, az őserdőkbe süppedt kőkori világvárosokat. A jóbarátja volt Frobeniusnak, aki sokáig élt itt. Később pedig Európából megküldte egyik világhírű könyvét Mo-Dámnak. — Isten bocsássa meg nekem, sohasem tudtam elolvasni! — mondta az, és egyszer Thomas atyának ajándékozta, mert valaminő mértékben ő is olvasott németül. De a vaskos könyvnek ő is csak az illusztrációit böngészte át mindig s eltűnődött a hírhedt cím felett: „Afrika ruft”... Sohasem tudta meg, hogy mit kiáltott Afrika a yoruba-törzsek Atlantiszig és az egyiptomi kultúráig visszaérő titkairól a német tudósnak.

Mo-Dámnak és neki egészen mást kiáltott. Ő a fájdalmat és elhagyatottságot tudta; trachomás-szemű gyermekek gyuladt, folyós szemét a hajnalok izzó, fehér tündökléssel lobbanó magnéziumlángját, amely felett az ég pillanatra — de csak egyetlen pillanatra — enciánzöld, vakító kupola; a fadöntő munkások napi tizenkét órán át csattogó fejszecsapását erdőirtáskor s a gépfűrész süvöltő vijjogását; az olvadt ólom fényével csillogó tengert; az ágyékkötös rakodó-munkások meztelen talpának csattanásait a betonon, amint a kikötőben ügetnek; a betegek forró sóhajait kórházi ágyakon; gyermekek hörgő és csettintő hangját a miszsió gyarló kis iskolájában, ahol a tanítóapácák vesződtek el velük. A yoruba-birodalom összetöredezett és elsüllyedt múlt volt csak, és helyére a világ e darabkáján s az őserdő között levő fővárosban ez a kikötő állt esendő és esengő fekete proletárokkal, akik miközben rádiójuk harsogott, valami egészen másért kiáltottak.

II.

EZEK nem gondolatok voltak, csak a valóság, amely körülvette, mint ahogy a bőre takarta őt tőle magától elválaszthatatlanul.

Sóhajtozva, rheumásan felkelt. A reggel még mindig sötét volt. Az eső dobpergése újra és újra vígasztalanul hangzott fel a hullámbádogon. Keservesen gondolt arra az időre, amikor majd a köszvénytől elgörbült tagokkal kell visszahajózni Európába. Mint nyugdíjas misszionárius ott végzi, ahol kezdte s valamelyik apácázárda gyóntatója lesz. Minél tovább ki akarta húzni ennek idejét. Utódja — fiatal és teljesen tapasztalatlan szerzetes — már ki volt választva, sőt úban volt feléje; szeretne volna még néhány éven át hozzánevelni feladataihoz.

Kicsoszogott a fürdőszobába. A felgyűló fénytől egyáltalában nem zavartatta magát Jack, a kopott bádog-fürdőkád szélén üldögélő öreg patkány. Már évek óta álltak jó viszonyban. Rájött, mit nyer annak fejében, ha eteti a szőrehullajtott, vörös-szemű rémet. Az elmarja a többieket nemcsak a fürdőszobáiból, de a barakkja környékéről is. Igyhát mind a ketten nyertek az üzleten. Türelmesen, majdnem gyöngéden pillantott le rá.

— Kérlek — ajánlotta neki — várj egy kicsit. Azért mégis meg kell borotválkoznom!

Az mintha megértette és bólintott volna. Lehunyta szemét és miközben ő borotválkozott és megmosta arcát, hallotta amint a földre ugrott. Aztán érezte, hogy a lábához dörgölődzik. Meg kellene írni a Misszionárius Feljegyzéseiben, hogy még egy patkány is nevelhető a türelemmel és szeretettel! Jack nagyon öreg volt már, társztalanul élt, valami földalatti zugolyban. Nem volt veszélyes arra, hogy ragályt hoz, és talán időnkint ő is híjját érezte valami gyöngédségnek. De ez a gyöngédség nem volt valami kellemes. Igyhát meggondoltan — hogy Jacknak baia ne essék — ellökte őt lábával. Nem történt semmi. Jack türelmesen felmászott a fürdőszoba sarkában álló alacsony deszkaszékre, és szundiált. Tudta, hogy a reggelije, amely egyúttal ebéd is volt, most majd kijár. Legközelebb délután fog jelentkezni.

Az öreg pap az órájára pillantott. A harangnak, amely összehívja a híveket az apácák reggeli miséjére, most kellett volna megszólalnia. De hát Sámuel, a néger sekrestyés, fiatal házass. Pár hónapja vett feleségül egy asszonyosn kövér tizennégvéves leányt, miután némi erőfeszítések történtek azért, hogy a megkeresztelték anyakönyvébe őt is bejegyezzék. A szülők — az anyá kikötő munkás — vonakodtak attól, hogy a lányuk megkeresztelkedjék. A kikötői munkások ma már nem lesznek keresztények azért, mert ezzel akarva-hemakarva, valami előny jár. Szakszervezetük van, meghatározott munkaidőt és munkabért harcoltak ki maguknak s nem térnek meg „csak úgy”. S ha megmaradnak poány-ságukban, az is erőteliesebben szervezett vallás: a törzsi varázsló beküldi valamelyik megbízottját a kikötői negvedbe, mert rájött az animista pasztorációnak erre a fontosságára. Utánozza a katolikus püspököket, főpapként szerepel, s szilárdan igyekszik kezében tartani híveit. Ezek közé tartoztak a sekrestyés feleségének szülei is. Nem volt kétséges, hogy a leány kizárólag a jókőű fekete fiatalemberrel való szerelem miatt keresztelkedett meg, és valószínű volt, hogy a kikötői negved egyik sikátorában megtelepedett al-varázsló közbeiktóttével is megünnepezték valamelyik lakodalmát. Mert persze itt hetekig tart egy-egy ilven esküvő. De rég megtartották a legutolsót is, és a harangszó erre a misére, — amelvre az apácákon kívül egyébként csak néhány buzgó néger öregasszony jött

el a szomszéd utcákból — mostanában néha később szólalt meg. Az apák persze megbotránkoztak a késés oka miatt.

— Inkább maradjon keresztény és éljen csak egy feleséggel... — s a néger apák éppúgy nem engedték folytatni, mintha európaiak lettek volna. Belenyugodtak, mert Sámuel, aki már kitűnően ismerte a bonyolultabb szertartásokat is, hirtelenében nem lehetne kívül pótolni. Az öregasszonyokat, akik arról árulkodtak, hogy Sámuel néha a varázslóval lehet „együtt látni”, kedélyesen leintette Thomas atya. Sámuel felesége már várta első gyermekét. Hogy „beszélgetnek” néha a varázslóval? Ez itt nem több, mint amikor egy európai asszony időről-időre orvoshoz megy. Csak itt ilyenkor elhangzanak a szükséges varázs-morgások ahhoz, hogy a gyermek fiú legyen. Ha nem lesz az, nyilvánvalóan a templom szellemei akadályozták meg, hogy a varázslat hatékony legyen.

Bement az ebédlőjébe és Jack a fürdőszobában várta meg, hogy pléhdobozaiból kiadja neki élelmiszerjárandóságát. Azután mivel a harang még mindig nem szólalt meg, ő maga ment ki a templom oldalán lévő haranglábhoz.

Az afrikai reggelek télen is úgy állanak be, mint a robbanás, de azért valami szürkült. Az eső, karvastagságú ostorokkal, még mindig sötétén zuhogott. Valaki leshette alakját, mert a nedves porzásból kibontakozott egy árnyék. Mindössze néhány száz hívője volt, mindegyiküket ismerte. Hát ez bizony a Szent Jakab apostol nevére megkeresztelt Motibu volt, a negyven kilométerre fekvő erdei „fiáléja” egyik hívője. A tisztás körül erdőt-irtó munkások egyik fiatal felügyelője, energikus néger, akivel szerette volna elérni, ha tanul. De persze a házasság, az írástudatlan asszony is, visszahúzzák őket — mégha meg is van keresztelve a feleségük — nemegyszer a pogányságba. Igen, ezek a pogány vegyes házasságok! Mégiscsak meg kellene írnia a Misszionárius Feljegyzéseit, tanulságul az utódoknak.

Motibu, aki olyasféle rövid köpenyt viselt, mint a francia rendőrök, lerázta magáról a vizet és így szólt:

— Én győnni akar! — Eltolta a haranglábtól Thomas atyát és rándított még néhányat a csengőn. Vizes volt, akár egy kutya, a haranglábtetőzete alatti nedves porban tócsák képződtek a lábai körül. Ő nem kérdezett semmit. Mindenféle okok lehetnek, amik egy keresztény néget arra késztetnek, hogy ilyen esős téli reggelen hirtelen meggyőnjön. Lehet valamiféle rossz álom. Megjelenhetett neki apja vagy anyja szlleme. Talán teherben van a felesége, s közel van a szülés. És ilyenkor dicséretes dolog, ha keresztény létére nem az animista „papnál” tesz bűneiről valómást, hiszen ez itt szokásos. Lehet, hogy a negyven kilométert futva tette meg esőben. Az ember, ha ismeri a négereket, nem lepődik meg semmin. Rámosolygott:

— Gyere utánam a templomba!

A nedves rongyokká ázott néger visszamosolygott.

— Az ajtó nem van nyitva — mondta nyugodtan. Tehát itt várt a templom nyitására, az esőben. Franciául beszélt, s a sötét duzzadt aítain úgy hatott amit mondott, mint egy ismeretlen néger fájszólás torokhangja. Száz-százhusz szót tudott így, ezen a nyelven. Bementek a sekrestyébe. Motibu ott maradt, ő pedig végigment a templomon, és belülről kinyitotta az ajtót. Vizes, csatagos, sáros hajnalelőtti sötétség, még mindig. Az előtte lévő, írtózatosan széles, szétaposott utcán néhány vasvázon égő villanylámpa vet világot a tócsákra. Lélek sem látszott. Úgy látszik ma még az öregasszonyok is aludtak. De jobboldalt a sekrestyés és a kórházportás különálló kunyhójában e pillanatban gyulladt fel a vil-

lany. Sámuelet úgy látszik mégis felébresztette a harangszó és a lelkiismeretfurdalás.

VISSZAMENT a templomba. Betonpadló, betonfalak; a fölébük emelt gerendatetőzeten dobolt a téli zápor. Motibu a sekrestyében kuporgott egyik faszámlayon és reszketett. Észre lehetett venni, hogy didereg; ha egy néger az esőben való akár negyven kilométeres futás után leül és így reszket, akkor valami nagy baja lehet.

De ez csak úgy vonult át az ő agyán, mint a telep mozibarakkjában előadott valamelyik filmszalag képei. Mind a két keze megérintette a férfi fejének vizes gyapját. Azonnal megszólalt bizalommal s panaszosan, mint egy gyermek.

— Mobitu — közölte magáról hirtelen — ölt!

Az ablak előtt a tél kietlen vize csapódott alá és szürke fény hullott Motibu lapos, megindítóan férfias arcára. A pap feszülten megrezzent; a bűnvallomásnak gyónásban kellett elhangzania.

— Gyorsan mondd el a „Gyónom a Mindenható Isten”-t és a többi bűneidet is ha vannak.

Miközben a gyónási formula dadogóan mondott szavai lassan hatoltak füléig és értelméig, azon gondolkodott, hogyha a néger hozzámenekült, mindenesetre fel kell oldoznia és akárhogyan is, meg kell kísérelnie, hogy megmentse, ha lehet. Father Jím Brooke is ezt tette volna. Motibu megismételte, hogy ölt, de nem tudott mást felhozni.

Nyilván nincs is más a rovásán! — És Thomas atya már nem tudta ezt a tökéletlenségnek tudni be. Sápadt európai lelkiismeretével alapjában véve irigyelte néger híveit, mint akiknél természetes, hogy halálos bűnnek csak az „erős bűnöket” rója fel és jegyzi a lelkiismeretük. Ha megszületnek az „Egy misszionárius feljegyzései”, akkor nyilván ez is benne lesz. Most azonban sietnie kellett; a férfi arca szinte eltorzult az állati félelemtől. Kezét visszatette Motibu vizes fejére; a meghitt megbocsátó mozdulat ügylátszik jól esett neki.

— Kit, miért és hogyan öltél? — kérdezte sietve. Ismét a nyers, érdes torokhangok. Motibunak keresnie is kellett a szavakat.

— Messe Vare volt az... — és dadogott valamit, melyből ki lehetett venni, hogy együttérte őket feleségével. „Messe Vare”: Monsieur Jean Varese volt, öregedő francia főnök a Cég fakitermelésénél. Néhány szóból kibontakozott a valóság. Motibut még az elmúlt délelőttön elküldte valahová, de az már régóta gyanakodott. Monsieur Varese nyíltan kerülgette a fiatal, csinos asszonyt és magához rendelte valami ürgygyel. Thomas atya ismerte azt is, a második felesége volt Motibunak; az az első halála után magára maradt néhány aprósággal és elvette a hajlékony, karcsú lányt, akit szülei ugyanúgy vonakodtak megkereszteltetni, mint Sámuel feleségét, és pedig ugyanabból az okból. Keresztség nélkül is biztosítva volt az egzisztenciájuk. De végül mégis megkeresztelkedett s hozzámént, és Motibunak már tőle is volt gyermeke.

Sietve megkérdezte hogy történt, mivel ölt. Bement Messe Vare házába... és... Motibu szavai elakadtak. Barna kezei megragadták és megszorították a papét. Az értette. Rávetette magát és megfojtotta. Nem volt kétséges, hogy a törzsi szokások szerint ölnie kellett s így kellett ölnie, — neki viszont a bánatot kellett valami módon biztosítani. Az, hogy ez valaminő mértékben megvan, végső eredményben nem lehetett semmi kétsége. Eljött és meggyónt, nyilván meg akart szabadulni egy belső teheről. Hogy miért? Azt megtudta pillanatokon belül. Motibu érdes, megalázott mormolásából. A barátai behozták az erdei kisvasúton a kikötőbe és felment a Nagy Hajóra, ahol felvettek már ugyan egy szén-

lapátolót, de elkelt még egy másik is. Egész éjszaka szemet lapátolt (gőz alá fűtöttek a délelőtti induláshoz) s most hajnal előtt keredzkedett le: nem kérdezték miért, pénzt úgysem kapott, nyilván majd visszamegy. Thomas atya tökéletesen értette. Ami a bánatot illeti, az egész biztosan megvolt. A yoruba-nép egyik legerősebb hagyománya: gyilkos nem száll sem tengeri, sem folyami hajóra, de még halásznia sem tanácsos, mert az Égi Atya bosszúja követi. A tengeren vihar támadhat, vagy a folyamon örvény, a csónak felborulhat, vízbe fulladhat nemcsak ő, hanem a velevalók is; Motibu fél és ezért bánja, amit elkövetett. Ha félelemből fakadt is ez a fokú bánat, a feloldozáshoz ennyi azért elég.

— Nagy bűn volt — mondta komoran. — De te most futsz, sietsz. Gyorsan meg kell bánnod. Mert Istent megbántottad. Ő haragszik, ha őt valaki.

— Igen! — Motibu bőre szürke volt, akár a halotté a padlón. Látszott rajta hite; a bánata pedig nemcsak e zaklatott pillanatban volt a bűne bánata.

KÜNN a szentélyben hallatszott az apácák mozgása. A másik oldalon lévő apáca-oratóriumban megvolt a sekrestyék hosszú rúdja a gyertyagyújtó felszerelés, az apácák nem sajnáltak az úgylátszik mégis kellekedő Sámuel helyett gyertyát gyújtani.

— Mondd gyorsan, hogy szánom és bánom... várjál, meddig tudsz számolni? Várjál csak! Tudod-e még a Miatyánkot és az Üdvözlégyet?

Motibu tudta és számolni is tudott, hiszen felügyelő volt s miközben dadogva mondta az imádságok szavát, Thomas atya elhatározta, hogy tíz Miatyánkot kell elmondania és tíz Üdvözlégyet. Ez bizonyára végtelen sok lesz neki... Feladta és szívébe véste, hogy el kell mondania, és gyorsan feloldozta, mert a szentélyből zaj hallatszott. Apáca-suttogás és Sámuel mély hangja. Úgylátszik tudták, hogy ő itt van a sekrestyében.

Mi köze neki ahhoz, hogy a néger — egy néger aki őt — feljusson egy francia hajóra s bele tudjon menekülni Marseille alvilágába? Mindenesetre jó, hogy Sámuel se tudja, ki volt a gyónója és hogy gyónója volt egyáltalában. Zöld függöny lógott a sekrestyének a szentélyre nyíló ajtajában.

— Motibu vár még! — s gyorsan kiment; a zöld függöny az utolsó pillanatban hullt össze a háta mögött, hogy megakadályozza Sámuelt a sekrestyébe való behatolástól. Megláthatott-e valakit? Aligha. Mennyire hasonlítanak egymáshoz ezek a fiatal négerek; akárcsak két tojás, az egyik éppen olyan, mint a másik! A sekrestyés, mint aki futott, pihgett.

— Siettem, Atya, — szolt ártatlanul, mint aki *nem* kásejt el. Ő legalább kétszáz-kétszázötven szót használt az idegen nyelvből, és járatosabb volt annak nyelvtani formáiban. Thomas atya szándékosan és tudatosan volt elutasító.

— Azt látom! Vársz kissé. Érted?

Sámuel bizalommal, elragadtatva mosolygott, mint akit nem szidtak le. Az oltár körül egy fiatal s egy öregebb apáca tett-vett, ők is odanézték és köszöntek s kíváncsi mosolyuk elárulta, hogy nem láttak nála még idáig senkit a sötétben. De most már persze világos volt, az afrikai hajnalok robbanásszerű világossága a hófehérre színeződött felhőkön át, amik betekintettek a gerendatetőzet alatt húzódó üvegtelen ablaknyílásokon. A még teljesen üres missziós-templomban volt valami primitívül, fölségesen bazilikaszerű. Az oltáron már égtek a gyertyák. Pillantása az oltár előtt fekvő kőlapra tévedt. Mit tenne most Mo-Dám? Követte an-

nak tanácsát. Horkantásszerű éles torokhangot hallatott hívei törzsi nyelvén. Csak egyetlen hang. Mégcsak nem is szótag. De minden benne van. Tilalom. Parancs. Indulat. Ezt fejezte ki: — Semmi köztökhöz! Nem akarom, hogy tudjátok. Nem szabad belépnetek! — Ah, tökéletes nyelv! A függöny összehullt mögötte. Közben gondolkodott. Az „esemény” — nem tudott másképpen gondolni rá, csak így hogy „esemény” — tegnap koradélután történt. Nem valószínű hogy már este fel ne fedezték volna a Cég saját fehér fegyveresei, és kutatását ki ne terjesztenék már akár ma reggel a kikötőre is. Látta-e valaki Motibut... itt... nála?

Motibu megrázta a fejét. Nem. Legalább nem tud róla. Kiderült, hogy ezek a négerek okosabbak és jobban ismerik a fehér világ ügyeit és a dolgait, mint általában feltételezzük. Motibu mielőtt elmenekült volna a Telepről, kicserélte a Cégtől adott fényképes igazolványát Tharungival, a sógorával arra az esetre, ha majd a rádió is bemondja nevét. Igen, hát persze hogy a rádió! Az Motibut keresi, a *Général de Gaulle* pedig egy Tharungi nevű fűtőt vett fel a tegnapi esti órákban. Thomas atya nem érzett semmi lelkiismeretfurdalást. A sekrestye világosságában egy tetőtől-talpig szénportól mocskos agyonhajszolt és agyonázott ember állt előtte. Fehér embert ölt, a fehérektől irányított fegyveres közigazgatás üldözöttje, hat vagy nyolc órán át szemet lapátolt s a fáradtságtól reszketve nekivágott az életveszélynek, hogy meggyónjon... ez imponáló volt! A fehér felhők közben megint feketék lettek, újból súlyos esőfelhők szálltak alá. A téli zápor újból lerobbant. Motibunak most ebben kell elmenekülnie a kikötőig, hogy meg ne lássák. Mind a ketten bólintottak s szavak nélkül is megértették egymást. Mélyen megindultak voltak mind a ketten. Motibu letérdelt, hogy a pap még egyszer megáldja.

— El kell mondanod az imádságokat! — figyelmeztette őt szigorúan. A férfi rettegve nyújtotta előre a szénportól mocskos tenyereit, amikkel még mindig érezte: ölt. — Már feloldoztalak! — suttogta neki a pap. S az aggodó kérdésre, amely a sötét szemek mélyén égett, megnyugtatta: — Atya nem mondja el senkinek és soha! — és keresztet rajzolt bele a tenyerekbe és biztatóan rámosolygott. — Motibu most megysiet. Atya gondol a gyermekeidre... — és sohasem feledte el a pillantást, amit az rávetett még mielőtt az udvaron összezsapódtak volna mögötte a vad eső sötét fűzőnvei.

Ő PEDIG pár perc múlva misére öltözötten állt az oltár előtt. Az apácák nyugtalanul álltak az oratóriumban, s a templomban még pár lárdobogó és néhány yoruba öreasszonv. Fehér ezen a korai misén nem vett részt egyetlen egy sem. Krisztus Teste és Vére az áldozásban csak sötétlila alkakat fog érinteni. Elkezdte a lépcsőimát és amikor a zsoltár szavait mondta, Motibura gondolt. Hogy szabadítsa meg őt Isten az ellenséges, vérszobó férfiktól: „Ab iniquo doloso erue me!”. Másfél óra múlva már tudta, hogy inkább magáért kellett volna imádkoznia!

III.

A CÉG saját külön „munkavédelmi osztagokat” tartott. Semmiféle szabályzat nem állította őket a bennszülött rendőrség fölé, de gyakorlatilag így viselkedtek. A néger rendőrségnek nem jutott volna eszébe, hogy egy misszionáriust kihallgatásra vitessen a rendőrprefektúra betonépületébe; a munkavédelmi osztag két embere habozás nélkül megtette, amint Thomas Atya gyanúba került, hogy ő gyóntatta meg Motibut és nyilván tudia hol van. Keresztülhaladtak a város meglepetésén, a nyugtalanul zümögő négereken; az ég ma délelőtt váratlanul kitisztult, halvány volt,

határozatlan színű, párás, az utcák fölött forró köd gőzölgött. Zöld, fényes műanyagsávkokból átlátszó rácsfüggönyök voltak kifelé ferdén kifesztve az alacsony első-emeleti betonszoba ablakai elé, ahol a kihallgatás folyt. Az Algírban felosztott Idegenlégiónak egyik — a nemzetközi Cég szolgálatába állt — tisztje vezette a kihallgatást. Először rá akart ijeszteni. Ott ült a kopár szoba egyik csupasz asztalán, letekintett a székben ülő papra, úgyhogy annak fel kellett néznie rá, a szürke arcba vésett, alácsüngő hatalmas barázdákba, az összeszükült ellenséges szemekbe.

— Mindenekelőtt tudja kérem, ki vagyok?

Thomas Atya az első kérdésekre nem vesztette el humorát. Ott ült szemben az „ellenséges férfiakkal”, a volt légiós tisztén kívül a munkavédelmi osztag két emberével, akik idekísérték és akik rövid nadrágjaikban, rövidujjas, kihajtott ingükben, parafasisakjukban úgy hatottak, mint felnőtt cserkészek, éppenhogy csak revolvert viseltek az övükben. Rajtuk kívül csak a Cég kerületi ügyintézője tartózkodott a szobában, s egy kövér, ötvenéves rendőrtiszt. Omoró, a helyi rendőrprefektus és néhány színes rendőre. A szoba elviselhetetlenül, szorongatóan zsúfoltnak tetszett. Az is volt.

— Nem volt még szerencsém. Ha bemutatkozik, nyilván majd megtudom.

Az leugrott az asztalról.

— Én verjem-e szét az arcát, vagy átengedjem valaki másnak? — Itt még így nem beszéltek Thomas Atyával. — Ismerjük egymást!

Ő tovább is másról akart beszélni minél hosszabban.

— Honnét — érdeklődött rendületlen nyáassággal. Remélte, hogy vitába keveredik vele. De az rágázolt, mint valami tank.

— Mindenhonnet. Az utcákról. A Cég I. számú erdei Telepéről, ahonnet Monsieur Varese gyilkosa való.

Ő még mindig kisiklott, nemcsak a kérdések, de a hazugság elől is, jelentéktelennek látszó formulákkal.

— Megdöbentő amit mond. Hogy meggyilkolták Monsieur Vareset. Ismertem őt, mint a Telep egyik vezetőjét.

A másik ráförmedt:

— És ismerte Motibut is, aki féltésből meggyilkolta. Meggyöntatta ma reggel s nyilván maga adott tanácsot, hová lépjen olajra. Na, ki vele!

Éles, világos körvonalak rémlenek most az alakok körül. Egyik széken a néger rendőrfőnök ül, a másik széken egy síma, udvarias fehér fiatalember, akiről a nevén kívül csak annyit tud, hogy az a Cég ügyintézője a kikötő körzetében. Rezidenseknek hívják őket, mint valaha indonéziai gyarmatok teljhatalmú alkormányzóit, és úgy is viselkednek. De azért hozzá is eljött bemutatkozó látogatásra, amikor két év előtt ki-nevezték. Most is a romlott eszesség és sápadt szélhámosság légköre lengi körül. Mit mondjon? A kérdés már a gyónási titokra irányul, egyenesen felelnie kell s ő óvatos meggondolással lassan követi a benne megszólaló hangot:

— Nem tudok arról, hogy ma reggel bárkit is meggyöntattam volna és nem tudok semmiféle gyilkosságról. Következésképpen arról sem, hogy egy gyilkosnak bármiféle tanácsot vagy segítséget adhattam volna.

Mielőtt Vincent, a légiós tiszt felülvöltene, a vértelen elegáns, vékony Rezidens felemeli kezét és elhallgattatja.

— Ön kitűnően válogatta össze, noha a tanulmányai emlékeiből, a

szavait — mondták a keskeny, okos ajkak gúny nélkül. — Értjük. „Nem tudok arról, hogy ma reggel bárkit is meggyóntattam volna”. Tudjuk a benső közbeszúrást. „A ti számotokra nem tudok róla”. Ugyanígy hozza felfüggesztésbe a gyilkosság ügyét. Nem mondja azt, hogy nem történt meg, csak azt, hogy „nem tud róla”, tudniillik a mi számunkra. — Ajkáról leheletnyi ironikus tisztelet lebbent el: — De hisz ez benne van minden egyházi tankönyvben. ott ahol arról szólnak, hogyan kell kikerülni a gyónási titokról faggatást. Következésképpen megkérdezem, hogy válasza tartalmilag nem éppen azt igazolja-e. amit formailag tagad?

A jelenlévők eltöprengtek a kérdés finomságán. Ő nyájasan rámosolygott. Tudta már: talán súlyos hibapont volt előzőleg nem meggondoltabb módon válaszolnia; alábecsülte ellenfeleit. Itt az idő kisiklani kezükből. De mintha valami megpattant volna benne a megfeszített erőlködéstől:

— Oh, erre akár azt is lehetne mondani, hogy túlságosan is szellemes...

— ... „akár” ... és „azt is” ... és „lehetne” — visszhangozta az óvatosságot átlátszó szavait ironikus ellenfele.

— De megbocsátanak. Most valóban gyóntatnom kell... Az elől hoztak, szabatosan kifejezve inkább: hurcoltak ide. Van néhány súlyos betege a kórháznak, haldoklók lesznek nemsokára. Nem várathatom őket.

— Fel akarja adni a játszmát? És ilyen hamar már? Azt hittem, macskább lesz! — A Rezidens sajnálkozó volt és homályosan csábító.

Magához tért.

— Csak azért feleltem Önnek — válaszolta nyugodtan, egy öreg pap méltóságával és lassúságával — hogy meg ne sértsem. Mert egyébként tudomásul sem kellett volna vennem kérdését és a barátját sem. — Gondolatai élesebbek lettek. Odafordult a rendőrfőnökhöz, végre is az volt a törvényes fórum és az még meg sem szólalt. mellette sem, igaz de éppúgy ellene sem.

— Kérem, nem tudok arról, hogy engem milven címen faggatnak választási fénykedések felől. Nem tudok arról, hogy törvényes vádakhoz hoztak volna fel ellenem. Természetesen elmegyek és természetesen tudják, hol találhatnak meg.

Csend volt. A két aító mellett változatlanul szétvetett lábakkal állott a két-két néger rendőr. A szétfolyóan kövér rendőrfőnöknek eszik szeme kifolyt, úgylátszik valami gyermekkori trachomától. A szemhéja súlyosan csüngött le azon az oldalon, ahonnan az arca látszott. Aztán odafordította teljes arcát, kicsiny bedagadt fél szemével. Mindig meglepte az európaiakat nehézkes külseje s asztmás hangja mögött megnyilvánuló jómodora és kultúrája...

— Azt hiszem kérem, téved. — Az asztmatikus lihegés kitisztult. — Ön ellen feljelentés van. Bünpártolás alapos gyanúja. Részvétel egy gyilkosnak az igazságszolgáltatás elől való elvonásában. Ezek a vádak.

Ő is rémlett ki, a kikötőben hajószírére szólt. Talán a távozó *Général de Gaulle*. Nem mert karórájára pillantani. Éles szemek figyeltek minden mozdulatát s akár a megrezzenéséből is következtetéseket vontak volna le. Az asztalon fekete ebonit telefonkészülék állt.

— Három tanú is van az ön úrvével kapcsolatban — mondta tovább Omoró. A tónusban, ahogy ezt mondotta, volt valami időindulatú és rejtélyes figyelmeztetés, homályos utalás, hogy vigyázni kell. Szövegében talán a másik kettővel szemben? Élesen látta a lehetőséget és kinyúlta.

— Mindenesetre fel kell hívnom a fővárosban az Apostoli Vikáriust. Kérhetek interurbán kapcsolást?

Ismét mintha a sziréna szólt volna. Valóságos testi gyötrelmet érzett, hogy meg sem kérdezheti, valóban az-e? Ez is a gyónási titok megtörése lehetne, mert tudja, Motibu ezen a hajón van. Mivel a rendőrfőnök a maga nehézkes módján még mindig gondolkodott kívánsága felől, mással állt elő.

— Vagy a kikötő angol konzulát. Ez könnyebb lesz és gyorsabb. Angol állampolgár vagyok.

— Sem egyiket, sem másikat. Az Apostoli Vikárius úrnak nincs beleszólása az Ön ellen emelt polgári vádakba. Ami pedig azt illeti, hogy idegen állampolgár, — a lélegzete ismét súlyosan fűtülő, nehézkes lett — bizonyos körülmények esetén legfeljebb kiutasítom Önt... — s ez ismét úgy hangzott, mint óvatos ajánlat, vagy talán inkább fenntartás.

Most már egészen bizonyos volt abban, hogy a halványuló harmadik szirénajelzés a távolodó *Général de Gaulle*-é. Érdekes, ezt hallotta legtisztában. Leült. De miért nézik mind olyan különösen? A Rezidens egy papírlapra írt valamit az asztalon. Ő pedig így szólt a néger rendőrprefektushoz:

— Nem szeretném, ha kiutasítana. Már értesítést kaptam arról, hogy az utódom útban van. De ha itt lesz, én akkor is itt szeretnék maradni és itt szeretnék meghalni. Nincs számomra szebb gondolat, mint itt vegyülni el a megújuló Afrika porával. Azok között, akik a kórházunkban haltak meg. Az öregasszonyok között, akiket naponta áldoztattam. Kérem, ne utasítson ki!

— Hát... — hallatszott a rendőrfőnök nyugodt, zsíros hangja. — Lehet, nem is lesz szükséges kiutasítanom Önt. — És ez megintcsak úgy hangzott, mint kétértelmű fenyegetés és titokzatos biztatás. A Rezidens pedig így szólt, majdnem gyöngéden:

— Nos, már végig kell játszani ezt a játszmát!

Lehunyt a szemét. Most Vincent durva hangját hallotta:

— Ebből már elég volt. Nem tűrhetjük, hogy... ezek... — nigrereket akart mondani nyilván — szóval a gyilkosok és hozzá még fehérek gyilkosai... szabadon sétáljanak s más fehérek segítsenek nekik! Elő a tanukkal... és akkor majd kinyitja a száját...

Megint a rendőrfőnök:

— Mehet ez a szöveg. — (Nyilván, amit a Rezidens a papírlapra írt).

— Ecszerűsítettem hogy megértésék.

Kinyitotta szemét és élesen látott, mintha nagyítóval nézne és egyben mintha álmodna. — Meg kellene nekik mondanom, hogy rosszul érzem magamat... De ez is majdnem bevallása lehetett volna annak, hogy Motibut megegyőztatta. A szíve nyugtalanul vert, mégsem szorította mellére a kezét. És azt sem tudta, erősebben vernek-e erei, vagy inkább kihagynak. A papírossal bement valaki a szomszéd szobába. Még sohasem volt itt, de amint benézett, tudta miről van szó. Innét a rendőrség épületéből meg lehetett szakítani a rádió adásait és közvetlenül lehetett beolvasni a rendőrségi közleményeket. Fehér tisztviselő ült telefonok és mikrofonomok előtt; ez lehetett a fővárossal való rádióérintkezés szobája is. Lecsapta a kapcsolókat és beolvasta a hírt, amit a rendőrprefektus egyszerűsített rövid tömondatokra.

— Adásunkat megszakítjuk. Rendőrségi hírt mondunk be... — s még kétszer ismételte. Ő feszülten figyelt. — Monsieur Varese gyilkosának ügye. A rendőrség nyomon van. Halló, a rendőrség nyomon van. Egyelőre egy letartóztatott van. Ő tudja Motibu tartózkodási helyét. Most még tagad. De most szembesítik a tanukkal. Később fontos új közleményt teszünk. Halló, később fontos új közleményt teszünk.

Lehunyt szemmel hallgatta; szívéről lassan aláfolyt a vér. Láttá, amint a földön álló rádiókeszülékek előtt négerek kuporognak a rozsdás házakban. Itt a kikötői sikátorokban s a telepes és tranzistoros rádiók körül őserdei tisztások kunyhóiban. Figyelő csoportok verődnek össze a hangszórók körül a kocsmákban és az üzletekben. Ekkor megértette, mire megy ki a játék.

— Nos — kérdezte tőle a Rezidens. Ő kifakadt:

— Komédia! Valamit nagyon meg akarnak mutatni. Tűlfeszítik a húrt!

Az figyelmesen, bírálóan, elégedetlenül és gyanakodva vizsgálta. Vincent pedig odament az ablakhoz és kihajolt.

— Sajnálom — mondták a Rezidens papírfehér, keskeny és okos ajkai, amelyek, meglátszott, itták már a világ minden kékjét és utálatát. — Sajnálom. Ön miatt van. Kimélnünk kell egészségét. Mégiscsak idős ember, és meg kell mondanom, felindultnak látszik. Éppen ezt nem akarjuk, Önnel szemben, tűlfeszíteni a húrt. Akár meggyóntatta, akár nem: tudjuk, hogy ma reggel Motibuval találkozott. Ismétlem, van a gyónásnak egy adott anyaga, a bűn. Mit gyónt meg ő, nem vagyunk rá kíváncsiak. Azt tudjuk anélkül is, hogy a gyónási titkot megtörné. De a tanácsot Ön, hogy hová meneküljön, nyilván a gyónáson kívül mondhatta el... — Hangjában megint felhangzott mint valami undorító természetellenes csábítás: — Nem is kell elmondania. Elég ha céloz rá. Mi elég okosak vagyunk.

Vincent, a nehézkes kolosszus visszajött az ablaktól. Vonásain most megfeszült a figyelem. Beleavatkozott a társalgásba a maga otromba módján.

— Nem tudom, elég okosak vagyunk-e? Nem tetszik nekem az ott lent. — Nem törődött, hogy megsérti a rendőrfőnököket. — Néhány tucatnyi nigger ácsorog és figyel lent. Én elzavarnám őket.

A Rezidens a rendőrfőnökhöz: — No?

Az kényelmesen, szélesen fordult oda:

— Ezek a niggerek — a hangja meg se rezzen, mikor a feketékre gyalázó szót mondta — nagyon jó, hogy itt vannak. Önöknek az a kívánságuk, tanuljanak az ügyből. Nohát tanulni fognak!

Kétértelmű volt-e a legutolsó mondat? Vagy csak ő értette volna ki ezt belőle? Valók volnának-e a négerek közt suttogott hírek, hogy az az asztmás, félszemű ember, aki a mélységből és nyomorúságból tört fel, noha nem keresztelkedett meg s maga szerezte meg a kultúráját és megelégszik ezzel az alarendelt poszttal: politikailag a fehérek ellen forrongó, alaktalan erők oldalán áll s ő a jövő egyik jelöltje?

A Rezidens Vincenthez intézte szavait:

— Mondtam már — utasította rendre élesen — nem szeretem, hogy sertő szavakat használ az ország lakóinak döntő többségére. Ez utóljára történt következmények nélkül... — Sima gesztussal fordult nemcsak a rendőrfőnökhöz, hanem a yoruba-katonákhoz is. Súlyos csönd volt a válság.

Megérezte, mit ért „játszmán” a két fehér s a szíve elszorult, megállja-e a helyét? Nem tudni miért, Mo -Dám jutott eszébe. — Kérlek segíts! — esengett a kicsiny, szigorú árnyak s egyetlen gesztussal odavetette magát az elé, aki ottfent pihent a rideg, alacsony betonkatedrálisban. Nagyon fáradtnak érezte magát a harc előtt, amely arra megy ki, hogy megmutassa őt a yorubáknak, mint Motibu elárulóját. Egyszerre aggódni kezdett. Hátha Motibu valamelyik néger barátja az egyik fo-

goly? És órá Thomas atyára fogják, hogy ő árulta el? Egyszerre nyomorúságosan érezte magát. Ki fog meggyónni itt, ha rá sikerül sütniök, hogy megörje a titok pecsétjét?

— Kezdhetjük — mondta Vincent. — Már eleget beszéltünk! — intett egyik ajtó felé az egyik néger rendőrnek. O üveges szemekkel nézte a belépőket. Sámuel jött be s két kisírt szemű apáca. Órá néztek, de mielőtt megszólalhattak volna, kivezették őket, most már a Rezidens parancsoló, rideg mozdulatára.

— Nem akarjuk, hogy a dolog sokáig tartson. — Egészen feszes volt, hivatalos. — Nekünk is más a dolgunk. Megpróbáljuk összefoglalni a valóságukat. — Elhallgatott és a társára nézett. Az megértette.

— Nohát — mondta Vincent nyers örvendezéssel — ez a Sámuel jól dörzsölt fickó és tagadja, hogy bármit is hallott volna. De ezek az Ön apácai: siralmas, mennyire nem tudnak hazudozni. Csak annyit hallottak, mintha a feloldozás formuláját mondotta volna Ön. Kijött a sekrestyéből, megtiltotta nekik, hogy bemenjenek és azután már csak misézni jött ki. Irja még Sámuel javára azt is, hogy nem akar felvilágosítást adni a sekrestye sarkában álló hatalmas víztócsa eredetéről. De mi tudjuk, ki hagyta maga után. A többi...

Ezt már Rezidens fejezte be nagyon udvariasan: — ... lesz szíves elmondani! — A keskeny, korrekt ajkak ismét fehérek voltak, akár a papiros.

— Májbaja van az italtól — jutott neki eszébe! És ezek akarják, hogy ő legyen Motibu elfogatásának árulója s a gyónások pecsétjének megtörője. Felállt és már nem ő, hanem egy férfivé váltott rettenetes Mo-Dám kelt fel benne a székről. Nem tudta kiszámítani a hangját s egyébként is üvöltönie kellett a mellére préselődött nyomás miatt.

— Elég volt már! Maguk azok, akik félnek... — s erre a két fehér arcán látott düh látszott, de az az ő ereit telítette el még jobban. — Azt akarják, hogy ez a nép reszkessen egy európaítól s úgy akarnak egy szerencsétlenül elrettentő példát statuálni, hogy én legyek oka, ne Önök... — A saját hangja töltötte el teljesen, de meghallotta az ablak alatt a zajt. Most megint pattant benne valami és ágyúszót hallott. Persze nem itt dördült el, hanem benne magában. Leült és rá akart szólni a Rezidensre, de nem tehetett róla, nem tudott másképp beszélni, mint tovább üvöltve: — Elég! Én vagyok most a vádló!

A Rezidens Vincenttel együtt az ablaknál állt. Odatámolygott ő is és csak akkor hallotta meg a hangot. A rendőrségi épület körül a rozsdás bádogház-sikátorokból gyűlő tömeg visszhangozta üvöltését. Nem voltak ezek szavak, csak egyetlen alaktalan hang, amit az övé kiváltott. Azt hitték, hogy kinozzák talán és vele kiáltottak. Afrika üvöltött! A hang úgy emelkedett fel, mint valami *u* és *v* közötti szörnyű vijjogás és beleszóltak az udvarokról a dobok, és azok visszhangoztak a kikötő felől is. A szikrá volt, ami lobbót vetett, és ő ismét belül, magában hallotta a robbanás dörejét. Valakik felfogták, hogy el ne essék s egy székbe ültették. A Rezidens még mindig parancsoló mozdulattal háritotta el a rendőrfőnöktől átnyújtani készült telefont.

— Csak röviden... Mí az?

— A kikötőparancsnokság értesítése. Sztrájkba léptek a kikötői munkások... Minden szakszervezet... Tudják, hogy idehozták őt a rendőrségre. Azt kívánják, hogy...

— Ertem... Azt hiszem, bejelenthetjük, hogy elengedtük. És ebben az átkozott Motibu ügyben minden további lépést megszüntetünk. — A

hang tovább is parancsoló volt és fenyegető, a harmincas évek elején álló fiatal európai férfi hangja a negyvenes éveinek végét számláló lomha, kövér fekete-férfi felé. — Omoró, Ön azt mondta, nem kell félnünk attól, hogy ezek itt lent... meghallják.

Az ülve maradt.

— Mondhat bátran Ön is niggereket — felelte kicsinylő közömbösséggel. Nem lehetett tudni, ki ellen irányult ez. De azért nem tette hozzá „Uram”! — Úgy emlékszem, Ön erőltette, hogy ezekkel a rádióbejelentésekkel izgassuk fel a közhangulatot.

— Lecsillapítjuk — vélte az kevély felsőséggel. — Azt véltük, a mi dolgunk, a Cég dolga itt a fehérek fölénye, De nem a miénk. A mi dolgunk az üzlet. Jelentse be személyesen kérem, a missziósatya szabadonbocsátását!

S hogy a sötét, kövér, eltökélt arc tovább tűnődött, most őhozzá fordult. — Ön és a felettesei is: remélem megbocsátanak. Majd fölkeresem s mérlegelni fogjuk, mit tehetnénk a misszió intézményeiért.

Leplezetlen megvetéssel beszélt. A pap pillantása előtt azonban elnémult.

— Azt hiszem, mindez késő! — Omoró szavai hangsúlytalanok voltak.

— Én pedig azt hiszem — mondotta Vincent a rendőrfőnöknek gyűlölködő bámulattal — hogy maga az egész idő alatt átejtett bennünket.

A Rezidens villámgyorsan felállt.

— Felkelek a játékasztaltól! — Ideges volt, pimaszul fölényes, mint akinek csak játék az egész. Omoró rátekintett félszemével.

— Talán még üljön le — tanácsolta anélkül, hogy felemelte volna hangját. — Már nem kelhet fel. A tömeg megtámadná!

— Intézkednem kell és... — Elhallgatott. Az előbb látott fehér rádiótisztviselő lépett be a szobába és feszesen jelentett Omorónak anélkül, hogy a Rezidensre és Vincentre nézett volna.

— Prefektus úr, az I. számú Telep jelentette, hogy a munkások sztrájkba léptek és lefegyverezték a munkavédelmi osztagokat. Mind a két részből vannak halottak és sebesültek.

A Rezidensben tovább működött a parancsolás automatizmusa.

— Tudnom kell, mi történt ott — követelte hevesen. — Mi az Vincent, elvették a revolverét?

— El — mondta az bámulva, hogy az asztalára kitett revolver nincs sehol. Vincent háttal ült a jelenetnek, de Thomas Atya látta, hogy a fekete rendőrök fegyvert szorítottak a bordáik közé és kikísérték őket és mások tolongtak a helyükre; olyan volt ez, mint valami káprázat.

— De hiszen ez... — és most a Rezidensnek kellett a szavakat keresgélne. A rendőrprefektus nyugodtan tagolta minden szavát:

— Azt hiszem... nem lenne tanácsos elhagyniok az épületet. A tömeg megtámadná Önöket.

A Rezidens arca ugyanazt fejezte ki, amit előbb Vincenté: a dühöt, bámulatot, gőgöt és lefegyverzettséget.

— És még azt hittem egész idő alatt, hogy én politizálok. Ön pedig engedte beolvasni azt a rádióközleményt.

— Ellenfél voltam — figyelmeztette higgadtan Omoró. — Nem voltam köteles megakadályozni az Ön hibás lépéseit. Becsületes machiavelista vagyok!

— Rá akartam a felelősséget hárítani Motibu elfogatásáért! Láttam és éreztem annyit, hogy a levegő nyugtalan és felindult miatta. — A Rezidens olyan érzéketlen volt, mint a kő és úgy intett Thomas atya felé,

mint aki valójában ott sincs. Pedig az ott ült, sápadtan, verejtékes arccal és minden erejét össze kellett szednie, hogy ülni tudjon. Valami injekció kellene, de nem tudott megszólalni. A rendőrprefektus megjegyezte amúgy mellékesen:

— Oh, én egész idő alatt tudtam, a nyomozóim kiderítették, hogy őt a Général de Gaulle-ra vették fel kazánfűtéshez. De hallgattunk róla. Hát persze Thomas Atya is. Ő csak véletlen szikra volt, ami a helybeli löporos hordót felrobbantotta akaratlanul. De őszintén szólva: számítottam erre. Tudtam, mindenki szereti. Végre is Ön mondotta: „Nohát ha meggyóónt nála az a Motibu, ezt az ütődött, öreg missziónáriust kell felhasználnunk, hogy őt terhelje az elfogatása, ne minket!” És csak másutt őt-hát helyen kellett a szálakat megrántanom.

— Mi a további menetrendje? — érdeklődött a Rezidens, mint aki-nek semmi köze az egészhez. Omoró kurtán, tárgyilagosan tájékoztatta. Mind a hat erdei telep, éppen az ő körzetében fellázadt és felfegyverzett csapatokat küld be a kikötőbe. Estére már együtt lesznek és akkor vasúton megindulnak a főváros felé.

— Nem hiszem, hogy azzal különösebb bonyodalmak lennének — tette hozzá egy leendő államelnök méltóságával. — Mert rádióbeszédben bejelentem a Cég azonnali államosítását. Azt hiszem, hogy Önök hamarosan mehetnek... addig természetesen... — fölöslegesen találta, hogy befejezze. Felállott, mint aki kihallgatást fejez be. Thomas atya ismét olyan élesen látott, mintha nagyítón át vagy távcsövön nézne át és egyúttal álmodná az egészet és benne önmagát. Nem mert megmozdulni — a halántéka körül ropogtak az erek.

— Öntől pedig Atya — Omoró szavai távolból hangoztak — bocsánatot kell kérnem és köszönetet kell kifejeznem hogy... Mi az, ilyen rossz-szul volna?

Thomas atya önkéntelen kézmozdulatot semmisített meg, roppant erőfeszítéssel. Csak azt akarta mondani vele... mit is akart mondani vele... oh semmit sem akart mondani... De a mozdulat elfojtásának erőszakától ismét meghallotta azt az ágyúdörgést agyában. A szék amelyen ült, kisiklott alóla s ő a földre zuhant. De már nem érzett fájdalmat. Különös volt, noha a szemei azonnal becsukódtak s a fülei is lezárultak, mindent látott és hallott, ami körötte történt, hogy orvosért szaladnak és telefonálnak fel a misszióstelep kórházába. Mély elégtétel töltötte el magán megtapasztalni, hogy akit agyvérzés ér, mennyire tudatánál van s arra gondolt, milyen érvényesen oldozhatná fel őt a pap s adhatná fel a Viaticumot. Gyorsan megvizsgálta lelkiismeretét, hogy felindíthassa a tökéletes bánatot. De nem jutott eszébe más, mint ezek a szórakozott, öreges imádságok, amilyenek ma reggel is... Amikor mindent látott maga körül, ott a betonszobában az egész nyugtalan kavargást: ugyanakkor valami mást is látott. Fekete, végtelen lapot látott, amely mintegy lezárta ezt a világot. Ezen lassan, teljes végtelenségén át, homályos, sötét aranyban fürdő keskeny rés nyílt végig; érezni lehetett, hogy rajta túl a fényben örvendezve, nevetve várják valakik. Aztán az őt körülvevő szoba képe teljesen elhomályosult. Ugyanakkor a résben ragyogó sáv tündöklése egyre élesebb lett. És a rés mintegy széthúzódva szélesebbre tárt. Egyszercsak előlépett mögüle Mo-Dám...

— Már nem hiszem, hogy élne! — mondotta fölötte egy hang, fiatal néger orvosé, akit ő küldött Párizsba tanulni. Ez volt az utolsó földi hang, amit hallott. A következő pillanatban feltáruult előtte a kifejezhetetlen.

Már régebben szerettem volna szóba hozni John A. T. Robinson anglikán püspök könyvét, amelyre eddig nálunk csak marxista oldalról figyeltek fel. Kezdetől fogva éreztem ugyanis, hogy mi sem hunyhatunk szemet e kö. yv fölé, amely csak Angliában hetek alatt négyszázezer példányban fogyott el. Időre volt azonban szükségem ahhoz, hogy valamelyest is bepillantást nyerjek azokba a vitákba és értékelésekbe, amelyeket a könyv katolikus részről váltott ki. A könyv címe *Honest to God*, amit nem tudok ezzel a rövidséggel magyarra fordítani. Talán úgy mondhatnám, hogy „őszintén és becsületesen Isten irányában”, vagy „őszinteség és becsületesség Isten kérdésében”. A múlt év végén megjelent német fordítás a *Gott ist anders* címet használja, de ezt is csak körülírással merném visszaadni: „Isten más, mint ahogyan gondolni szokás”. Közben már más nyelvekre is lefordították a könyvet, s ez az érdeklődés, amely világszerte megnyilvánult, magában is arra vall, hogy a Robinson által felvetett kérdések napjaink elevenébe vágnak.

*

Az anglikán püspök, akinek egyházmegyéjébe London elővárosai és szegénynegyedek tartoznak, úgy találta, hogy a hagyományos vallási fogalmak és gyakorlatok hidegen hagyják a mai kor elvilágiasodott embereit. Isten, ki nyilatkoztatás, megváltás, csoda, szentségek — mindezek üres szavak számukra s éppen ezért semmit sem jelentenek nekik, nem is hatnak ki életükre. Elengedhetetlen tehát — mondja Robinson —, hogy szakítsunk azokkal az Istenre vonatkozó elgondolásokkal, amelyek nem egyeztethetők össze az általánosan elfogadott világgéppel, s különválasszuk a hithirdetésben azokat a mitikus képzeteket, amelyeknek csupán szimbolikus értelmet tulajdoníthatunk. Ugyanakkor olyan nyelven is kell beszélni, amely az eddigi vallásos szókészlet lehető mellőzésével hamisítatlanul emberi és életserű nyelv. Könyvében erre tesz kísérletet Robinson.

Kiváltképpen a protestáns teológiában nem újdonság az ilyen vállalkozás. Robinson maga is kiemeli, hogy

írásával semmiféle korszakos felfedezést sem céloz. Kifejezetten magáévá teszi Paul Tillich, Rudolf Bultmann és Dietrich Bonhoeffer néhány alapvetőnek érzett tételét s ezeket próbálja a szakteológia keretét átlépve konkrét módon alkalmazni.

Mindenekelőtt arra a kérdésre keres feleletet, hogy hová „helyezhető” Isten: a mennyekbe, a világon kívülre, a túlvilágba? Robinson mindegyiket elutasítja és csak fájjalja, hogy a keresztény igehirdetés a mai napig ragaszkodik az ilyen hagyományos sablonokhoz. Úgy véli, hogy sok „ateista” olykor nem is Istent, hanem az ekként eléjük állított Istent tagadja. „Semmiképpen sem szándékunk megváltoztatni az Istenről szóló keresztény tanítást — jelenti ki Robinson —, csak annak akarjuk elejét venni, hogy ez a tanítás az elavult világképekkel együtt alámerüljön.” A fordulatot, amelyet „kopernikuszi cselekedetnek” nevez, Robinson a Tillich által szövegezett tételben látja: „Isten nem kivetítés a túlvilágba, nem valami a felhők fölött, aminek létéről meg kellene győzni magunkat, hanem alapja létünknek.” Nem a magasság, hanem a „mélység” jelenti Istent. S ez a mélység nem a magasság ellentétét jelenti, hanem a lét eredetét, azt jelenti „ami az emberre föltétlenül rátartozik”, azt, amit az ember fenntartás nélkül komolyan vesz, azt, ami „végérvényes valóság”. Ezzel a tétellel vág össze Robinson szerint a Bultmann kívánta „mitosztalanítás”, aminek során az antik világgéppel összekapcsolt bibliai kijelentéseket és elképzeléseket felülvizsgáljuk és újonnan értelmezzük. További eligazításnak tünteti fel Robinson a „vallástalan kereszténységről” szóló Bonhoeffer-féle tételt, amely szerint a kereszténység új formájának sem nem feltétele, sem nem szükséglete egy dogmákba foglalt és intézményesített vallás.

Könyvében ezt a három alapeszmét fejtegeti Robinson. Így jut el a keresztény hit „szupranaturalizmusának” lehántásához. Ez az igény — ágymond — a természetinek és a természetfölöttinek szembeállításából keletkezett, egy olyan szemléletből, amely még

térbeliséget tételezett föl. A transzcendenciát — véli Robinson — nem lehet a modern ember számára a „csilagsátor fölötti” Atya képzetével ábrázolni, hanem csak azzal a képpel, hogy „mélység az élet közepében”. Ezt a dimenziót össze lehet egyben kapcsolni a „jelenvalóság” fogalmával, aminek ellenében a magasság „lávvollétet” is jelent. A mélység dimenzióját a mai ember különböző oldalokról közelítheti meg; amikor fölismeri a „magától valót”, a függetlenül létezőt minden „mástól valóban”, függő létezésben, akkor „az örökkévalónak szegélyét” érinti. Nyomatékosan hangoztatja Robinson, hogy Istent nem mint valami nagyszerű nevet használja természetére és emberiségre, s nem azonosítja a mélypszichológia „tudattalanjával” sem. „Transzcendens” mélység ez, alapja a létnek, amely azonban nem üres „magában való”, hanem az élet feltételekhez kötött vonatkozásaiban, azokkal együtt és közöttük tapasztalható meg. Konkrétan: az emberekkel való találkozásban, az embertársi voltban, abban a készségben, hogy minden legyünk másoknak, a szeretetben és a testvériségben. Negatíven meghatározva: ezt a mélységet nem találjuk meg „a világtól való vallásos elfordulásban”.

Fentiekből kiindulva ajánlja Robinson a krisztológia újból való megfogalmazását. Úgy véli, hogy a kalcedoni zsinaton rögzített hagyományos tanításban: Krisztus „egy személy két természetben”, az „Istenember” szó mindig azt a veszedelmet rejtí magában, hogy lecsökkentti Jézus Krisztus emberségét, mintha ez az emberség csupán istenségének álcája lenne. Robinson magaévá teszi Tillich fogalmazását: „Jézus a legtokéletesebb kifejeződése Istennek, valóban az Isten igéje — Isten úgy beszélt és cselekedett általa, mint senki más által... Jézus kinyilvánítja Istent, mert teljesen Isten látszik át rajta, s ő maga nincs többé.” Ez a tény azonban — fűzi hozzá Robinson — csak a megfeszített Krisztusban és csakis benne lesz látható: mint végső odaadás, mint szeretet a végsőlkig, mint önkéntes, mint kifejezett lemondás arról, hogy magát a központba állítsa. Ilyen módon teszi nyilvánvalóvá a szeretetet a Jézusban megnyilvánult „embernek lenni másokért”, s ugyanakkor Jézus-

nak egy-voltát az Atyával. A Krisztusban való hit és az ő követése tehát azt az eltökélést hozza magával, hogy mindenki irányában és minden körülmények között a szeretetet gyakoroljuk, mert ez a szeretet az, ami teljesen egyesít minket létünk alapjával, Istennel.

Ezekből az előfeltevésekből vonja le következtetéseit Robinson az imára, a liturgiára, a kultuszra. Szerinte mindezeknek csak úgy és akkor van jogosultságuk, ha „fogékonyakká tesznek az iránt, ami az életben túlvilági, Krisztus iránt az éhezésben, a mezítelenben, az othhontalanban”. Ebben látja annak a jézusi mondanak gyakorlati alkalmazását, hogy „a szombat az ember kedvéért van”. Amire törekedni kell tehát: a „világi szentség”. A hitnek nem szüneteket vagy oázisokat kell biztosítania az életben, nem „lelki kerteket” ápolnia, hanem arra kell sarkallnia, hogy napnap után konkrétan elkötelezzük magunkat embertársaink javára. Ebben az esetben — jelenti ki Robinson — a morált is egyetlen parancsra csökkenthetjük: „Semmi sincs előírva, kivéve a szeretetet”. Nincs szükség semmi más irányú egyetemes normára. S ez a felfogás és eljárás azért keresztény, mert Isten „a másokkal való összes véges kapcsolatokban találkozik velem, mint e másoknak is végső mélysége, alapja és értelme”.

„Meg vagyok győződve — fejezi be Robinson —, hogy a keresztény hitnek és életnek ilyen átalakulása nem érinti a keresztény igazság lényegét. De késznek kell lennünk mindent az olvasztó tégelybe dobni, még kedvelt vallási fogalmainkat és erkölcsi elveinket is. Mindenekelőtt pedig magáról Istenről való elképzelésünket kell módosítanunk.”

Robinson könyvének ennyire vázlatos ismertetése csupán a vezető gondolatokra és azok összefüggésére mutathatót rá. Azok a róla szóló írások azonban, amelyekkel foglalkozni kívánok, kellő kiegészítésekkel fognak még szolgálni.

E. Schillebeeckx, a nagy tekintélynek örvendő holland teológus két könyvet is szentelt Robinson művének. Az elsőben, amelynek címe *Personale Begegnung mit Gott* („Személyi találkozás Istennel”), sorban bírál-

lat alá veszi a yorki püspök állításait és javaslatait s oda következtet, hogy az általa körvonalazott kereszténység egyáltalán nem kereszténység. Sokkal inkább agnoszticizmus, illetve naturalizmus avagy panteizmus. Robinson teológiája ugyanis az egész vonalon merőben antropológiává oldódik föl. Mert akit ő Istennek nevez, végeredményben nem más, mint ennek a világnak, vagy az embernek egy része. Ami a kereszténységből nála fennmarad, pusztá jellepek, a szellem kivetítései, amelyeknek nem felel meg semmi valóság. Az a „világi szentség”, amelyet Robinson sürget, nem különbözik a szociális, kulturális és emberbaráti törekvésektől, mert hiszen csak akkor lenne más minősége, ha a világnak teljesített szolgálatot egy világfölötti Isten szolgálatának tekintené. Így azonban, miután Robinson a világ és az embertársak szolgálatát tartja az egyetlen lehetséges istentiszteletnek és imának, nála valóban az odaadó munka jelenti a kultuszt, maga a vallás pedig önimádásá válik. Talán mondani is fölösleges — emeli ki Schillebeeckx —, hogy a kereszténységnek ebben az „újjaértelmezésében” a keresztény hittételek elvesztik minden jelentőségüket.

Második könyvében azonban, amelyet *Honest to Robinson* címmel („Öszinteség és becsületesség Robinson irányában”) írt meg, már lényegesen enyhíti hangvételét Schillebeeckx. Megmarad ugyan annál a bírálatánál, amelyet első könyvében adott, de elismeri, hogy Robinson fejtegetéseit jóhiszeműen is lehet magyarázni. S maga állapítja meg, hogy első vitáirátában „fájdalmasan” hiányzott az, amit Robinson „szeretetteljes értelmezésnek” mond, hiányzott belőle az a jóakarát, amelyet Robinson a saját kijelentése szerint inkább a nem-hívók részéről tapasztalt, noha könyvét ezek is elutasították.

Az alatt az idő alatt ugyanis, amely Schillebeeckx két ellenirátának megjelenése között telt el, más katolikus teológusok is hozzászóltak Robinson könyvéhez. Ezek sem tették magukévá Robinson fejtegetéseit, de örömdetes jelenségnek mondták, hogy egy vallási tárgyú könyv ennyire magára tudta vonni mind a hívők, mind a kétkedők, mind a kívülállók figyelmét, nem egy közülük pedig nyíltan

kifejezte azt a nézetét, hogy a könyv egyes vonatkozásokban megszüvelhető tanulságokat nyújt s ilyen módon segítséget jelent.

Heinrich Fries abban a tanulmányában, amelyet a freiburgi *Der Christliche Sonntag* két folytatásban közölt, dicsérettel emeli ki, hogy Robinson könyve igaz keresztény érzületből és ösztönzésből fakadt. Az anglikán püspök aggódik amiatt, hogy oly sokan vesztették el a keresztény hitet, és hogy kevésbé vonzanak a kereszténységnek azok a formái, amelyek a hagyományt hagyományos módon adják tovább. Arra törekedett tehát könyvében, hogy olyan nyelvet találjon az evangélium hirdetésére, amelyet a mai ember szívesen hallgat. Igyekezett alkalmazkodni a mai ember világképéhez és képzeletvilágához, hogy azokat is elmélkedésre készítse, akik számára talán azért vált idegenné a krisztusi üzenet, mert nem kielégítően tolmácsolták azt nekik. *Robinsonnak* ebben a komoly teológiai és lekipásztori szándékában nem szabad kétkedni — hangoztatja Fries. Kifejezetten méltányolni kell azt a bátorságát is, hogy nem állt meg a pusztá kívánságnál, hanem kísérletet tett konkrét megvalósítására is. Lebontja a túlhaladott világképhez fűződő elképzeléseket, a keresztény hit tartalmát pedig akként próbálja a lényegre süríteni, hogy a mai ember felfoghassa, s hogy ez a hit az egyházon kívül is hallgatókra találjon. Robinsonnak ezzel a célkitűzésével messzemenően egyet kell értenünk — szögezi le Fries —, más kérdés azonban, hogy átvehetjük-e az utakat és eszközöket is, amelyekkel a cél elérésére törekszik.

Hogy Isten más, mint általában gondolni szokás, ma már egyetlen teológus sem vonja kétségbe, aki a keresztény vallás jobb megértésén fáradozik. Ha azonban nemcsak hallgatni, hanem beszélni is akarunk Istenről, mi másként tehetünk ezt, ha nem emberi nyelven, emberi képekkel és elképzelésekkel, amelyek mindenkor történetileg kötöttek? Természetes, hogy a mi beszédünk Istenről sohasem mérítheti ki azt, akiről szólunk. Ugyanígy, ha Isten beszél az emberekhez, hogy közléseket tegyen önmagáról, ez sem történhet másként, mint az em-

berek nyelvének és kifejezőmódjainak használatával.

Amikor *Tillich* és *Robinson* a „mélység” szót használja, ez nem kevésbé kép, mint az eddig használatos „túlvilág” vagy „transzcendencia” — figyelemztet *Fries*. Hogy a „mélység” képnek szintén megvannak a határai, kivülglik *Robinson*nak abból a szükségyszerű óvásából is, hogy ne azonosítsuk Istent azzal a „tudattalannal”, ami a mélypszichológiában szerepel. Semmi kitogast sem emelhetünk a „mélység” kép ellen, csupán meg kell állapítanunk, hogy ez épp olyan kép, mint a magasság, és mint minden képnek, ennek is megvan az a korlátja, hogy nem mondhat meg mindent. Egyébként az is, aki Istenről „a menynekben” beszél, tisztában van azzal, hogy az az ég, ahol Isten lakozik, teljesen más, mint az az ég, ahol a szputnyik kering. Nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget, hogy a „mélység” kép is, amelyet máris védenünk kell félremagyarázásokkal szemben, egy napon épp olyan félreérthetetlenné valik, mint a „magasság” és a „túlvilág” kép. Bizonyára helyesen járnánk el, ha a híveket is hozzásegítjük ahhoz, hogy ezeknek a képeknek igazi jelentését újonnan átgondolják. Egyébként azonban ne feleadjuk, hogy amikor *Bultmann* a mitológikus képzetek kiküszöbölését kívánta, egy olyan tekintélyes filozófus, mint *Karl Jaspers* szállt szembe vele, mondván: „A mitológikus gondolkodás, amely mindekelőtt képekben való gondolkodás, mindenkör és szükségszerűen túljádonna volt az embernek; nem is juthat eszünkbe, hogy kiküszöböljük azokat, csupán mondanivalóik lényegét kell újból és újból megragadnunk.”

*Robinson*nak tetszik *Bonhoeffer*nek az a felfogása, hogy a keresztény hitet „vallástalanná” kellene tenni. Valójában azonban ami ellen fellép, nem a vallás, csak annak karikatúrája. A vallás ugyanis, ha helyesen értjük — mutat rá *Fries* —, nem valami szélen elhelyezkedő vagy határjelensége az életnek, nem menekülés a világból és az embertársak iránti kötelezettségek elől, nem kitöltője valamiféle lyuknak, s nem is egy tévesen értett bensőség, hanem az embert egész lényében magával ragadó teljes ráhagyatkozás önmagának transzcendens alapjára. Az ember énjéhez tar-

tozik azonban a világ és az emberek a szó legátfogóbb értelmében. Akadnak természetesen kinövészek és helytelenségek a vallásokonlatban, ezek azonban nem a vallás lényegéhez tartoznak. Félreérthető és megzavaró dolog éppen ezért „vallástalan kereszténységről” beszélni. Nekünk éppen az a feladatunk, hogy szabadabbá tegyük a vallás igazi mivoltát és az embert valóságossá ébresszük, vagyis tudatát énjének mélyére irányítsuk.

*Robinson*nak aggálya van a kalcedoni zsinat dogmájával szemben. Ajánlja ehelyett azt a formulát, hogy Krisztus a legkövetkezőbb kifejeződése Istennek: „Isten úgy beszélt és cselekedett általa, mint senki más által... Jézus kinyilvánítja Istent, mert teljesen Isten látszik át rajta, s ő maga nincs többé.” Vannak ebben a formulában döntő elemek, amelyekről semmi helyes krisztológia nem mondhat le — írja *Fries*. Lényeges tétel Jézus Krisztus egyedülisége. Csak az a baj, hogy ez a fogalmazás nem mond meg mindent, amit a szentírás Jézus Krisztusról tartalmaz. Az pedig teljesen ellenkezik a keresztény hittel és tanítással, hogy „ő maga semmi”. Nem lehet Krisztust úgy felfogni, mint akin keresztül Isten akként tevékenykedett, mint senki más emberen keresztül, mert az igazság az, hogy Krisztus maga cselekedett úgy, mint senki más ember s ennek folytán — anélkül, hogy teljes emberséget elveszítene — merőben más, mint a többi emberek. Ha *Robinson* a régi krisztológiának terhére rója azt a lehetséges félreértést, amelyben lecsökken Jézus embersége, akkor az ő új értelmezése nem kevésbé aggályos helyzetet terem, mert lecsökkenti annak igazságát és jelentőségét, amit a szentírás Jézusról, a mi Urunkról mond. Talán meg lehetne javítani a kalcedoni formulát — véli *Fries* —, talán újonnan is kellene értelmezni és egy új nyelvre átültetni, ez azonban nem történhet a Jézus Krisztusról való szentírási tanuskodás tartalmának kiüresítése árán.

Etikai következtetéseiben *Robinson* elutasítja az egyetemes objektív normákat, s ehelyett egy szituációs erkölcsöt hirdet, amelyet egyedül a szeretet elve szabályoz. Tiltakozik azonban az ellen, mintha ez az elv valami önkényességet vagy korlátatlanságot

hozna magával. Ellenkezőleg: elmélyült kötelezettséget és igazi erkölcsi komolyságot visz a felelősségünkbe. Itt rá kell mutatnunk arra — fejti ki Fries —, hogy ha a szeretet a törvény beteljesedése, akkor a törvényt is a szeretetre irányulóan kell magyaráznunk, különben a szeretet nem lehetne a törvény beteljesedése. Így pedig nyilvánvaló, hogy a szeretetnek konkrét és tárgyilag megnevezhető tartalommal kell bírnia. A szentírás nem ok nélkül látja a parancsok teljesítésében a szeretet bizonyosságát. Az általános szabályoknak is megvan a jelentőségük minden egyedi helyzetben. Az, hogy az ember folyton egyedi helyzetekbe kerül, nem szünteti meg azt, ami általánosan érvényes. Csupán arról van szó, hogy legyen meg az emberben a bátorság az általános szabályoknak önálló és szabadon történő alkalmazására a különböző helyzetekben.

Ami Robinsonnak az istentiszteletre és kultuszra vonatkozó felfogását illeti, természetes, hogy ezeknek nyilvánabb és fogékonyabbá kell tenniük minket a keresztény testvériség és társasság feladataira, de — emeli ki Fries — éppen ezt a fogékonytságot növeli bennünk, ha a kultuszban Istennek hódolunk. A „dicsőség Istennek és béke az embereknek” nem kapcsolat nélkül állnak egymás mellett, hanem szorosan és bensőségesen összetartoznak.

Robinson könyvének nagyszerűsége, de ugyanakkor korlátja — írja végül Fries — az az imponáló radikalizmus, amellyel dönteni mer az „Így vagy úgy” között, míg a tipikusan katolikus gondolkodás, amelyet „az éppé úgy, mint” jellemez, mindig a szintézisre törekszik, az egészet tartja szem előtt és semmit sem akar félredobni. Mi, katolikusok is hidat kívánunk építeni az evangélium és a mai emberek között, a keresztény hit múltja és jelene, a tegnapi és a mai emberek között. Robinson azonban az ő radikalizmusában nagyon egyoldalúan lendíti ki az ingát, úgyannvira, hogy a mai ember világfelfogását és önismertetét teszi meg annak mértékévé, hogy mi fogadható el a keresztény kinvitatkoztatásból s hogy miként kell érteni az evangéliumi üzenetet és annak tartalmát. Ez pedig egyet jelentene azzal, hogy az ember döntene el azt,

mit kell mondania Istennek önmagáról, az emberről és a világról.

*

A bécsi *Der Grosse Entschluss* két cikket hozott Robinson könyvéről, az egyiket Dominik Thalhammer, a másikat Karl Pauspertl tollából.

Thalhammer a könyvet olyan vészjelnek mondja, amelyet nem szabad nekünk, katolikusoknak sem hallatnunk, hanem vennünk. A pusztán külsőleges kitartás az egyházi dogmák, a szentségek és szokások mellett még távolról sem biztosíték arra, hogy mögötte helyes keresztény tartalom húzódik meg. Robinson könyve nem amiatt pozitív, amit előad — jelenti ki Thalhammer —, hanem pozitív mert arra figyelmeztet, hogy nem elégedhetünk meg az ilyenféle csupán felszíni valóságossággal.

Pauspertl előrebocsátja, hogy nem rehabilitálni kívánja Robinsont, mert egyetért azokkal a kritikákkal, amelyek a könyvet katolikus teológus-társai részéről érték. Magát az új út keresését azonban föltétlenül értékelni kell benne. Emlékeztet Pauspertl arra, hogy Karl Rahner is felvetette már többször a kérdést: valóiban mi szükséges abból a „csomagból”, amit maunkkal cipelünk, hogy hívek maradjunk Krisztus üzenetéhez? melyek azok az áthagyományozott teológiai fogalmak és kifejezési módok, amelyeket jó lenne újonnan megfogalmazni, anélkül, hogy értékükből veszítenének?

Robinson könyvének német címe — mondja Pauspertl — az eredetinel is jobban fejezi ki a problémák magvát: Isten nem lehet olyan, mint amilyennek gyakran hirdetik. Ha olyan-nak kellepe lennie, akkor nem lenne Isten: ez ma a hangulat nagyon sok embernél. „S nem szabad ezt mindjárt ateizmusnak”, hitelenségnek nevezni — emeli ki Pauspertl —, mert nyilvánvaló, hogy Isten képének az emberekkel együtt kell változnia, miután minden megismerést a megismerő is formál.” Istenről a mai technikai kor embere előtt másként kell beszélni, mint a középkor embere előtt. Nem lehet a „mennyei Atya” tulajdonságait minden idők és minden emberek számára érvényesen megfogalmazni. Mindenhatóság, mindentudás, mindenütt jelenvalóság — olyan fogalmak, amelyek mai világképünk-

ben másként lépnek elő, mint ezer évvel ezelőtt. Különösen Isten mindenütt jelenvalóságát igazában csak a misztikusok érezték át. Mások előtt Isten többnyire a térben, „ott fenn” helyezkedett el. Az emberek tudták, hogy hol van Isten, s így a saját területükön, a világban, annál fesztelelenebbül mozogtak.

Ez az „Isten a világ fölött” ma már nincsen. „Mondd azt valakinek — írta a minap *Mario von Galli* —, hogy a felhők fölött vagy az ég kéksége fölött trónol Isten az ő mennyi seregével. Mosolyog és elmegy. Mondd neki, hogy mélyen a föld alatt, ahol minden csupa tűz, ott van a kárhozottak helye (amit *Suarez*, a XVII. század egyik legnagyobb teológusa mindenkor kinyilvánítható igazságnak vallott!), akkor mosolyog és elmegy...” S Pauspertl megjegyzi: „Robinson püspök ezt a mosolyt és elmenetelt százszor és ezerszer tapasztalta, amikor London elővárosában a hagyományos módon beszélt Istenről az embereknek. Ezért próbált könyvében egy meglehetősen radikális és önkényes új teológiát, vagy legalább is új teológiai nyelvet alkotni. Nem vehették rossz néven.” Nem fogadhatjuk el továbbá a „*Deus ex machina*”-t sem, azt az Istent, akinek mindig be kell ugrania, ha valami ferdén megy, akivel mindent meg akarunk magyarázni, amit még nem tudunk megmagyarázni.

Robinson a „mélység titka” kifejezést, az „emberi létalapot” javasolja, vagy amit Tillich: „az, ami abszolút módon az én ügyem”. Nem kétséges, hogy Robinson a mélységnek ezt a titkát személynek fogja fel. Schillebeeckx is elismeri ezt. Nagyon hasonló formulázást használ *L. Boros*, a neves katolikus teológus: „Istennek nevezzük ma az ember végső, feltétlen ügyét és követelését...” Ha Robinsont kissé jóindulatlan értelmezzük — mondja Pauspertl —, akkor az ő formulája azt jelenti, amit mi az „Isten bennünk” formulával szoktunk jelölni.

A Robinsonéhoz hasonló szellemet sugározzák *Michel Quoist* imái is, amelyek akkora visszhangot keltettek és a világi jámborság jogosult formáit képviselik. *Peyriguère* értelme pedig, akit bizonyára nem lehet modernizmussal vádolni, olyan szavak-

ban nyilatkozik meg, amelyeket Robinson is használhatna: „Ne keresd Krisztust valahol kívül, mint akit magunkhoz kell hívni. Ne keresd őt tevékeny életeden kívül, mert ott találod meg őt. Értsd meg Krisztus tanítását: egy velünk... Nem te tevékenykedsz reggeltől estig — Krisztus az. A te Krisztusod, aki hozzád tartozik, úgy amint benned van (hogy miként van másokban és hogyan adja nekik magát, nem tartozik reád), a te Krisztusod a tevékenység Krisztusa, aki ott van számodra a tevékenységben... Cáfolhatatlan igazság, hogy nem közeledik hozzád másként, mint az állapottbeli és hivatási kötelezettségekben. Igazság, hogy Krisztus jobban ott van ezekben a feladataidban, mint másutt.” Ezért hangoztatja Robinson, hogy mindig abból induljunk ki, ami az embert mindennapi életében leginkább érdekli, mert ott azután meg is találjuk Istent. S ami az embert leginkább érdekli, amire leginkább törekszik, kétségkívül a szeretet. Szeretni és szeretve lenni mint személy önmagunkért...

Robinson új nyelvét használva — folytatja Pauspertl — a biblia üdvösség-üzenete ekként szólna: Keresztény az az ember, aki benne áll a világban és másokkal és másokért él abból a hitből kifolyóan, amelyet az élet mélységi dimenziójába vet. Utóbbi nem fejezhető ki másként, mint azaz, hogy: személyes szeretet. Ez a szeretet, amely mindent megtámaszt és hordoz, Isten, s ez a szeretet éppen mint szeretet nyilvánult meg az emberi Jézusban. Vannak elemek létünkben, amelyek egy mélységi valóságot árulnak el, egy valóságot, amelyben minden emberi szeretet és minden dolog alapját és forrását találja. S ezt az abszolút alapot nevezi a szentírás: „Isten szeretete és a mi Urunk Jézus Krisztus kegyelme és közösség a Szentlélekkel”, s ez a „három” egy abszolút valóság. Szentháromság ezért az egyetlen helyes keresztény elnevezés arra a valóságra, amelyet Istennek hívunk — vonja le következtetését Pauspertl.

Az ekként értelmezett Istennel való találkozás természetesen nem könnyen szervezhető meg — ismeri el Pauspertl —, Robinsonnak azonban nincs is valami sok észke a szervezeti formák iránt. Részben egyéniségéből,

részben személyes tapasztalásából magyarázható ez. Azt mondja például, hogy őt soha sem a világtól való elfordulás, hanem mindig a világhoz való odafordulás készítette imára. Innen hajlandósága a „munka imájára”, az alkalmi ájtatosságra, Istennek a köznapli pillanatokban való meglátására, úgy ahogy ezt Michel Quoist már előtte cselekedte.

Ami Robinson új etikáját illeti, amelyet végső fokon az ágostoni „Szeress és tedd, amit akarsz” tételre akar felépíteni, Pauspertl szerint senki sem tagadhatja, hogy egyezik a kereszténység cöljával és eszményével. Kérdés azonban, hogy miként reagálnak erre az emberek, akik még nem birtokolják ezt a teljes szeretetet — s gyakorlatilag ilyenek vagyunk valamennyien. Bizonyos viszont, hogy egy túl merev és rideg erkölcsi kódex ebben a folyvást változó világban használhatatlan és embertelen. Az embert nem lehet „elvonatkoztatni” az őt körülvevő világtól, és az erkölcsi cselekvés mindig létszerű cselekvés egy meghatározott környezetben és kultúrában.

Ha változik a kultúra és a környezet, változnak a követelmények is az ember ténykedései irányában. Mi más, mint szituációs változás a katolikus házassági morálban is az a fejlődés, amelyet a „pillulák” alkalmazásáig, vagy legalább is barátságos tárgyalásáig megfigyelhetünk? Az alkalmazkodás ütemét és határait nem lehet persze önkényesen és előre megszabni. Am ha elismerjük, hogy mi, katolikusok sem tudunk mindent és mi sem találunk rá minden megoldásra, akkor sokkal könnyebbé válik igehirdetésünk és párbeszédünk is a modern emberrel.

Jean Guéhenno szavaival zárja cikkét Pauspertl: „Hívóket és nem-hívóket a legmélyebb testvériség köthet össze, ha ugyanaz a nyugtalanság fűzi őket az igazságért és az igazságosságért, és csak ezektől remélik az ember jólétét és méltóságát. És talán semmi sem károsabb az emberre, mint a megszokottságból eredő meggyőződés, amelyek jó lelkiismeretet biztosítanak neki és önelégültséggel töltik el...”

A KIS ÚT

Sokat hallottam már a „misztikus” és a „misztika” szót, amely tudommal a szentírásban elő sem fordul. Nem vagyok ugyan tisztában ennek a kifejezésnek tartalmával, de úgy gondolom, hogy akkor is eljut az üdvösségre az ember, ha egyszerűen katolikus kötelességeit teljesíti...

A „misztikus” szó görög eredetű és homályosat, titokzatosat jelent. Rokonságban van a „misztérium” szóval és ebben az alakban előfordul a szentírásban is. Különösen Isten érzéki megéledését, megtapasztalását szokás rajta érteni. Nem csodáljuk, hogy nem kötötte le a figyelmét. Elég sokan vannak, akik úgy, mint Ön is, nem tudnak vele mit kezdeni.

De van aztán ennek a szónak két olyan értelme, amely minden katolikusnak nagyon kell, hogy érdekeljen.

Egyik az egyház „misztikus” jelzője. És ezt nemcsak mai hittankönyvekben találjuk, hanem sokkal korábban: Szent Pál apostolnál.

Ismeretes a fanatikus Saul útja Damaszkusz felé, amikor hirtelen égi fény

sújtja le és ő elterült a szíriai út forró homokján. Ezekben a percekben a fiatal kereszténység ellensége elvetette a földi uralmat jelentő Messiás-gondolatot, mert megigézte annak tekintete, aki éppen őt választotta ki világjáró apostolává. Ez a megigéző tekintet a megdicsőült Krisztus arcáról érte, a hang pedig, amely földre sújtotta, így szólt hozzá: „Én vagyok Jézus, akit te üldöztél”. Jól figyeljük meg ezt a rövid mondatot. Saul, aki kissé később már a Pál nevet használta, egyáltalában nem Jézust üldözte, hiszen az meghalt a kereszten, csupán Jézus követőit, vagyis a kibontakozó egyházat. Krisztus mégis az ő üldözésével vádolja meg Pált, aki ezt a vádat attól fogva folyton érzi magán: „Mert üldöztem Isten egyházát”.

vagyis Krisztust az ő titokzatos, misztikus testében.

Szent Pál tanítása sajátos kettősséget mutat. Egyrészt a természetes, a többi ember módjára viselkedő Jézusét, aki eszik-iszik, mint a többi ember, elfárad, elalszik, és végül a kereszten meghal. Ez az egyik Jézus, aki fizikai valóság szerint élt köztünk és akit soha, semmiféle misztika kedvéért nem lehet elfelejteni. Hitünk tud azonban arról a másik Krisztusról, akinek teste számos tagból áll, amennyiben magában foglalja és egyesíti az általa alapított egyházat, a benne hívóknak egészét. Ez a kifejezés: „Krisztus titokzatos teste”, méltán szerepel úgy, mint az egyház keresztyény meghatározása. A názáreti Jézus, a történeti Krisztus, az Isten-ember megváltott bennünket, a titokzatos Krisztus a megváltás alkalmazásával megszentel bennünket. A földi, fizikai Krisztus meghalt értünk, a titokzatos Krisztus él bennünk és mi élünk öbenne. Krisztus és egyháza közt valóságos egység áll fenn; olyanféle, aminő fönnáll a fej és a test, a szőlőtőke és a szőlővesszők közt. Krisztusnak és egyházának közös élete van. Nem szabad tehát a Krisztus misztikus testéről szóló tanításban csak elvontságot, vagy éppen szóképet látni. Teljes valóság az, habár misztikus, titokzatos. Hogy is ne volna titokzatos, amikor éppen ebben a mivoltában csak a hit táiékoztat bennünket. Kegyelmi egyesülésről van itt szó Krisztus és hívei közt, ezt pedig joggal nevezzük misztikusnak, hiszen érzékeinkkel meg nem tapasztalhatjuk.

Van azonban egy másik Krisztus-misztika is: az oltáriszentség misztikája. Ez is Krisztus fölséges testének és vérének misztériuma, ez is éppúgy teljesen fölfoghatatlan, mint az előbb tárgyalt misztérium: az egyház. De míg az utóbbiról, kivált régebben, csupán kevés — igaz, hogy súlyra fölülmúlhatlan jelentőségű — fejtegetéssel rendelkezünk, addig az oltáriszentséget már a legelső századokban szabatosan tárgyalják. Ami teljesen érthető is. Az egyházzal mint Krisztus titokzatos testéről, csak lassabban támadtak világosabb ismereteink. Szent Pál tanítása is, jóllehet vitathatatlan és világos, csak fokozatosan vált a teológia kincsévé. Ellenben az oltáriszentség, amelyet hetenkint többször, utóbb pedig már min-

dennap áhitattal vettek magukhoz az első keresztyények, semeddig nem maradhatott homályban.

A tanítás bővült, de megmaradt misztériumnak, mélyen titokzatosnak és a gondolkodó embert minduntalan megállítja útjában. Mindenekelőtt azért misztérium az „oltáriszentség”, mert éppen szentségi mivolta teljesen érzékelhetetlen. Amilyen buzgósággal imádják a hívők, annyira megközelíthetetlen marad a nem-hívó számára. El nem lehet gondolni olyan tapasztalati módot, amely megnyugtatóná a kételkedő, vagy éppen nem-hívó embert. A misztériumot csak a hit szemével látjuk meg, vagyis a természetfeletti világosságban. Titokzatos ez a szentség már csak azért is, mert bizonyos, hogy az oltáriszentség titkának föltétele a megtestesülés és ez is mélységes titok. Scheeben, a múlt század talán legnagyobb dogmatikusa, nem győzi hangóztatni, hogy az oltáriszentség a megtestesüléssel szorosan összefüggő misztérium. Lényege szerint titok. Itt az embernek Isten-áhitása, másrészt Istennek hozzá való leereszkedése fölülmúlhatatlan módon találkozik. Az oltáriszentség kimagaslóan titok, de mégis érte épülnek a templomok, imádásából nyílnak a katolikus áhítat leggyöngédebb virágai. S éonen ennek a szentségnek misztériuma az istenhit megerősödésének legkiválóbb eszköze.

Hittitok ez a szentség azért is, mert azt kívánja, hogy ezen a ponton ne hallgassunk az érzéseinkre, hanem a hitünkre, vagyis Krisztus szavaira és ígéreterre. Hogy mi van egy zárt szekrényben, azt mégis csak az mondhatja meg, aki elzárt ott valamit. Hogy az oltáriszentségben mi rejlik, Krisztus mondja meg, ennek a szentségnek szerzője. A szentségi jelenlét és titok további oldala tűnik elő, ha meggondoljuk, hogy Krisztus jelen van a mennyekben az Atya jobbán, és jelen van a földön mindenütt a szentségi színek alatt. A nagy misztikusok egyúttal nagy eucharisztikus, szentségi lelkek is.

Az igaz, amit olvasónk levelében ír, hogy „az üdvösségre úgyis eljut-hat az ember, ha csupán katolikus köteleességeit teljesíti”. De ebben a köteleességteljesítésben is nagyban fogja segíteni, ha igyekszik átérteni és átélni hittünk misztériumait.

Ohmacht Nándor

NAPLÓ

HAMVAS ANDRÁS ÉRSEK HETVENÖT ÉVES. Örömmel és az isteni Gondviselés iránt érzett mélységes hálával ünnepeltük meg február 27-én Hamvas András kalocsai érsek hetvenötödik születésnapját. Háromnegyed század jelentős időszak nemcsak az egyes ember, hanem az egész emberi közösség életében is. Az a háromnegyed század pedig, amelyre Hamvas érsek nézhet most vissza, különösen gazdag volt sorsfordító eseményekben, olyanokban is, amelyek egyházunkat jelentős módon érintették.

Alapvetően változtak meg nálunk az élet külső keretei és a túlhaladott régi társadalmi szerkezettel együtt tűnt el az a hatalmi és közéleti dekorum, ami a püspöki méltóságot kifelé övezte. Annál nagyobb jelentőségre tett szert belső tartalma, az apostoli, tanítói, lelkipásztori küldetés. És annak a személyi értékelésnek meghatározója is, amellyel a közömbös vagy nemhívó világ a püspökre tekint, csak e küldetés miként való teljesítése lett. Ugyanakkor az egyház belső életében is figyelemreméltó fejlődésnek vagyunk tanui. A II. Vatikáni Zsinaton ismételtlen megfogalmazást nyert a püspöki tisztség krisztusi karizmája és ugyanakkor a területi püspöki karok egyházkormányzati szerepének nagy jelentősége.

Hamvas András kalocsai érsek, aki felé most őszinte ragaszkodással szállnak jókívánó gondolataink, mint megyés főpásztor és mint a magyar püspöki kar elnöke is, az apostol utódok ez új típusának megtestesítője. Emberi egyszerűsége és közvetlensége és mindenki felé egyaránt megnyilvánuló nyálassága nem a rideg előljárót, hanem a rábízottak gondját szíve mélyéig magáévá tevő lelkiatyát példázza előttünk. Egyházkormányzati bölcsessége, tapintata, egyházpolitikai megfontoltsága, szeretetteljes, nyílt egyénisége a világnézetileg tőle távol állók emberi megbecsülését is kivívta számára. Realizmusa, amellyel a szocialista Magyarország adottságai között az egyház nyugodt működését biztosította s az állam és az egyház viszonyát a kedvező fejlődés útján nemcsak megőrizte, de tovább is vitte, a határokon belül és kívül egyaránt elismeréssel találkozott. Ám nem csupán főpásztori ténykedéseivel és eligazításaival írta be nevét a magyar katolikus egyház történetébe. Beírta azzal is, hogy az ő hittankönyveiből sajátította el a vallásos műveltség alapjait az az új katolikus nemzedék, amelynek máris hivatása vagy ezután lesz hivatott arra, hogy hűségesen a hazához és eltérhetetlenül idetartozóan munkájával és magatartásával tanúsítsa az evangéliumi tanítás el nem múló értékeit.

Bízva bízunk abban, hogy Hamvas András érsek még hosszú időn át el fogja láthatni annyira fontos tisztségét azon a felelős poszton, amelyre hitünk szerint maga az egyházunkban tovább élő Krisztus állította. Mi, a Vigília szerkesztői és írói különös hálával is gondolunk reá a szép évforduló alkalmával, hiszen annyiszor tapasztaltuk atyai segítőkészségét és jóindulatú megértését munkánk iránt. A Mindenható áldását kérjük további eredményes munkálkodására. Adja Isten, hogy sokáig lehessen törelen egészségben vezetője egyházunk papjainak és világi híveinek, hathatós közremunkáló mindabban, ami népünk és az emberiség szellemi, erkölcsi, anyagi jólétének emelését, békéjének megszilárdítását célozza.

XXIII. JÁNOS PÁPA ÉS NEWMAN BÍBOROS. A második vatikáni zsinat megnyitóján mondott beszédében **XXIII. János** pápa hangoztatta, hogy az egyház folytonosan hullámvölgy történetének két utolsó mérföldkéve a tridenti és az első vatikáni zsinat volt. E két nagyfontosságú esemény közös jellemzője, hogy általuk az egyház tanítása világos módon megfogalmazva, mintegy stabilizálva került a hívek és a világ szeme elé. Korunk, bár némileg hasonlítható a tridenti zsinat világához, mégis sok tekintetben új helyzetet, következtetésképp feladatot is teremtett a megújulni kívánó egyház számára. Körülnézve napjaink egyházi életében — hangoztatta a pápa —, a második vatikáni zsinatnak nem az lesz a feladata, hogy új dogmákat definiáljon, hanem hogy az isteni kinyilatkoztatásban meglássa és másokkal is képes legyen megláttatni azokat az igazságokat, amelyek napjaink gondolkodásmódja, érzelemléleke, életkörülményei számára döntően fontosak lehetnek. Nem csupán az a feladatunk — jelentette ki a pápa —, hogy az egyházi tanításban rejlő kincseket megőrizzük, mintha a múlttal le is zártuk volna a történelmet; tettekre készen és félelem nélkül munkához akarunk látni, amelyet a mi korunk követel tőlünk.

Mario von Galli, a zsinat egyik hírmagyarázója fejtette ki ezzel kapcsolatban, hogy a régi egyházi tanítás ismételtetése okából nem lett volna szükség zsinatot összehívni. A feladat tehát más és újszerű: az alapokra építve új emeletet, új szárnyat kell a régi épülethez hozzáilleszteni; bátor lépést kell előre és felfelé tenni, olyan lépést, amely tapodtat sem távolodik el az egyház autentikus tanításától, ugyanakkor azonban új módszerekkel, új kifejezésmódok segítségével is közel képes férközni a modern ember világához. „Új dolgokra” van szükség.

A nagy pápa és a kommentátor által vázolt célkitűzést ma már általában az „aggiornamento” szóval szokás jelölni, amelyet a „korszerűsödés”, s még szorosabban a „naphoz való igazodás”, a „napi igényekhez való alkalmazkodás” kifejezéssel fordíthatunk magyarra. S ha ma még nem is ismerhetjük a zsinat összes várható döntéseit, annyi máris kétségtelen, hogy az új vatikáni zsinat az előzőtől leginkább abban különbözik, hogy a statikus beállítottsággal szemben a történeti dinamizmus domborodik ki megnyilatkozásaiban. Ez a dinamikus gondolkodásmód jellemezte a nagy angol bíborosnak, *J. H. Newman*-nek szemléletét is. Az „újkor egyházatyja” — ahogyan Newman sokan hívják — minden probléma mélyebb megvilágításához annak történeti oldaláról közelített. S ebben fedezhetünk fel mély rokonságot Newman és **XXIII. János** között. Vannak fejezetek Newman műveiben, amelyek a maga korán messze túlmutattak s a mai „aggiornamento” eszmekörével szinte teljesen fedik egymást.

Fellelhető az aggiornamento-motívum az arianizmus történetéről írt munkájában, amelyben Newman az egyházatyák „oikonomia” fogalmát szerves egységben szemléli a „kinyilatkoztatás lényegének” fogalmával, melyről tudvalevőleg **XXIII. János** pápa is szólt. Newman többek között ezeket írja itt: „Gyakorlati magatartásunknak csakis az lehet szabálya, hogy — gondosan ügyelve arra — a kinyilatkoztatásnak lényeges igazságait mindig fenntartsuk és továbbadjuk” (*The Arians of the fourth Century*, London 1954, 42). Az egyház életében ugyanis mindig különbséget kell tenni a változatlan, a „szubsztanciális” igazság, s annak nyelvbéli megjelenési formája, kifejezésbeli megnyilvánulásai között; utóbbihoz az éppen adott korszak igényeinek megfelelő „ruhát” kell megtalálni.

1942. júliusában Newman a keresztény tanítás kialakulásáról tartott nagy beszédet, s ebben a dogmafejlődés dinamizmusáról szólt. Kifejtette, hogy az ember képes ugyan egy-egy nagy gondolatot, lényeges vallási igazságot átfogóan magáévá tenni, s gondolatnak elemeit, részletező tartalmát azonban ki-ki csak egyénileg tudja különböző fokban a maga számára feldolgozni. Lehetetlen, hogy minden egyes ember egyenlőképpen közelítse meg ugyanazt az igazságot, hogy mindenki egyazon intenzitással tudjon annak minden részletében elmélyedni, következtetésképpen nem lehetséges, hogy minden kor minden embere ugyanolyan személyes szellemi, lelki kapcsolatot teremtsen az igazsággal. Ennek az alapvető megállapításnak előrebocsátásával Newman valódi

„aggiornamento” álláspontot foglal el. Az evangéliumokban — úgymond — fellelhetők a keresztény alapigazságok, ezeket az igazságokat azonban már maguk az apostolok is napjaink igényeinek megfelelően hirdették és alkalmazták. Természetesen, az akkor „modern” nyelven közzétett igazságok nekünk ma már távoli idők nyelvezetében, hasonlataiban, „ruhájában” jelennek meg. Ha tehát az egész kinyilatkoztatásnak tartalmát a mi korunk igényeinek megfelelően kívánjuk közreadni, akkor a kinyilatkoztatásban foglalt alapvető tanítást és igazságokat az akkoriiban még egyáltalán fel nem merülő, ma már azonban döntően fontos kérdésekre is alkalmaznunk kell. Teljességgel biztos — mutat rá Newman —, hogy az újszövetség telistele van oly tanítással, megjegyzéssel, utalásokkal, jelenetek ábrázolásával, amelyek elének tárják, hogy milyennek kell lennie Krisztus tanítványai életfelfogásának, magatartásának, ha abban a szellemben kívánnak élni — évezredek múltával is — mely az evangéliumokból felénk árad. Feltétlenül különbséget kell azonban tennünk annak a kornak igényei, amelyben az újszövetségi írások keletkeztek, s a ma keresztényének életkörülményei adta lehetőségek között. Az első követelmény ehhez az újszövetségi kinyilatkoztatás alapos ismerete. Szokatlan kifejezést használ itt Newman: „El kell viselnie” a mai kereszténynek az evangéliumok emberének képét, szemlélnie kell kitartóan az evangéliumok Krisztusát. A biblia embereszménye kell, hogy ma is elevenen szemünk előtt álljon. Ez az első és legfőbb feltétele annak, hogy napjaink kereszténye az őseredeti mintát önmagára tudja alkalmazni (apply), hogy ezek után majd a szükséges módosításokat is eszközölhesse (modify). Csak ezen az úton válhat elevenné az evangéliumok Krisztusával való találkozás, csak így válhat napjainkban is személyes élménnyé az evangéliumi tanítás. (*Predigten zu Tagesfragen*. Übers. v. Benediktiner von Weingarten, Stuttgart, 1958. 303-20).

Az aggiornamento-eszme Newman gondolatvilágában teoretikus megfogalmazásban is jelentkezik. Egyik levelében például így vélekedik; „Szükségünk van a teológiában is megújulásra. Csakis az élő egyház képes ezt az új teológiát inspirálni s miként már a patrisztikában és skolasztikában történt, ennek az új teológiának folyamatosságát és lényegi azonosságát az ősi, korai keresztény gondolatvilággal biztosítani.” „Eredeti” gondolatokra van szükség a hittudományban, amit a kinyilatkoztatás egyáltalán nem zár ki, sőt egyenesen ösztönöz rá. Csupán arra kell mindig ügyelni, hogy ne valamiféle „egészen újat” akarjunk mondani, hanem hogy új szempontokat, összefüggéseket lássunk meg. Ez az eredetiség megkívánja, hogy a teológia necsak általánosságokkal foglalkozzék, hanem „speciális célok felé is forduljon, speciális, egyedi következtetéseket is levonjon”. A teológiának — jelenti ki Newman — legnagyobb, valóban teremtő adottsága épp az, hogy a régi principiumok birtokában s elmélyült ismeretében, a tudományos kontinuitás megőrzése mellett, új gondolatoknak, felismeréseknek hosszú sorát képes magába olvasztani, majd közkinccsé tenni. Oly adománya s egyszersmind feladata ez a folyamatosan megújuló teológiának, amely mögött csakis az érvényét sohasem veszítő kinyilatkoztatás állhat. (A szövegrészletet Ward, W.: *The life of J. H. Newman, based on his private journals and correspondence*, London 1912. I.)

1857. májusának elején írja Newman bizalmas barátjának, *Str Frederik Rogers*-nek e sorokat: „Különös időkben élünk. Semmi kétség afelől, hogy a katolikus egyház s annak tanítása közvetlenül Istentől származik. Emellett azonban azt is jól tudom, hogy bizonyos köreinkben szellemi szűklátókörűség uralkodik, mely viszont már semmiképp sem származhat Istentől. Én magam mindig tartózkodom attól, hogy ha új nézeteket, szempontokat tárnak fel előttem, azokat eleve abszolút mértékben elvessem. Még akkor sem tenném ezt, ha nem is tudnám azokat teljes mértékben elfogadni.”

Sorolhatnók még a hosszabb-rövidebb idézeteket, amelyek mind XXIII. János pápa aggiornamento-eszméjével fűzik össze Newman gondolatvilágát. Csupán a véletlenek összeesésével állunk szemben, avagy János pápa életének abban a szakaszában, amikor még nem is sejtette, hogy tiarát fog hordani, maga is hatása alá került a newmani eszmevilágnak? Nos, uralkodása első szakaszában mondotta a pápa: „Nem kevés azoknak az igazságoknak a szá-

ma, amelyekkel kapcsolatban a katolikus egyház megengedi, hogy teológusai tárgyaljanak és vitázzanak róluk, mindaddig, amíg ezek az igazságok teljes biztonsággal megfogalmazva nem állnak előttünk s míg ezek a viták — mint azt a hírneves (celeberrimus) angol író, John Henry — Newman megjegyzi (*Difficulties of Anglicans*, Vol. I. X. 261) — az egyház egységét nem tördelik szét, sőt ellenkezőleg, a dogmáknak jobb és magasabbfokú ismeretéhez segítenek hozzá. Egyúttal pedig az utat is egyenetlik, amelyen a vélemények kölcsönös kiegyenlítődése mellett új fény támad a kérdéses probléma megvilágítására" (*Ad Petri cathedram* 1959. VI. 29). Kizártnak tekinthetjük, hogy János pápa kifejezetten hivatkozott volna Newmanre, ha ő maga közvetlenül nem ismeri annak írásait. Nem véletlen egyezést, hanem feltétlen szellemi rokonságot kell tehát látnunk XXIII. János és Newman törekvései között.

Egyébként Newmanre már János pápa előtt származóan is kifejezetten hivatkoztak Szent Péter katedráján. XIII. Leó pápa az „én bíborosomnak” nevezte, Szent X. Pius személyesen olvasta át írásait, hogy — mint leghivatottabb — mentse fel a modernizmus vádját alól, XII. Pius pedig ismételtelen használta — utalásokkal — Newman kifejezéseit, s megindította boldoggá-avatása ügyében is az eljárást. (*Szennay András*)

DOKUMENTUM A SZABADSÁGHARC KORÁBÓL. Rokonomnak, Ruzitska Mária irónőnek († 1959) hagyatékából egy csomó régi családi írás került hozzám. Van köztük egy foszladozó papirosra fakó gubacstintával írott levél, amelyet nem tudok áhítat és meghatottság nélkül a kezembe venni. Száztizenöt esztendeje írta a harctérről szüleinek *Ruzitska* Ede honvédhagynagy, dicsőséges és tragikus szabadságharcunk legforróbb napjaiban.

A levélíró atyja, *Ruzitska* György — *Erkel* Ferenc barátja — maga is nevezetes ember († 1869). Egy bécsi udvari muzsikuss fia, átlagon felüli zenei tehetség, aki az elméletet *Joseph Gelinektől*, Mozart pap-barátjától tanulta. Úgy huszonegyéves korában egy bécsi újsághirdetést olvasva pályázott zenetanítói állásra Erdélyben. Negyedszázad múltán a kolozsvári zenei élet vezető egyénisége lett. Konzervatóriumot igazgat, zenekart szervez, bemutatja *Mozart* és *Beethoven* szimfóniáit, *Haydn* oratóriumait és *Händel* Messiását. Mint a piarista templom orgonása *Bach*-kultuszt kezdeményez. Írt operát is, de nem tévesztendő össze a magyar származású *Ruzitska* Józseffel, az első magyar opera („*Béla futása*”) szerzőjével, aki rövidebb ideig szintén működött Kolozsvárott. A Bécsből végképp Erdélybe telepedett és ott is házasodó *Ruzitska* eredetileg egy árva szót sem tudott magyarul, mégis izzig-vérig magyarrá lett. 1848-ban kórusra és magyzenakarra dolgozta fel a „Talpra magyar”-t. Az egészen korai levelezés tanúsága szerint is családjában már a magyar szó járta. Két fiúgyermek volt, és mindkettő ott harcolt *Bem* seregében. Ede, a levél írója, a kisebbik, 1832-ben született, a harctéren tehát tizenkilencedik évében járt, mégis hadnagyi rangot visel. *Bem*nek sok hasonlóképpen fiatal tisztje volt. Jobbkeze és vezérkari főnöke, a kitűnő *Csetz* János ezredes a hadjárat idején nem volt több 27 évesnél; a huszonhatéves *Petőfi* pedig őrnagyi rangban mint „nevelő tiszt” töltött be fontos feladatot *Bem* seregénél.

A levél keltezése — 1849. február 19. — emlékezetes napokat idéz. Február 4-én, egy vasárnapi napon szenvedte el *Bem* serege a vízaknai vereséget, amelynél a magyarok üldözőkből váltak üldözöttekké. Fájdalmas veszteségek árán jutnak el 7-én este Dévára. Ámde 9-e már a nagy győzelem, a piski hídnál vívott dicsőséges ütközet napja. A generális innét merész és fáradságos rövid úton 15-ére a Nagy-Küküllő völgyébe, Medgyesre vezetí fáradt katonáit. Míg számukra — *Csetz* visszaemlékezései szerint — „bekövetkeztek végre a nyugalom napjai”, maga a hadvezér nem nyughatik. Határvédő székelv telepítésbe fog, majd pedig a Medgyesre érkezett friss csapatok bevetésével a Bukovinából betörő Urban császári ezredes üldözésére indul, és 27-én már ki is veri az országból. Közben a Medgyesén pihenő fősereg a győzelem biztos reményében a császáriak főhadiszállásának, Nagyszombatnak elfoglalására készülődik. E bizakodó hangulatban zárul a levél. Írója még nem sejtheti, hogy néhány nap múlva az ellenség — az öreg *Puchner* báró altábornagy — maga is támadásba lendül, és a magyaroknak már-

cius 3-án a kétnapos megyesi csata kudarcából kell majd összeszedniük magukat. Március 11-ére — véres harc után — Nagyszeben mégis elfoglalják.

Ruzitska hadnagy a megyesi pihenőnapok egyikén írja levelét, amelyben visszapillant az elmúlt két hét hadi eseményeire, és tájékoztatást ad a sereg összetételéről. Sajátságos módon a szinte még gyermekifjú tisztnak fogalma sincs arról, hogy a katonai titoktartás szüleiivel szemben is kötelezi. Írása ennél fogva elsőrendű egykorú történeti kútfő, bár tartalmát egyéb forrásokból is jól ismerjük. Tudni való különben, hogy a legjelentősebb forrásanyag, Bem katonai levéltára a fegyverletételkor a cári hadsereg kezére jutott, és sorsa mindmáig ismeretlen. Annál inkább meg kell becsülnünk tehát minden emlékünket, amely világot vet — még ha szerény mécsvilágot is — Bem nagyszerű téli hadjáratának bármely mozzanatára. A szakember összevetheti a Ruzitska levelében olvasható számadatokat a debreceni kormányhoz küldött hivatalos jelentésekkel, vagy Czetznek 1850 februárjában Hamburgban kiadott visszaemlékezéseivel. Érdekes látni, hogyan értékelte a sereg katonai erejét és alkalmi veszteségeit egy egyszerű tiszt, aki a vezérkar pontosabb értesüléseibe nem tekinthetett.

A levél közléseit két pontban mindenestre helyesbíteniünk kell. Az egyik Szászsebes felgyújtásának kérdése. Nem a honvédek okozták a tüzeket (oktatlanság is lett volna a várost magukra gyújtaniuk), hanem Puchner ágyúí, amelyek kívülről néhány órán át tűz alatt tartották Szászsebest. A közlés tehát nem a való tény, hanem inkább a honvédség elkeseredett megtorlásvágyát tanúsítja. Szászsebes lakossága ugyanis látszatra szívesen befogadott egy Bem-küldött magyar sebesültszállítmányt, de leította és éjnek idején felkolcolta a sebesülteket, bízva a nemzetiségi felkelők és a károlyvárosi császáriak oltalmában. Vélte bajtársaik azonban rútul cserbenhagyták őket. Bem büntetésből rohammal vette be a várost, de a prédálásnak véget vetett, az elvett javakat visszaadta és a kárigényt jegyzőkönyvbe vette. — A másik helyesbíteni való állítás a levélíró bátyjának hősi halála. Az ifjú főhadnagy csak fogságba esett, es utóbb élve előkerült.

A levelet teljes szövegében közöljük, természetesen a régies helyesírás és a számtalan helyesírási hiba mellőzésével:

Február 19. 1849.

Szász-Medgyes

Edes, kedves, drága Szülőim!

Elégge sajnosan esik nekem, hogy most legelőször írok, mióta eljöttem hazunét; és most se írhatok legörvendeztetőbb hírt, mert ránk nézve szomorú és sajnos. De mégis vigasztalódva vagyok avval, hogy szegény jó bátyám, főhadnagy Ruzitska Albert, Szászvárosnál a hazáért és a magyar szabadságért elvérzett, meghalt. Hanem azért, drága Szülőim, nem kell elcsüggedni; mert ő se nem az első, se nem az utolsó, aki a csatákban elhullott. Hiába, az Istentől úgy volt elrendelve az ő sorsa. Béke poraira!

De írjak valamit a csatákról is! Ugyanis Szelindekről, honnét szegény Albert a pénzt küldötte haza, elmentünk egy reggel, és estvefelé Vízaknán voltunk. Ottan három nap békével voltunk. En voltam Ewinger úrnál, a kamaraispánnál szállva; neki ugyanis a felesége gyermekágyban volt. Mayer Adolf kapitánnyal voltam szállva. Ott nagyon jól éltünk, mert még ezredes Csetz, őrnagy Simonyi, Dobay, Bethlen Gergely és mások is ottan ebédeltek minden nap; bátyám pedig Kabdebó nevű kereskedőnél volt szállva Szigethy főornossal és másokkal is. En ottan a testőrseregben voltam a generál Bem mellett; Albertnek pedig akkor jött a kinevezése a főhadnagyságra (de fájdalom, csak négy napig használta). Egyszer reggel hat órakor beszélük, hogy jön az ellenség Szebenből. Hát csakugyan, 8 óra táján megláttuk őket. Egyszerre kikerültünk, és kezdődött a csata ágyúzás között és puskaszóval. Ottan volt nekünk 24 ágyúnk és valami 3000 gyalogság, lovasság vagy 200. Az ellenség reterál, a miénkek a sáncokat elhagyták; és így történt a mi szerencsétlen reterálásunk, mert ők voltak legalább 30 000 katonaság. Ok a miénkek után futottak; a miénkek megijedtek, és reteráltak. Ottan tőlünk elfogtak legalább 200-at, és el is hullott vagy 100 ember. Ekkor Szerdahelyig mentünk, az ellenség hátul vert. Szerdahelyig háltunk mi éjjel 1 óráig, akkor megindultunk

Szászsebes felé. Hajnalban ottan voltunk, de benne ellenség volt; elől is, hátul is. De rohamra mentünk, és onnét elreteráltak. Mi belemegyünk, hát még egy gazda sincs otthon. Tehát általános rablás volt, de az. El is pusztítottuk derekisan, még fel is gyújtottok imitt-amott. Itt voltunk másnapig. Délután megtámad az ellenség, mi visszavertük szerencsésen. Éjszaka aludtunk. Reggel jön egy parlamentar az ellenségtől. A generál azt kéri, hogy mért jött. Azért, hogy adjuk meg magunkat. De mi nem adtuk meg, és mentünk Szászváros felé, de akkor egész nap vertek a svalizserek. Másnap reggel Szászvárost nagy ütközet volt, ahol Albert is elesett. Innét mentünk Dévára, és ott a piski hídnál nagy csata volt. Az ellenség részről a veszteség 1000-re megyen, a miénk 300-ra. Itt elesett Losenau őbester is. És innét egy néhány nap alatt ide jöttünk. Itten vagyunk vagy 13 000 gyalogság, vagy 24 ágyú, 700 lovasság; és néhány nap alatt indulunk Szeben felé.

Isten áldja meg mindnyájukat, és csókolom Apám, Anyám és Lujza és mindnek kezeit ezerszer, és más ismerőseit is. En most jelenleg őrnagy Simonyi mellett vagyok, és remélem, hogy néhány nap alatt adjutánsa leszek. Mint hadnagy most is lóháton járok, és acélkardot viselek.

Édes fiúk

Ruzitska Ede, hadnagy

A levélíró személyéről még csak annyit, hogy a fegyverletétel után tisztí rangjától megfosztva besorozták a császári hadseregbe. Egy év múltán már ott is hadnagy volt. A polgári életbe visszatérve adóügyi tisztviselő lett. Megérte nemcsak az 1867-es kiegyezést, hanem a millenniumot is. Mint állami számvéviszéki osztálytanácsos halt meg Budapesten 1896. április 7-én.

(Medvigy Mihály)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. Aki kártyázni szoktak, tudja, hogy vannak szerencsés osztások, amikor minden jó lap egy kézbe kerül. Skíz, huszonegyes, pagát mellé még néhány nagy tarokk is sorakozik: a játékos úgyszólván minden figurát bemonddhat. Páholyan ül, kezében a parti, éppen csak le kell játszani. Ilyenkor aztán előfordul néha, hogy a bementott négy királyból a végén az egyik elszökik, s oda vele a volát is: aki bement, örülhet, hogy bukás nélkül, egy-két pont haszonnal ússza meg a játszmat.

Van ez így néha az irodalomban is.

Ignác Rózsa ezúttal nagy lapot osztott magának. A *Titánia ébredése** témája körülbelül annyi írónak, mint a tarokkban egy kézben az összes „honneur”, és hozzá még néhány ütőlap. Ilyen lappal nehéz veszteni.

Dehát nem tarokkról van szó, hanem irodalomról, regényről; s itt a legjobb lappal sem könnyű nyerni.

Egy öregasszony él, tehetetlenkedik, tesz-vesz a Dunakanyar egyik nyaralótelepén, ahová a kitelepítés után került; üldögél a tornácon, nézi a műholdat, mely kékes fénnel elúszik esténként a vidék fölött, régi írások közt mat, régi emlékeket forgat magában, régi emberekkel, új emberekkel beszélget, régi dolgokon rágódik, újaktól borzong, újakkal ismerkedik. És közben leperreg előttünk majdnem egy század történelme.

Kezdjük a színhellyel és alakjaival. Ez az őszre kiható, kicsit rozszant villatelep a Duna mentén, ez a nem túl fényes ház, ahová sorsa végül Teklát kivetette, s ahol lánya, unokája meg-meglátogatják, sietős negyedórákra, vagy zaklatott éjszakákra, autóbusszal vagy autón, s ahol a kamaszszorból alig kinőtt unoka szerelmi ügyeit bonyolítaná le, ha lennének; ez a kert, gyümölcsfáival, az oduval egy fában, ahová a kulcsot dugják, lombbal rejtve, de úgy, hogy mindenki tudja; ezek a nyugdíjas szomszédok, ez a derék Darvasné, aki átjár takarítani, házat rendbe tenni a volt méltóságához egy kicsit hasonlóból, egy kicsit szíveségből; ez az egyszerű Velcsikné, boldogan, hogy tegezódhet Teklával, s hozhatja a szemérmes kis ajándékait; még ez az agyonzsúfolt SZTK rendelő is: — nagyon jó, nagyon hiteles. A légkör, az, ahogyan ezek a

* *Titánia ébredése.* Szépirodalmi Könyvkiadó, 1964.

különféle társadalmi égtájokról egymás mellé került emberek egymás mellett élnek; ahogy a régi méltósága körül kis iróniával, kis százalommal, s némi múltból öröklött hódolattal szorgoskodnak, már-már olyasformán, mintha valami régről ottelejtett nippet törölgetnének le időnkint, egy porcelán figurát, melynek semmi értelme sincs már, s tudják, hogy semmi értelme sincs már, de azért tetszik nekik: — ez is nagyon jó, nagyon hiteles. Hát még a régi birtokosasszony, a szüros szemöldökű Beáta, férfias, kemény kézfogásával, nyers őszinteségével, ahogy megáll a lábán, mos-vasal a lányával, és nem engedheti meg magának, hogy ne dolgozzék olyan szikár elszántsággal, mint akárki más: — ez a Beáta valóban nagy alak, és igaz alak. Talán csak egyetlen egyszer üt meg hamis hangot; egyetlen egyszer nem hiszem el az írónak, hogy Beáta ezt mondja, s főként így mondja, ilyen vezércikkés módon: amikor kétlapos előadást tart Teklának Ausztriáról. Ez lehet, hogy így van; és ilyesmit, jobban vagy rosszabbul, sokszor írtak már, cikkekben és riportokban; mindenkinek előbb elhinném, mint éppen Beátának; mert Beáta nem az az asszony, aki riportokat vagy képeslap-beszámolókat mondana föl Teklának. Egyébként ennek a tirádának semmi lényeges köze nincs a regényhez, nem ad semmiféle háttérrel, igazolást, árnyalást ahhoz a nagyon igaz, és minden efafta „lábjegyzetelés” nélkül, jellemben és ábrázolásban igaz megállapításhoz, amit nemcsak Beáta tesz Tekláról, hanem régi iskolatársnője, a történetprofesszor felesége és munkatársa, Matild is: hogy „a hajdani Monarchia egy ittmaradt darabja”.

S ha már itt tartunk: Beátának, a „rettentő erejű öregasszonynak” a lánya, a mosónő Mia végül Amerikába készül, az ötvenhatban kiment fiához, nagymamáskodni a fia nyomorékul született gyereke mellé, örök irgalmas-nővér áldozatkészségével. Ismerünk ilyen türelmes szenteket, és tudunk olyan tragédiákról, amilyen kint Mia fiát, Tibort érte, ezzel a félkarú gyerekekkel. De az már egy kicsit túl aktuális, hogy az újszülött azért nyomorék, mert a fiatalasszony „a divatos gyógyszert szedte, a Contergant”. Még ha netán az élet szolgáltatta is a példát, a modellt: ez az a fajta aktualitás, amit akkor sem kellene fölhasználni, ha a valóság terített tálcán kínálja; olyan esetlegesség ez, ami rontja az érvényességet. Contergan nélkül is születnek nyomorékok, sajnos. És nyomorékok nélkül is vannak nagymamák, akik áldozatkészen beállnak fiuk családjába irgalmas-nővérnek, nevelőnőnek, rosszabb esetben cselédnek. Az ábrázolás, lélekrajz, jellemrajz nem lesz plasztikusabb semmilyen Contergantól; ellenkezőleg. A dolog nem a Conterganon múlik, nem azon kell, hogy múljék, hanem Mia jellemén.

Dehát ezek apróságok. Vannak súlyosabb problémák is.

A téma, mondtam, nyerőlap. Ignác Rózsa megragadott valamit, amit, úgy hiszem, előtte még senki, s főként senki így: a régi úri, sőt legürőbb osztály sorsát is, de helyzetét is *ma*. Nagyon jó és igaz megfigyelései vannak. Csak egyet közölük: a nyugdíjas, és ráadásul sznoboskodó kispolgárasszony nagyszájú reakciósságát és mellette a hajdani tábornok özvegyének, vagy Beátának a magatartását. Ahogy a nemzedékek változnak, ahogy a fiatalok már belenőnek az új társadalomba, ahogy emberek, mint Tekla lánya, Trudi, ideoda sodródnak, érzelmileg épp úgy, mint szellemileg, s ahogy kapkodásukban, is úgy-ahogy megállnak; a Trudi rendezetlensége, hajszoltsága, és mellette az unoka, Kisemil goromba, fiatal őszintesége, illúziótlansága: — mindez jó és igaz. Néhol eszköztelenül is mély; például mikor minden kommentár nélkül kiderül, hogy ennek a derék, huligánkodást játszó, szájas félkamasznak mi-csoda sebe a szeplőssége. Vagy a Tekla tehetetlensége; Tekláié, akiről ki-ki-mondják, talán a kelleténél kicsit többször is ezzel a tételességgel, hogy „magától nem tesz semmit magáért rendszeresen” — nem a kimondások a meggyőzők, hanem az ábrázolás: az ügyetlenkedése, mihelyt valóban tennie kell valamit, és az ellentét, amit Beáta jelent vele szemben; nagyon élethű és nagyon hiteles az ábrázolás, és talán jobb lenne a kommentárok helyett is ábrázolni inkább. S az is jó, ahogy egy család sorsában a történelmi forgatagot érezni, az összesodortatást és a szétszóratást, a világgá szaladtak odakinti átfarmálódását, a káder-házasságok fölbomlását, magukra maradt Szakáll Margitkák olthatatlan és naívvul tiszta kötődését, és más, látszólagos, kötődések

zavaros háttérét — mindez jó, néha kicsit elsietett, de igaz. Lehetne talán mélyebb. De az író minduntalan tovább sürgeti valaki; a történetbe mindig belebeszél, sajnos túl sokszor, Guilène.

Guilène az öregasszony, Tekla néneje, félig-meddig nevelőanyja volt; öngyilkos lett, s férje, Charles aztán Teklát vette el; Tekla pedig a férje, Charles halála után végre hozzámehetett ifjúkori szerelméhez, Gézához, vele élt harmincegynéhány évig felhőtlen boldogságban, és csak a regény végén tisztázódik a föl-fölbukkanó utalások bizonyos lönkára, akivel Géza valóban hosszadalmas levelezést folytatott; és Tekla utolsó illúziója, s már csinált illúziója, hogy megtagadja, hogy a levelek az ura írásai volnának. Guilène és Tekla képzeletbeli párbeszédeiből bontakozik ki lassankint a Molitoriszok története, meg a Molitorisz rokonság története, s egy kicsit a Monarchia arisztokrata-nagypolgár felső tízezerének története. Történet, melyről fél, esetleg negyedszázaddal korábban több kötetes családregeényt írtak volna, párját annak a *Forsyte Sagának*, mely Tekla kezéből ki-kiesik.

Ma már nem dívat, talán nem is lehet sokkötetes családregeényeket, kényelmes *roman fleuve*-öket írni. A regény sűrít, az ábrázolás tömörebb módszereit próbálja; félszázadnyi történelmet napokba, esetleg órákba zsúfol. Emlekébe tükrözi. Mind szűkebbre vonja az időt. Elkezdeni egy család történetét kényelmesen az elején, befejezni a végén: eszébe se igen jut ma már írónak. Ezer lap helyett kétszázat engedélyez magának. Özönével lehetne példákat említeni, Bölltől Szabó Magdáig. S ez a módszer ma már egyáltalán nem újdonság. De könnyűnek sem könnyű. Szerkesztés kérdése, mondhatná valaki, némi túlzott egyszerűsítéssel. Igaz, szerkesztés kérdése is. Hogy a zsúfolt, szűk méretű kép a maga módján világos legyen, ahhoz nagyobb, éberebb szerkesztési tudás, vagy figyelem kell, mint falnyi fölültek esetében. Jelképekkel dolgozni mindig nehezebb, mint közvetlen tükröképekkel, legálábbis ha azt akarjuk, hogy a jelkép beszéljen is magáért.

Beáta és Tekla társalognak; Beáta mesél valami különös történetet Teklának; Tekla csak félig figyel, s azt gondolja: „Távoli, rég látott, már elfelejtett emberek története. Hogyan is értené. Hogyan is követhetné?”

Az olvasóban is föl-fölmerül ilyen kérdés a *Titánia ébredése* olvasása közben. Hogyan is követhetné? Nevek kavarnak, szálak fonódnak; aztán szálak abbamaradnak és nevek kiesnek; azt se tudjuk sokszor, ki kicsoda, és hogyan kerül ide. Az író talán nem tartja elég keményen kézben az anyagát. Többet akar elmondani, mint amennyit kellene. Egyszerre, egy könyvben mindent, és mindent ugyanegy jelentőséggel. Az öregséget, az öregedést, Teklát, Trudit, a szerelmet, Guilène-t, a Molitoriszokat, a Monarchiát, minden életet minden részletével; sokszor csak forog, forog a kaleidoszkóp, de nem mutat ábrát, csupán káoszt, melyben nem ismeri ki magát az ember. S ha már-már kezdené kiismerni, többnyire előlép a múltból. Tekla lelkében, Guilène, és elvágja a szálát. Egy írói fogás terrorizálja az író is, a regényt is. Guilène tapintatban, minduntalan előtérbe tolakszik ott, ahol tapintatosan a háttérben kellene maradnia, Néha szeretnénk rászólni, hogy hallgasson, egyelőre tartsa meg az életbölcösségeit magának; most másról van szó. De Guilène azért is belebeszél a dologba. Ahelyett, hogy megmaradt volna sziluettnek, típusnak egy korból, aki mint típus, és mint sziluett, jelentene valamit: elrontja saját magát azzal, hogy túl sokat szerepel, és túl sokat zavarja a történet menetét. Az író láthatólag olyasféle szerepet szánt neki, hogy a sok mindent valahogy összefogja; de Guilène éppen az ellenkezőjét csinálja. Szétzabdalja a történet menetét, közbeszólásai folyton odébb tolják azt a fölvevő kamerát, amelynek azért mégiscsak meg kellene állapodnia valamin. Tekla persze eltanulja tőle a türelmetlenséget, ugrálást; illetve talán Guilène is azért ilyen, mert Tekla ilyennek hívja elő magában; mindegy. A képzettársítás jó módszer, de nagyon veszélyes módszer. Könnyen megcsúsz, hogy a képzetek nem a hősben társulnak, hanem csak az író társítja őket, a hős számlájára. Talán csak neki jut eszébe egyik dologról a másik, esetleg egyik szóról egy másik dolog, nem pedig a hősnek. Vagyis, a módszer módszer marad, élet helyett irodalom.

Mi az igazán jó a *Titánia ébredésében*? Az, ami talán a legkevesebb igénnyel készült: az, ami realisan ábrázol. A környezet, a jelen, melyben

Tekla él: Tekla jelenének alakjai. Ez az, amikor a játékos kis tarokkokkal csinál nagy útéseket. A nagy tarokkjai egy részét meg mintha elvesztette volna, Guilène-re, asszociációkra, egyebekre, igazi haszon nélkül.

Beáta beszél a regényben egy tolsztoji témáról. Ignác Rózsának kezében volt a kor egyik nagy témája; egy téma, melyet erről az oldaláról még nem láttak meg. Olyan nagy lapja volt, hogy mindent megnyerhetett volna.

Igy sem vesztett. De aki a játékos háta mögött ül, persze, hogy azt szeretné, ha minden ütőlap ütne. (Rónay György)

SZÍNHÁZI KRÓNIKA. A „Madách Színház” mutatta be Federico García Lorca: „Yerma” című „tragikus költeményét”. A műfaji meghatározás magától a költőtől származik. És valóban, nem annyira drámai cselekmény, mint inkább egy fojtott levegőjű, nagy sűrítettségű ballada játszódik le szemünk előtt. Az eleve meghatározott konfliktus, az alakok ugyancsak meghatározott jelleméből folyik. Tehát nem dinamikus, hanem statikus. A tragédia nem a jellemek fejlődéséből, a hősök cselekvéséből adódik, hanem éppen ellenkezőleg, annak következménye, hogy ezek a hősök nem tudnak kilépni önmagukból, képtelenek áttörni jellemüknek a helyzet, és az évszázados beidőgződések által is megszabott korlátait. Ezért nem tudnak igazán cselekedni sem, eltekintve Yermának attól az utolsó és végzetes tettétől, amikor megfojtja férjét.

Garcia Lorca tragédiáját nem is lehet a sajátos spanyol helyzettől és a spanyol történelmi fejlődéstől függetlenül megérteni. Különs világ volt a spanyol virágkor világa, amely a feudális társadalomszerkezet legfelső szintjén elhelyezkedő rétegekben kialakult. A mindennek fölé helyezett becsületmorál, pátosz, bizonyos komor szigorúság (gondoljunk csak a viseletben domináló fekete színekre) és az emberi kapcsolatok valamint az emberi érintkezés részletekbe menő szabályozottsága jellemezte ezt a világot.

„Sinkendes Kulturgut”-nak, „alászálló kulturjavak”-nak nevezi a szaktudomány azokat a műveltségi, művészeti javakat, stílust, szokásokat, amelyek az osztályrétegződésű társadalmakban a felső osztály köréből lefelé, az alsóbb osztályok felé terjednek. Ennek a törvényszerűségnek megfelelően jutott le a spanyol arisztokrácia és nemesség eszmevilága a parasztrétegekig, már a tizenhetedik-tizennyolcadik században. Közben természetesen jelentősen módosult, embertelenül rideg és merev formákat öltött, és ezekben konzerválódott századokon át. Garcia Lorca a maga idejében (a két világháború között) sok helyütt még érintetlen állapotában találkozott ezzel a sivár és emberiségében — ezt bátran mondhatjuk — eltorzult paraszti világgal. Ez ellen vette föl a küzdelmet a költészet és a színpad eszközeivel.

Es itt most mindjárt állapítsuk meg, hogy Lorca, ezt a harcot nem a kereszténység pozíciójából folytatta. Bajosan is tehette volna ezt, hiszen a maradi életformák támogatói, vagy legalább is tolerálói között, sajnálatos módon, ott kellett látnia a spanyol egyházat is. A spanyol katolicizmus mindig büszke volt az ország életében elfoglalt kiemelkedő és domináló szerepére. A kérdés csak az, hogy volt-e benne köszönet? Mert vajon beszélhetünk-e ott, a szó igazi értelmében vett kereszténységről, ahol a becsület parancsa megelőzi a szeretetet és ahol a nő, a rabszolgához hasonló kiszolgáltatottságban él, anélkül, hogy ennek az állapotnak tudatára ébredne.

Az egyház fegyverbarátságára azonban, Lorca, már íhletének némely forrása miatt sem számíthatott. Mint korának legtöbb írója, ő sem maradt, ment az újabb mélylélektani kutatások, és főleg Freud elméletének hatásától. Latin értelme és kedélye persze megóvta őt minden túlzástól ezen a téren. A szexualitás problémáinak az a kendőzetlen fölvetése azonban, amellyel darabjaiban találkozunk, főleg még az ő korában, széleskörű (bár a maguk nemében szintén túlzó) katolikus érzékenységeket sérthetett.

Tegyük még hozzá mindehhez, hogy amikor Garcia Lorca „harcáról” beszélünk, nem szabad valamiféle programirodalomra gondolni. Lorca mélységesen hitt a színház nevelő erejében. Eppen a „Yerma” madridi külön előadása alkalmából elhangzott beszédében mondta a többek között:

„... A színház az egyik legkifejezőbb és leghasznosabb eszköz egy ország építésére. Légsúlymérő, amely egy ország nagyságát vagy hanyatlását

jelzi. A finom érzékenységu és minden agában — a tragediától a bohózatig — jól irányított színház néhány év alatt képes megváltoztatni egy nép fogékony-ságát. Am a lezüllasztett színház, ahol Pegazus szárnyait patái helyettesítik, egy egész nemzetet tud közönségessé tenni és elaltatni.

A színház a sírás és a nevetés iskolája. Szabad ítélőszék, ahol az emberek ósdi és téves erkölcsi tételeket tehetnek nyilvánvalóvá, ám élő példákkal állíthatják a nézők elé az emberi szív és az érzelmek örök normáit."

Igy vélekedett Garcia Lorca a színházról. Ugyanakkor, mint költő, csak az ábrázolandó valóságra és az ábrázolás belső igazságára függesztette szemét, mert jól tudta, hogy a művészileg hiteles és igaz mű, a legjobb propaganda irat is egyben, és többet ér száz röpiratnál.

Az eddig elmondottak jócskán megkönnyítik a bevezetőben röviden már jellemzett „Yerma” világnézeti és művészi elhelyezését. Yerma fiatal parasz-asszony, akinek magtalan a házassága. Látszólag emiatt elviselhetetlenné válik a légkör a házastársak között s a férj a vagyonért folytatott öldöklő harcban, éjjel-nappali munkába menekül az asszony szüntelen keseregése és vádasko-dása elől. Egyszerű, azt is mondhatnánk orvosi eset lenne, ha Garcia Lorca nem sejtelné (és emiatt az előző mondat elején a „látszólag” szó), hogy az ok és okozat itt esetleg megfordítható: a házasság magtalan-sága nem oka, hanem következménye a Yerma és Juan közötti viszony-nak. Yerma nemcsak testi, hanem pszichikai sterilításban is szenved. Életét valami sajátos, öncélú köte-lességmorál szabályozza s a házasság élet is az elvégzendő kötelességek egyike. A házastársi odaadásról, a szerelemben való feloldódásról hallani sem akar rideg és kiszikkadt természete. S mikor Juan először közelít hozzá a szerel-mes férfi szenvedélyével, egy csókot kérve tőle, „azt soha. Soha” kiáltással öli meg a férfit.

Yerma lelkiületének torz-sága a kereszténység felől nézve is torzság. Hi-szen ki lehet-e szebben fejezni a házastársi odaadás nagyszerűségét, mint Krisztus tette, amikor a házasságról szólva azt mondotta: „... és akkor már nem ketten vannak, hanem egy test Federico Garcia.” Lorca a pogány életörömtől állítja szembe ezzel a torzsággal, bóméhü asszonyok vidám termékenysé-gét s a végén még egy ugyancsak pogány izű termékenységi játékok is belkít, ami azonban mind máig élő népszokás is lehet. Lorca ugyanis bőségesen merít a spanyol népköltészet hagyományai-ból is. A hegyi pataokban fehérműt mosó asszonyok vidám kórusa és vérbő, asszonyos élcélődése, nyelvelése, a komor ballada egyik üdítő színfoltja.

A darabot Németh László fordította magyarra. Érthető, hogy felfigyeli Garcia Lorca költeményére, hiszen annak problematikája sokban rokon az „Iszony”-ével (azzal a különbséggel, hogy Németh László érthetőnek és meg-magyarázhatónak tartja hős-nője magatartását, míg Lorca mindenestül eluta-sítja). Mégsem volt szerencsés vállalkozás, hogy ő fordította magyarra a „Yermá”-t. Ez bizony, inkább egy költő-re váró feladat lett volna. Németh László nyelvi szempontból nyilván pontos, de nagyon is prózai szövege a mű egyik lényeges elemével, a költészettel maradt adós. Az ilyen mondatok — hogy csak két példát említsünk —, mint ezek is: „Ám jó. Majd okot adsz az embereknek a beszédre”, vagy „Ne beszélj, arra kérlek. Hagyd annyiban a dolgot”, legfőljebb nyersfordításba valók, de nem egy kész műfordításba.

A Madách Színház előadása meglehetősen egyenetlen, ami főleg egy egy-értelmű rendezői koncepció hiányára vezethető vissza. A kitűnő Psota Irén, mintahá nem tudná eldönteni, hogy (közhelyesen szólva) pozitív vagy negatív hős-nek alakítsa-e Yermát, és ennek megfelelően rokonszenvet vagy ellenszen-vet keltsen-e iránta. Holott a probléma nyilván nem ez. Yerma nem tragikus hős. Egy természetellenes állapot szenvedő alanya, s ez az állapot egy eltor-zult lelki-ségnek oka vagy okozata. Akár ok, akár okozat azonban ez a lelki-ség, Yerma (noha beszűkül-t tudattal) de mégis tudatosan vállalja és ezért hor-dozza magában a romlás csírát és tulajdon végzetét. És erkölcsileg semmi-vel sem áll földet és birkákat gyűjtögető férje fölött. Juan, a férj alakját Avar István keltette életre, sokkal egyértelműbben, egyszerű de meggyőző eszközök cel. A népes szereplő gárdából Kts Manyi Öregasszonya, Békés Itala javasasszonya és Lőte Attila egy fából faragott pástora kívánja a névsze-rinti említést. (Dorombay Károly)

KÉPZŐMŰVESZET. *Németh Lajos Csontváry-könyve.* Jelentős munkával gyarapodott a magyar művészeti irodalom: az elmúlt esztendő végén napvilágot látott *Németh Lajos monográfiája Csontváry Kosztvay Tivadarról*; a finom papírra nyomott, sok képpel illusztrált, nagyformátumú könyvet 6200 példányban bocsájtotta közre a Képzőművészeti Alap kiadója. (A monográfia egyidejűleg nyugati nyelveken is megjelent.)

Gondos, alapos a korrajz és az életrajzi rész, — rendkívül szépek és elmélyültek a képelemzések (milyen emlékezetes például „A Madonna-festő” „A fohászzkodó Üdvözítő” vagy „A jeruzsálemi panaszfal” című festmények tárgyalása!), — érdekes az összevetés a külföldi és magyar kortársakkal (H. Rousseau, Chagall, Gulácsy), — fájdalmas érzéseket keltő a Csontváry-művek hányatott sorsáról szóló rész (a mester sok jelentős munkája — így a „Mandulavirágzás Taorminában”, az „Olasz halász” vagy a „Prédikáló szerzetes” — megsemmisült vagy elkallódott a halála utáni évtizedekben), — tanulságos és elgondolkodtató a Csontváry-életmű körüli irodalmon való végigtekintés, a Csontváry-értékelések szembesítése. Vizsgálódásait Németh — véleményünk szerint joggal, a nemzeti elfogultság túlzásai nélkül — így sommázza: „Csontváry művészete az egyetemes művészettörténet nagy értéke. Posztimpresszionista? Neo-primitív? Expresszionista? Szürrealista? Mindegyikből valami, mégsem sorolható egyik irányhoz sem... Van Gogh, Cézanne, Gauguin egyenrangú, hallatlanul eredeti társa... A Raffaellok, a görög szobrászok... egyik utolsó rokona.”

Hatalmas munkát fektetett Németh a részletes bibliográfia és az oeuvre-katalógus összeállításába is. Aki a jövőben Csontváryval kíván foglalkozni, annak kiindulópontja — a fennmaradt eredeti művekbe való belemerülés mellett — elsősorban Németh könyve lesz.

Kifogásaink csupán apróságokra vonatkoznak. Néhol — úgy gondoljuk — az idegen kifejezések (dereisztikus, autisztikus, szubsztaktív stb.) számát csökkenteni lehetett volna. A 138. oldal utolsó bekezdésében azt olvassuk, hogy Csontváry „1919 telén” még munkálkodott; nyilvánvaló sajtóhibáról van szó, s 1919 helyett 1910 értendő; a 246. sz. jegyzetben hibásan szerepel a nagy angol-ír író, James Joyce vezetéknéve. E nem jelentős kifogások, illetve korrekciók természetesen nem érintik a kiváló fiatal tudós szeretettel és nagy felkészültséggel megírt munkájának értékeit. A könyv stílusa is eleven, a legjobb esszéistákra emlékeztető.

A 176. oldalon említi Németh *Fülep Lajos* professzornak e sorok írójához küldött, Csontváryval kapcsolatos leveleit, s idéz is belőlük pár sort. Hadd citáljak még én is e Fülep-levelekből két mondatot: „Csomagolás előtt újra megnéztem az újra restaurált képeket, nagyon alaposan, minden részletükben; a legnagyobb, ami valaha volt”. S egy cikkem befejező szavaira válaszolva: „Nem az a kérdés, hogy »néhány műve meg fogja-e állni az idő próbáját«, hanem, hogy az idő meg fogja-e állni az ő próbáját...”

Németh könyve fontos mérföldkő a Csontváry-kutatásban, de nyilván nem az utolsó szó. Újabb írárok, újabb szempontok, újabb értelmezések fognak születni a mesterről a következő években és évtizedekben, hiszen Csontváry is azok közé a legnagyobb és legtalányosabb szellemek közé tartozik, akiknek életműve mindig mágnesként fogja vonzani a kutatókat, a kommentátorokat, az esztétákat, a tisztelőket. Ő is egyike azoknak a művészeknek, akiknek sorsa „örök virágzás”, akik — Ady szavával — emberöltők múlva is „élni és hódítani fognak egy fájdalmas, nagy élet jussán”. Műveit (akárcsak az írók közül Dantéét, Villonét, Shakespeare-ét, Mallarméét) sosem lehet sem megúnni, sem kimeríteni, mert azok mindig fognak tartogatni a későbbi korok számára is valami jelentést, mondanivalót, üzenetet, — amely a kortársak vagy az előző nemzedékek számára rejtve maradt.

Bokros Birman Dezső halálára. Január utolsó napjaiban közlekedési baleset áldozata lett *Bokros Birman Dezső*, kiváló idős szobrászművésztünk. *Medgyessy és Ferenczy Béni* nemzedékéhez tartozott; a három nagy szobrászművészete több ponton és több időszakban érintkezett is (az archaikus korok alkotásaihoz való visszanyúlás, robusztus és monumentális jelleg stb.), elválasztja azonban Bokrost a másik kettőtől az a vonás, hogy az ő munkássága

irónikusabb, fanyarabb, korunk emberének zaklatottságát, lelki diszharmóniáját, belső konfliktusait jobban kifejező, mint Medgyessy, Ferenczy Béné. A két világháború között a baloldali állásfoglalású Bokrost a hivatalos körök nem becsülték sokra és nem foglalkoztatták érdeme szerint; a felszabadulás után Kossuth-díjat kapott, de azután 1950 körül — amikor röpködött a „formalista” minősítés — ő is azok közé tartozott, akiket háttérbe szorítottak. (Talán azért is, mert 1945-ben — pár kimagasló idősebb művésszel, Egyvel, Czöbel Bélával, Márfyval együtt — csatlakozott az avantgardista „Európai Iskola”-hoz.) A mellőzés kicsit bántotta, de különösebben nem zavarta. Tudta, hogy szobrai — a „Csúcsoskalapos önpotré”, a fiatal Ady feje, a Don Quijote, az Ulysses, Ujvári Péter és Keleti Árpád írók arcásai, a „Napba néző bányász”, a „Rokkant katona” — és grafikai munkái (pl. a bibliai Jób gyötrelmeit feldolgozó litográfia-ciklus) kiiktathatatlanok a magyar művészet történetéből. Életében mindössze két kis könyv jelent meg Bokros Birmanról; most hogy már nem él, meg kell indulnia a komoly műtörténeti tevékenységnek, amely fel fogja mérni alkotói originalitását és — minden bizonnyal — meg fogja erősíteni Kassák Lajos szavait: „Bokros Birman nagyszerű szobrász, eddigi munkáival rég bebizonyította alkotóképességét. Ha modern szobrászaink közül a három legtehetségesebbet kellene megneveznem, kétségtelenül az ő neve is köztük lenne.”

Az „Arts Magazine” című New York-i folyóirat 1964. évi szeptemberi száma Alfred Werner terjedelmes írását közölte Budapest művészeti gyűjteményeiről és képzőművészeti életéről. Werner a közelmúltban Magyarországon járt, s itt szerzett benyomásairól számolt be a cikkben. A Szépművészeti Múzeumban őrzött alkotások közül kiemeli El Greco, Zurbaran, Goya, Rembrandt festményeit, Boltraffio Madonnáját (amelyet korábban Leonardónak tulajdonítottak), Raffaello Eszterházy-Madonnáját. Velazquez étkező parasztesaládot ábrázoló képét, Leonardo és Rembrandt vázlatait, rajzait.

A Nemzeti Galériában látott magyar festők közül Munkácsy-val foglalkozik hosszabban a cikkíró, különbséget téve a festőnek a műkereskedelem részére ontott, felületes, kései munkái és fiatalkori, jelentős alkotásai között. „amelyek Courbet romantikus realizmusával mutatnak rokonságot.” Említi a cikkíró Szinyei-Merse „Majális”-át, ezt a „csaknem impresszionista művet”, Rippl-Rónait, aki a „Jugendstilnek egy magyar változatát nyújtotta”. Aba-Novácot, akinek becsüli „élénk színeit és a humor iránti érzékét”. Czöbel Béláról mint Henri Matisse egykori tanítványáról esik szó a beszámolóban. E művészeknél azonban sokkal jelentősebbnek tekinti Werner Csontváryt, akit „a szürrealizmus egyik előfutárának” nevez, „mágikus realistának”, akinek munkái „perzsa mesékhez hasonló ízűek.” Az említett pár művész kivételével — Werner mérlegén — a Nemzeti Galériában látott festők zöme — mint vagy „utánzó” vagy „eklektikus” — könnyűnek találhatók. Megjegyzi viszont a cikk szerzője, hogy több jelentős modern festő és szobrászt Magyarország adott Nyugat-Európának és Amerikának. Ötöt meg is nevez közülük: a két évtizeddel ezelőtt elhunyt Moholy-Nagyot, a Párizsban élő Vasarely Viktort, a Zürichben megtelepedett Kemény Zoltánt, az 1964-es velencei biennálé szobrászati nagydíjasát, Peterdi Gábort (New York) és Kepes Györgyöt (Boston). A cikk végén egyes, a mai magyar művészetpolitikával szembeni fenntartásokat tartalmazó észrevételek olvashatók.

A magunk részéről Werner beszámolójában — örülve annak, hogy benne a Szépművészeti Múzeum chef-d'oeuvre-jeiről, Munkácsy egyenlenségeiről, Csontváry zsenialitásáról stb. jó ítélőképességre valló, szép megállapításokat nem egyet találtunk — bizonyos egyoldalúságokra is felfigyeltünk. Így például sajnáljuk, hogy a cikkíró tekintete elsiklott olyan magyar festők felett, mint Ferenczy Károly, Gulácsy, Egy József (!), Derkovits vagy Vajda Lajos. — Nem érezzük méltányosnak e megállapítását sem: „Nem tudnék megnevezni egyetlen olyan magyar szobrászt se, aki túlnőtt volna a középszerűségeen.” Az amerikai művészeti író véleményét nehezen tudjuk igazságosnak elfogadni, ha Medgyessy Ferenc, Ferenczy Béni, Bokros Birman és Borsos Miklós munkásságára gondolunk. Wernerrel ellentétben Medgyessy értékeire felfigyelt annak idején Maillol és Despiau, Bokros Birman portréművészetére Thomas Mann,

Ferenczy Béni plasztikai és grafikai munkásságára Hans Sedlmayr müncheni műtörténész-professzor és Otto Benesch, a bécsi „Albertina” igazgatója, Borsos Miklósa a carrarai szobrászati biennálé bírálóbizottsága, amikor a közel-múltban díjazta, s az osztrák művészeti kritika, amely oly melegen méltatta a mestert.

„Beszélnek egy avantgardista művész-rétégről, amely idejének csekély részét (??) az egyéni keresésnek szenteli”, idejének másik — nagyobb — részében viszont a hivatalos megbízásokon dolgozik, s a „bürokraták helyeslésének” elnyerésén fáradozik, — írja Werner. Lehetséges, hogy akadnak ilyen avantgardista művészek Magyarországon, — a szerző általánosítása azonban nem megalapozott. A magyar avantgardisták legjobbjaira (Kassák, Korniss Dezső, Anna Margit, Bálint Endre, Ország Lili, Gyarmathy Tihamér, Giron Emmánuel, Papp Oszkár stb.) nem az ilyesfajta magatartás a jellemző. De egyébként is: lelkiismeretes, valódi művész — tartozzon bármely iskolához, stílusirányhoz — tud délelőtt „egyéni kísérletezéssel” foglalkozni, délután pedig — más szellemenben! — a hivatalos munkán dolgozni? Etikusi, valamirevaló művész ilyesmire soha, seholsem volt hajlandó.

Mindent egybevetve: kicsit több körültekintéssel hűségesebb, tárgyilagosabb képet nyújthatott volna képzőművészetünkéről az „Arts Magazine” munkatársa. Talán egy másik alkalommal újra ellátogat Magyarországra, s akkor — egy következő cikkben — módját fogja találni, hogy egyes észrevételeit revideálja, illetve kiegészítse.

Vadonné Perényi Irén Sopronban élő festőművész a győri Műcsarnokban állította ki festményeit és grafikai munkáit. A posztimpresszionisztikus nyelvvezető művész Vaszary, Csók és Lyka tanítványa volt annakidején a főiskolán, évfolyamtársai Hincz és Kontuly voltak. A művésznő készített egy nagyobb sorozat Ady-illusztrációt is, és ötven temperafestményt az „Isteni Színháték” egyes részleteihez, párat pedig a Dante és jóbarátja: Forese Donati közötti szonett-váltáshoz. Dante ihletésére született munkáiról — amelyek annakidején Sík Sándor tetszését is megnyerték — joggal jegyezte meg a katalógus szövegének írója: „Erős művész egyéniség és mesterségbeli tudás kíván itt méltó módon társulni a világirodalom egyik legnagyobb jelenségéhez”, — Dantéhoz, akinek 700-ik születési évfordulójára a következő hónapokban emlékezik meg az emberiség. (Dévényi Iván)

ZENEI JEGYZETEK. (Haydn: Évszakok a Rádiózenekar műsorán.) Lehel György vezényletével adta elő a Magyar Rádió és Televízió Szimfonikus Zenekara és Kórusa Haydn egyik legismertebb mesterművét, az Évszakokat. — És itt máris álljunk meg egy pillanatra. A Rádiókórus éneklő az Évszakokat, másik kitűnő énekarunk a János passió előadására készülődik, a harmadik közkedvelt kórus „kirándulást tesz” a komoly zene területére és elég regyes érzelmeket keltve adja elő Mozart Requiemjét. A Budapesti Kórus pedig, amely ezeknek a daraboknak kétségtől leghitelesebb és legjobb tolmácsa — új darabokat tanul. Nincs itt valami hiba? A hangversenylátogatók évről-évre egyet-kettőt kapnak csupán legnépszerűbb kórusunk „siker”-számaiból, az új be tanulások viszont korántsem mindig életképesek. Nem is egy példát tudunk, amikor a kórus nagy szorgalommal, anyagi erőt sem kímélve új művet tanult be és azt egyszer (!) adta elő összesen. Nem azt jelenti persze mindez, hogy ne adjanak elő új műveket, hiszen fejlődésre, újra mindig szükség van. Csupán a jobb elosztást és a bevált, régi művek gyakoribb előadását hiányoljuk.

Az Évszakok megszólaltatása egyébként nagy sikert aratott. Ebben méltán osztozott a karmester, Lehel György, kitűnő együttesével, és a három nagy-szerű szólistával, László Margittal, Réti Józseffel és Antalffy Alberttel. (Erdemes megjegyezni, hogy Réti József délelőtti nagyszerű szereplése után este az Operaházban élete egyik legnagyobb sikerét aratta Flotow Mártájában. Az utolsó felvonás itt-ott érezhető fátyolozottsága azonban arra mutat, hogy egy napon nem szabad két ilyen nagy feladatra vállalkozni.) Az Évszakok előadásán kivált a genre-képek megszólaltatása sikerült. Mindvégig éreztük ezekben, hogy Haydn talán egy művében sem került közelebb a népi lelkiséget

hordozó dallamvilághoz. A prózai egyszerűséget azonban mindegyik tételben „megemeli” a kitűnő kórusbetétekkel: ezek figyelmeztetnek, hogy a Teremtés tőzszomszédságában vagyunk. A mű végén örök tanulságul állnak ott e sorok: „... csak az erény maradt meg, és változatlanul vezet bennünket az idő és az esztendőik változásaiban...”

Az Évszakok az emberi élet himnikus ábrázolása. Haydn azonban ebben a művében is magasabb nézőpontból szemléli időnként a földi életet: távlatokat és értelmet ad neki, amikor állandóan figyelmeztet a köztünk munkálkodó isteni kegyelemre. Ez teszi zenéjét a legkomorabb pillanatokban is derűssé, sokszor önfeledtté. Pedig leveleinek tanúsága szerint az öregedő, de még ereje teljében lévő Haydn éppen az Évszakok megfeszített munkájába rokkant bele...

A siker azonban mindenért kárpótolta. „Az elmúlt héten magas nemes uraink előtt három ízben játszották új művem az Évszakokat osztatlan sikerrel” — írja 1801. május 4-én Ignaz Pleyelnek Párizsba. Még ugyanebben a hónapban a Burgban is előadták a művet, a szoprán szólót pedig maga a császárné énekelte. — Haydn szerint: „sok ízléssel és kifejezéssel, de kevéske hanggal”. — A mű rendkívüli sikere már az új század első híradása is. Hiszen ekkor jut el az ember önmaga legteljesebb kifejtéséhez Beethoven műveiben, kivált a kilencedik szimfóniában. Az Évszakok üstdobokkal keretezett zárókórusa ennek az új időnek első lélegzetvétele és egyben a régi fájdalmas búcsúszava...

(A Magyar Kamarazenekar hangversenye a Zeneakadémián.) Tátrai Vilmos vezetésével évről évre emelkedik a külföldön is méltán népszerű Magyar Kamarazenekar hangversenyeinek színvonala. Am túlerhelte muzsikusat egyre gyakrabban panaszkodnak fáradtságról, „túljátszottságról”. (Erdemes lenne azon is elgondolkodni, hogy az Állami Hangverszenekar egyik-másik művésze nem a három-négyszeresét végzi-e az átlagos emberi teljesítőképességnek.) Ilyenkor produkcióik színvonala egyenletlen, kitűnően megoldott részleteket szürkébb, fásult tételek követnek. Így volt ez leautóbbi hangversenyükön is, amikor Vivaldi remekül előadott G-dúr hegedűversenye után (Tátrai Vilmos könnyedén és nagy érzelmi gazdagsággal játszotta a szólót) Stamitz népszerű brácsaversenye meglehetősen unalmasnak hatott. Örömmel hallottuk az együttes műsorában Werner Két preludiumát és futóját. Az osztrák származású Gregorius Joseph Werner, Haydn közvetlen elődje volt a kismartoni zenekar élén. Termékeny alkotó volt s része lehetett abban, hogy Haydn a műzenei elemek mellett gyakran használta a népzene felszabadító rétegeit is. Werner ugyanis néhol szívesen vegyítette szigorúan ellenpontos szerkesztésű alkotásaiban a délnémet népies stílust. Élete végéig Kismartonban élt s egészen elmagyarosodott. (Hárich János a Muzsika 1930-as évfolyamában a magyar zenészek közé sorolja és ezzel a címmel írt róla méltatást: Werner Gergely József.)

Tátraiék műsorának középpontjában új magyar mű, Takács Jenő Passacagliájának bemutatója állt. A mű nem tér el a hagyományoktól: osztatlan basszus témákra épül, mint elődje és névadója a tizenhetedik századi stílizált tánc. A klasszikus példákban, kivált Frescobaldi, Bach és Händel műveiben azonban szabadabban szárnyal a dallam, ezt Takács Jenő meglehetősen elegikusra fékezte. Ezért éreztük érzelmvilágát egysíkúnak, bár az életnek azt a kis szeletét kétségkívül hatásosan, komoly mesterségbeli tudással fejezte ki. Örültünk a mű szokatlanul meleg fogadtatásának. — A Magyar Kamarazenekar műsorát Mozart B-dúr szimfóniája (K. 319) zárta, a szokottnál színtelenebb, erőtelenebb előadásban, bár a siker így sem maradt el.

(Zenei könyvekről.) A Zeneműkiadó adta ki Keresztury Dezső és Keresztury Mária fordításában Maurice Maeterlinck Pelleas és Mélisande című művét, amely Debussy operájának is szövegkönyve. (Apró változtatásokat eszközölt rajta csupán a szerző engedélyével.) A fordítást Kodály Zoltán Debussyról írt 1918-as tanulmánya és Bartha Dénesnek a Pelleas és Mélisanderől írt ragyogó esszéje egészíti ki. Nekünk most nem a fordítás milyenségének megállapítása a feladatunk s nem is az, hogy eldöntsük, helyesen tette-e az

Operaház, amikor a művet Blum Tamás fordításában vitte színre. Annál inkább szeretnénk felhívni olvasóink figyelmét Bartha Dénes nagyszerű tanulmányára, amelyről bizvást elmondhatjuk, hogy a legkiválóbb zenével foglalkozó tanulmányok egyike.

Bartha Dénes érezhetően szembeállítja Debussyt és Wagnert, jóllehet a Pelleas sokat merített a wagneri zenedráma, kivált a Trisztán ösztönzéseiből. Igaz, Debussy alteregója, Monsieur Croche elég legszűzán nyilatkozik Wagnerről, s különösen a wagneri antihumanizmust bírálja. (Ez azért is érdekes, mert Puccini viszont Debussy emberségét ítéli el meglehetősen éles szavakkal.)

Hogy mit jelentett a Pelleas a kor zeneszerzőinek, azt ma már nehéz volna felmérni. Ravel életrajzírói megemlítik, hogy az „apacsok” tomboló lelkesedéssel kísérték mindegyik előadását. Milhaud és Honegger állandóan zongorkakivonatát forgatta. Hatása alá került Sztravinszkij és Bartók is. Korántsem a Pelleas leszűrt, szinte „átszűrt” világa ragadta meg őket, hanem sokkal inkább az a bátorság, amellyel ismét trónra ültette az emberi érzelmeket. Sőt, azoknak legfinomabb rezdüléseit is. Ebben Debussy kétségkívül Muszorgszkijt tekintette példájának. Nem hiába írta róla egyik méltatásában: „Senki sem szólt még szelídebb és hatásosabb hangon lelkünkhez”.

A Pelleas az emberi lélek legrejtettebb rezdüléseit is hitelesen szóllaltatta meg, nem hiába merítették belőle indításokat az expresszionisták és az impresszionisták is. (Ezen a ponton érdekesen egészíti Bartha Dénes fejtegetéseit Sergio Failoni, aki Debussynek a futuristákkal való kapcsolatát elemzi. Szerinte „a Pelleas és Mélisande című operában éppúgy benne van az egész élet, mint Shakespeare darabjaiban, de mindent ködfátyolon át látunk. Az opera személyei sápadtak, mint a halottak, és inkább fantazmagóriák, mint eleven, hús-vér emberek”. Zenet körökben sokáig divatos volt ez a felfogás és Bartha Dénes egyik legnagyobb érdeme éppen az, hogy számtalan tudományág bevonásával bizonyítja be, hogy az új operaműfaj első terméke minden addiginál reálisabb, mert az emberi érzelmek soha nem ismert mélységéig hatol le, sokszor csak jelzésekkel, de ezek a jelzések gyakran kifejezőbbek, mint a romantikus zenedráma egy felvonása. Bizonyosságul idézzük Kodály Zoltán tömör és mégis annyira találó szavait: „A szabadság és szépség felé vész az út, amelyen elindult. És itt nem fontos, hogy az új világból mekkora darab az övé. Határa nem nagy, a néhány legnagyobbak birodalmához nem is fogható. De költő a maga világában és ennél több senki sem lehet...” (Rónay László)

FILMEK VILÁGÁBÓL. Nehéz egy olyan filmről a legnagyobb elismerés hangján beszélni, amelyet alapjában elhibázottnak tartunk, de legalább annyira nehéz elmarasztaló szavakat mondani róla, ha mindezek ellenére műfiszet, elgondolkoztató és tartalmas órákat szerzett. Valamelyest paradoxonnak hat ez, de nincs amivel jobban jellemezhetnők Shakespeare Hamletjének új — ezúttal orosz — filmváltozatát. Talán még soha ekkora tárgyi tudással, ilyen alapos és mindenre kiterjedő felkészültséggel nem nyúltak a témához. Grigorij Kozincev — aki egyben a forgatókönyv írója — nemcsak a legnevesebb szovjet rendezők egyike, hanem az orosz Shakespeare-kutatás egyik szaktekintélye is. Ezt a Hamlet-filmet nyolc esztendei munkával készítette elő. Hogy mennyire a nagy angol drámaíró „pulzusán” tartotta kezét, mutatja, hogy ebben az időben jelentette meg híres és nagysikerű könyvét is, a *Kortársunk Shakespeare-t*. Annál sajnálatosabbnak érezzük, hogy ez a rendkívül elmélyült fáradozás a téves alapkoncepció miatt nem járhatott teljes sikerrel.

A Hamlet rendkívüli árnyaltsága, a főhős jellemének s a dráma vonalának szubtilis bonyolultsága eleve arra csábítja mind a színészeket, mind pedig a rendezőket, hogy kiki a maga elképzelését, felfogását érezze bele a színpadon történetekbe. Így jöttek létre a különböző „Hamlet-típusok”: az őrült, az enervált, a habozó, a filozófus, az Ödipusz-komplexusos, a ravaszkodó, a gyáva dán királyfi. E típusok népes seregéhez most Kozincev határozottan célratörő, szinte küldetést betöltő, majdnem forradalmár Hamletje csatlakozik.

Kozincev, mint ahogy erre egy sajtónyilatkozatában is célzott, voltaképpen a lelkiismeret drámáját keresi a shakespearei műben, olyan ember tragédiáját, aki egy zűrzavaros korban megkísérelte magasra emelni az emberiség zász-

laját. Amít magáról a főhősről mond, azt érdemes szószerint idéznünk: „Világos, hogy minden rövidítés, melyre a színházi- és filmelőadás követelményei egyaránt kényszerítenek, fájdalmas és megcsonkítja a művet. De kiirtani Fortinbras teljes szerepét, kivágni minden jelenetet, amelyben a két politikust, Guildenstern és Rosencrantzt láthatjuk, ahogy ezt *Olivier* tette, annyit jelent, mint a Hamletre freudi értelmezést húzni és eltávolítani történelmi valóságától. Mi azonban mindkét lábbal a földre álltunk. Hamlet élete nemcsak az övé: rajta keresztül egy egész nemzet élete forog kockán. Az iránta érzett felelősség, egy embernek más emberek iránt érzett felelőssége. Ez az a teher, amit Hamlet a vállára vesz. Hamlet nem gyenge ember, ő az erők közül való. És amikor meghal, győz.”

Tetszetős felfogás, csak hogy mi nem tudjuk hinni, hogy Shakespeare ilyenek ábrázolta volna a dán királyfit... Nézetünk szerint az író ebben az esetben logikátlan drámát írt volna. Ha olyan határozott jellem Hamlet, mint amilyenek Kozincev festi, akkor apja szellemének megjelenése után még habozhat, hogy esetleg halucináció áldozata lett, de amikor a színészek meg-elevenítették királygyilkosság után Claudius bűnössége nyilvánvalóvá válik, cselekednie kell. Hangsúlyozottan heves természete, nemes indulata az azonnali megtorlást követelné. Indokolt lenne ez annál is inkább, hiszen később anyja szobájában hirtelen támadt haragjában merő tévedésből öli meg a szerencsétlen Poloniust, mivel mostohaapját sejtí a függöny mögött. Am tehetne mást is, szervezkedhetne, pártot üthetne, hogy eltávolítsa Claudius, aki miatt „valami bűzlik” Dániában. Ez azonban merőben más dráma lenne... Nos, Kozincev érzi is ezt s közben ugyanabba a hibába esik, amiért Olivieri elmarasztalja. Hogy mindkét lábbal a földre állhasson, hogy elképzeléséhez idomítsa a darabot, kiirtja belőle a jellem motivációjához rendkívül fontos imajelenetet s beiktat egy igen önkényes hajóutat.

Meggyőződésünk szerint Shakespeare nem ilyen dán királyfit képzel s logikai hibát se vétett. Hamlet ugyanis eléggé heterogén jellem, s ezért lélekalkatának megértéséhez, felépítéséhez feltétlenül szükséges, hogy adottnak fogadjuk el a kor szellemét s az író vallásos meggyőződését. Felesleges ezt bővebben taglalnunk, hiszen rengeteget írtak már róla s mindez eléggé közzismert. Állításunk igazolására elég két mozzanatot említenünk: Hamlet nem apja szellemének zavaiban vagy a látomás realitásában kételkedik, hanem abban, hogy esetleg nem a Gonoszlelek akarja-e megcsalni; Claudius viszont azért nem öli meg ima közben, mert úgy véli; bosszúja így mitsem érne, hiszen aki fohászzkodás közben hal meg, üdvözülni. A dráma lényeges építőelemei ezek s ha figyelmen kívül hagyjuk őket, a mű szellemét torzíjuk el.

Könnyű Shakespeareat egyoldalúan „realistának” tüntetni föl, különösen akkor, hogyha hajlandók vagyunk írói egyéniségét szimplifikálni s megfeleltetünk másik s talán ugyanilyen fontosságú aspektusáról, a misztikus voltáról. Nos, az, akit teljesen bűvölete alatt tart Shakespeare realista oldala, talán nem is egyszerűsít, csupán elmellőzi, észre sem veszi ezt a másik sajátságot...

Ezekután joggal merül fel a kérdés, ha a film beállítottságát tévedésnek tartjuk, akkor miért szólunk róla mégis elismeréssel? Azért a nem mindennapi bravúrért, amit az alkotók ezen a kereten belül mégis felfejeztek. Amiért olyan logikusan és hallatlan precizitással ragaszkodnak feltevéssükhöz, hogy erőfeszítésük képes hitelessé, művészivé emelni azt. A jelenetek, pár hibától eltekintve — ilyen például Hamlet túl nyers, olykor durva bánásmódja Ophéliával s a halott lány majdnem giccsesen „szép” fotója a víz alatt — sokkal átgondoltabbak, megoldottabbak, mint az előző, angol változatban. Különösen szembeötlő ez a nagy monológot megelőző képnél. Ahogy a rendező s az operátor Hamletet „behozza” a színre, ahogy elkinzottan töprengő arca előbukkan a roppant sziklák repedezett tömbjei mögül, az annyi feszültséget, mély gondolati elemet és olyan szinte festményi kompozíciót sűrít egybe, hogy csak a legnagyobb dicséret illeti érte az alkotókat. A színészek játéka, különösen a fontosabb szereplőké s közülük is kivált a dán királyfit alakító *Innokentyij Szmoktunovszkij* teljesítménye szinte hibátlannak mondható. Ez a rendkívüli tehetséggel, roppant megjelenítő erővel s tán még nagyobb intuícióval megáldott művész úgygyszólván lekottázza rendezője minden gondo-

latát s olyan Hamletet formál, amely minden bizonnyal maradandó élményt nyújt azok számára, akik a filmet megnézik. És Ophélia! Lélegzetelállító ennek a fiatal lánynak kristálytisza és ugyanakkor „korhú” bája. *Anasztaszija Vertjinszkaja* arcéle, finom vonásai, kecses mozgása olyan, mintha Holbein valamelyik grafikája kelt volna életre. És micsoda remek ötlet Ophélia táncleckéje! Olyan taldalék ez, ami nem öncélú és nem is önkényes. Motiválja, kiegészíti, közelebb hozza a szerep lényegét. Nem lenne teljes a lista, ha megfeledkeznénk *Vlagyimir Erenberg* Horatiójáról. Talán még soha nem alakították Hamlet egyetlen igaz bizalmasát ilyen minden mellékgondolatmentesen őszinte barátként... Gyönyörű *Sosztakovics* gyászindulója az eléggé vitatható felfogású végjelenetben. Ez a zene, úgy érezzük, túl fogja élni a filmet s mint önálló alkotás kér helyet a zeneirodalom remekei között.

Kozincev — bármilyen egvéni felfogású ez a műve — a kivitelezésben, a film-vivmányokat illetően eléggé eklektikus művész. Roppant tárgyi tudását, gazdag tapasztalatait mintegy olvasztótégelybe helyezi. De nem is ez a fontos, mármint az, ami ebben a tégelyben fortyog, hanem azok a párák, amik felette kavarnak. Az alkotás igazi, művészi igénye ez. Nyilván ezt jutalmazta a film velencei kitüntetése is.

Végezetül még valamit. Immár kétféle Hamletet láttunk filmen. A maguk nemében kiváló alkotások ezek, csak hogy sokban egényi elképzeléseket valósítottak meg. Még mindig várat magára az igazi: a shakespearei Hamlet.

(*Bittai Lajos*)

HAGYOMÁNY ÉS REFORM... A *Vigilia* lapjain ismételtén olvashattunk a két esztendővel ezelőtt megjelent *Collectio Rituum*-ról, az általa felvetett problémákról és a II. Vaticanumon kezdeményezett liturgikus reformokról. A cikkírók sorában Kósa Ferenc és Szigeti Kilián is a lekipásztor, illetőleg a szakember véleményét kívánták írásaikban kifejezésre juttatni. A jelen alkalommal hozzászólók nem a lelkigondozás oldaláról közelítik meg e mind bonyolultabbá váló kérdéskomplexumot. Mint a hazai tudományos kutatás aktív részesei vizsgálják az említett cikkek íróitól felvetett problémákkal kapcsolatban a tájékozottság és a módszer tényeit. Azoknak ugyanis, akik ezekkel a problémákkal foglalkoznak, elkerülhetetlenül érintkezésbe kell kerülniök, mint ahogy valóban érintkezésbe is jutottak — a pasztorációs-liturgikus szoros mondanivalókon túl — nemzeti művelődésünk múltjának nem egy nagy problémájával. A népi hagyományok történetére, az anyanyelvűség kezdeteire, a népi zenei kultúra történetére gondolunk. Figyelembe vették-e vajon — e kérdések tekintetében — legalább az utóbbi évek és évtizedek hazai tudományos-sága által elért eredményeket? Az eredmények felhasználása, az említettek sajátos mondanivalójába illesztése és előadása megfelelő módszerrel, egymásik felvetett téma tekintetében tudományosan, a kor hazai és európai színvonalán történt-e? Már pedig enélkül állásfoglalásaink menthetetlenül az érzelmi okokból keletkezett, vagy tájékozódásbeli egyoldalúság által szült retorikus deklarációk és félmegoldások zsákutcájába visznek.

Kósa Ferenc, a *Collectio Rituum* — tudomásunk szerint — egyik szerzője, azon a véleményen van, hogy a magyarság szertartásos életének, történetének kutatása még alig indult meg. Figyelmét így nyilván elkerülték a szakrális népi hagyományanyag gyűjtésének jó részben publikált eredményei, a népzene kutatás által a felszabadulás óta feltárt és a Magyar Népzene Társaság „Jeles Napok” kötetében közzétett, a MTA Népzenekutató Csoportjánál pedig többszáz méteres hangszalag felvételeken a kutatók számára hozzáférhető népi gregoriár emlékenyag. Ugyanígy sajnos, a régi énekeskönyvek, *Kajoni Kancionáléja*, a *Cantus Catholici* (*Kisdý és Szelepchényi*), *Náray: Lyra coelestis*, *Bozóky Mihály* tisztos és oly sokáig kedvelt és használt énekeskönyve. Pedig mindezeket ismerte és használta már a századvég jeles egyháztörténésze, *Bogisich Mihály* v. püspök: ismerték és használták — inkább a dallamanyag dolgában — a „Szent vagy Uram!” érdemes szerzői is. Ismerhették és használhatták volna tehát a „liturgikus fordulat” előkészítői is, hiszen „a bölcs ember kincsesházából régi és új dolgokat ad elő”. Az igazság azonban az, hogy a korábbi, a gregoriántól is inspirált hagyományokkal való, szinte teljes szakítás jellemzi a *Collectio Rituum* szerzőinek művét. De ugyanez áll

nemcsak a zenei, de a nyelvi színvonal tekintetében is. Holott a mai sokat olvasó, örvendetesen magasértékű irodalmi iskolázáson átment ember igényességét és ízlését is számításba kell venni, ha a liturgiát magyarul akarjuk megszólaltatni.

Ha kellő és megkövetelhető tájékozódás előzi meg a munkát, úgy nyilvánvaló lett volna, hogy régi zsoltár, perikopa, himnusz és imádság fordításaink erőteljes, színes, mindenekfelett népi ihletű magyarsága volt irodalmi kifejezőképességünk egyik fő előkészítője. *Illyés* István esztergomi kanonok „A sóltári énekek és temetési dicséreték” ajánlásában a „szép formában és jó magyarsággal felkészített” énekeket emlegeti, mint a katolikus egyházi irodalmi örökség részeit. Íme, a stílári igény és a szép magyar nyelv, mint követelmény. S ez érvényesült is a Káldy-féle biblia felejtethetetlen irodalmi élményt nyújtó szövegeiben, a barokk, részben még későközépkori eredetű imádság és ének gyűjteményekben, de még azután is egy ideig. Ezzel a nagyjértékű művelődési hagyománnyal szakítva most — mint már előbb az ún. limburgi Szentírás, meg az „Új magyar misekönyv” — a *Collectio Rituum* bővelkedik a szintelen, hétköznapias, zsurnalista pongyolaságokban. Szövegei és versezetei általában az irodalmi értékelhetés elemi követelményeinek sem felelnek meg. Valóban csak „pars pro toto” álljon itt három antifona-interpretálás:

*Ur Jézus, ki azt hirdtetted:
Ki veled tart el nem veszhet.
Alázattal elibéd térdelünk:
Ne engedd, hogy elvesszen a lelkünk.*

*Őszi vihar, hogyha kerget,
Nyugtót szívünk nálad lelhet.
Édes Jézus, kérünk szépen:
Áldd meg munkánk egész évben* (274. l.)

*Imádkozva állunk itt előtted,
Eléd tárjuk fájdalmas szívünket:
Kedves szentünk, hallgass meg bennünket,
Kérésünket Istenhez terjesszed.* (277. l.)

A húsvéti idő ősi szépségű Mária-antifónája sem talált irgalomra:

*Ég Királyné Asszonya Mária,
Kit méhedben hordoztál, jó Anya:
Jézus, Isten egy Fia, szent Fia
Alleluja! feltámadt húsvétára.*

Az ilyen szövegek olvashatatlanok, felolvasásra is alig alkalmasak, még kevésbé éneklésre. És így jutunk el a *Collectio Rituum*, illetve a Kósa Ferenc és Szigeti Kilián által felvetett egyik súlyos kérdéshez, a magyar gregorián, vagy másként a magyar nyelv és a gregorianikum kapcsolatának kérdéséhez.

Kósa Ferenc alapján elutasítja a magyar nyelvű gregorián éneklést. Aláspontja nemcsak elvi, hanem a legkövetkezetesebben végigvezetett gyakorlatot is jelenti. A *Collectio Rituum* dallamai között nem is találunk egy gregoriánt sem. Ezt Kósa, de Szigeti is a külföldi, főként német tapasztalatokra hivatkozva tartja helyesnek. Elfelejtik azt az alapvető tényrt, hogy nem minden nyelv és nem minden szöveg énekelhető gregoriánban. Sem a francia, sem a német nyelv hangsúlyozási rendszere nem olyan, hogy gregorián dallam reá épülhetne. A latin és a magyar ilyen. De még a latinban sem lehet minden szöveget helyes tónusban énekelni, hanem csak azokat, amelyeket stílári szerkezetűk, a cursus, a mondat- és mondatrészvégek szabályos alakzatú szótagelosztásával erre alkalmassá tesz. (L. a régiebb vagy az újabb oratiók szerkezeti felépítése közötti különbséget, a praefatiók és Exsultet szövegét.) A magyar nyelvet állandó jellegű hangsúlyrendszere, gazdag vokalizása (magas és mély, hosszú és rövid magánhangzók önálló ejtése) a gregorián tonalitás befogadására alkalmassá teszi. Alkalmassá is tette, mint azt népzenei gyűjtésünk Euró-

pában páratlan gazdagsággal dokumentálja. Népünk a gregorián dallammal való megismerkedés útján is alakította ki zenekultúráját, melynek kivételesen magas értékét a nemzetközi tudományosság egyöntetűen elismeri. Ezzel az európai viszonylatban is kivételesen értékes zenei és szokástörténeti hagyománnyal való szakításként hangzanak fel az új magyar szertartásrend zeneileg silány, gyermekét szövegű énekei. E cikk írói mélységesen sajnálják, hogy ha kísérletképpen is, de olyan megoldás jöhetett létre, amely hallatlanba vetheti nemzeti műveltségünk kimagasló értékeit és a hazai tudomány eredményeit.

Szigeti Kilián gregorián emlékeinknek kódexektől a legkisebb pergamenig fáradhatatlan szorgalmú kutatója. Legutóbbi cikkében (Vigília 1964. július) a magyar miseének kezdeteiről szól. Fejtegetéseinek sommája az, hogy mivel magyar miseének csak Náray István 1697-ben megjelent *Lyra coelestis*ében található, előbb ilyen miseének nem is lehetett. Mintegy 1000-tól tehát a XVII. század kilencvenes éveig — hétszáz évig — népünk a templomban hallgatott a misék alatt. Ekkor azután mint ellenreformációs vívmány, a reformáció egyik hatásos fegyverének felhasználásaként, megjelent a magyar katolikus templomokban is a magyar nyelvű éneklés.

Érvei a következők:

1. A középkorból nem maradt miseének. Csak néhány különböző rendeltetésű ún. kanció.
2. Kájoni, Kisdy, Szelepchényi gyűjteményei, mint címűkből is kitűnik, különbözőek, misén kívüli templomi solemnitásokon énekelni szokott énekeket tartalmaznak, miseénekeket nem.
3. A korábbi templomi éneklés nem tömegéneklés volt.

Kósával ellentétben Szigeti fejtegetéseit nem a tényanyag nem ismerete, hanem meg nem felelő módszere teszi elfogadhatatlanná. Problematikája nemcsak zenetörténeti, de szövegtörténeti is. A szövegtörténet pedig a vizsgálatba bevonandónak tartja mind az írásbeli, mind a szóbeli hagyományozás lehetőségét. Ami az elsőt illeti, Szigeti egy teljesen tarthatatlan és már elavult filológiai nézetet képvisel; a szöveg akkor keletkezett, amikortól a lejegyzés datálódik. Holott az évszám, így Náray esetében az 1697, csak annyit jelent, hogy a szövegek akkor kerültek írásban, illetve most már nyomtatásban közlésre. Hogy mikor jöhettek létre megközelítőleg, ezt a szövegtörténet vizsgálja.

Szigeti szerint viszont teljesen értelmetlen dolog itt régebbi eredetű énekanyagot akár feltételezni is, hiszen Nárayt megelőző gyűjtemények (Kájoni Kancionáléja, Kisdy, Szelepchényi, Szegedi *Cantus Catholicij*a) sem tudnak ilyen miseénekekről. A magyar miseének tradíciója tehát — történetileg — Náray munkájának megjelenési idején túl nem nyomozható. Szigeti mintha arra gondolta, hogy Náray is ugyanúgy tudatában lett volna kezdeményező szerepének, mint ahogyan azt ő feltételezi. De a *Lyra coelestis* szerzője az előszóban csak annyit mond, hogy miseénekeket szerzett, s azokat most kiadja: „... diebus celebribus et Dominicis ad Missam canenda hungarico et vernaculo sermone composuerim, uti sunt Kyrie, Gloria quaedam prosae, Credo, Sanctus et Agnus Dei.” Amint látjuk, a „néhány prózától”, azaz szekvenciától eltekintve, a mise ordinariuma-hoz való magyar énekeket szerzte és adta ki a „zolyómi esperes”. Ez a Náray-féle magyar ordinarium a Kyrie kivételével parafrázis, a Kyriék maguk ún. tropizált darabok — magyarul. Náray énekei azonban nem terjedtek el annyira, mint azok a magyar ordinariunkok, amik Kájoni, Szelepchényi XVIII. századi kiadásában, majd végül Bozókynál megtalálhatók. Ez utóbbiakban állandó jelleggel megtalálható két Kyrie, a „Nagyhatalmú örök Isten...” és „Szenteknek fénye...” Náray szerzeményei viszont hiányoznak. Az említett két Kyrie latinja után nem is kell nagyon keresgélni. Kyrie magnae Deus potentiae... és Kyrie sanctorum lumen... kezdetekkel maguk az említett gyűjtemények is tartalmazzák. Ezek a miseénekek, azaz ordinariunkok jobban elterjedtek, tovább is éltek, mint Náray szerzeményei. És régebbiek.

A Kyriék trópusairól kell még mondani valamit. Az ilyen Kyrie trópusokat Szent V. Pius liturgikus reformjai kitiltották az egyházi éneklésből. Öt-negedszázaddal később Náray egy az ő korában tiltott és megszünt gyakorlatot élesztett volna fel? Nem. Egy élő hagyomány miseénekeinek mintájára

szerezte a *Lyra coelestis* magyar ordináriumait. A *Kyre magnae Deus* — és a *Kyrie sanctorum lumen*... ebben a hagyományban élő és énekelt, sajátosan magyarországi miseénektípust képviseltek. Hogy viszonylag későn jelennek meg nyomtatásban? Szigeti azt véli, hogy minden, ami magyar katolikus népi énekként ismeretes volt, a XVII. század közepén, a *Cantus catholicus*-ban, 1651-ben napvilágot látott? A jeles gyűjtemény közrebocsájtói megmondják, hogy nem: „Erre a sok szép haszonra nézve, íme egy néhány régi és új, Deák és Magyar Énekek, a sok együgyűek közül, a'kik helyesebbnek látszattanak, egybe szedettek és kibocsáttatnak". (Előszó A 3' levél). A *Kyrie* trópusok „együgyű”, egyszerű dallamait — nyilván mert mindenki ismerte azokat — *Kisdý* Benedek egri püspök megbízottal, a Jászón tartott zsinat határozatainak végrehajtói, nem tartották szükségesnek az egri *Cantus Catholicus*-be felvenni. Későbbi énekeskönyveinkben megtaláljuk azokat, mint az autentikus magyar miseének hagyományainak a XIX. századig énekelt képviselőit. Igaz viszont, hogy mai „ősi” miseénekeink a „Hier liegt vor Deiner Majestät!” — típusú délnémet miseénekekre (Fr. Ser. Kohlbrenner — Norbert Hanner, 1777.) vezethetők vissza, mint ősforrásra.

Hogy kéziratos lejegyzések a nyomtatott megjelenés után és mellett is őriztek ilyen szövegeket, két dologról ad felvilágosítást: 1. a nyomtatás és a késői kéziratosság forrása egy: a népi éneklés gyakorlata és emlékezete. 2. a nem miseénekeket tartalmazó *Cantus Catholicus*-ba meg éppen ezért nem kerültek be: megőrizték őket eléggé a nép éneklése és gyakorlata. A népi emlékezet szinte csodálatos megőrző erejéről e sorok írói maguk is meggyőződhetnek ismétlenül; egyebek között egy nyomtatásban, írásos lejegyzésben nem ismert liturgikus *Benedictio mensae*-t hallottak és rögzítettek hangszalagra magyarul és gregorián dallamban, vitathatatlanul népi környezetben. Szigeti tehát a hiányos, nem korszerű módszer vitte téves konklúziókhöz.

Végezetül még röviden nézzünk szembe Szigeti harmadik sarkalatos állításával: nem volt a katolikus gyakorlatban tömegéneklés. A Kájoni-féle *Credo* fordítással szerzőnk is foglalkozik. A sok egyéb ellenérv helyett iktassuk ide a Kancionale 1719-i kiadását gondozó csíksomlyói ferences nyilatkozatának tartalmi lényegét: Kájoni fordítása bizonyos értelmi hiányosságot mutat. Ennek oka az, hogy Kájoni a fordítást gregorián dallamhoz alkalmazkodva végezte: de mert mindenki, a parasztemberek is így tudják már, változtatni a fordításon nem lehet. (Fabendum est et non negandum, quod *Credo* in *Missa cantari solitum*, a *praementionato pie defuncto* P(atre) iuxta notas *Gradualis transversum non careat difficultate, sed cadentiam volebat conservare*... Potuissent quidem iisdem notis reservatis, per alias cadentias poni, sed quia omnium, etiam *Rusticorum iam sic usitatum versetur in ore, in ultimis cadentibus experieris este correctum solum*.) Tanulság: a niceai *Credo* („a nagy *Pater*”) fordítását, gregorián dallammal, nemcsak a kántor, de az egész nép énekelte.

Ismételjük, mi csak fájlaljuk, hogy az anyag ki nem elégítő ismerete, a nem-tudományos szempontok és hibás módszer olyan megoldásokat hoztak magukkal, amelyek nem válnak díszére a magyar pietás múltjának. S azt sem hisszük, hogy lennének pasztorációs meggondolások, amelyek ezt mentenék. Méltán merül fel kérdés: ha valóban oly nagy jelentőségűnek tekintjük a *Collectio Rituum* megjelenése után megkezdődött liturgikus változást, miért nem előzte meg annak összeállítását alaposabb tájékozódás? A magyar vallásos műveltség közel ezer esztendő történetében annyi hagyományt, oly sok, a nemzetek között is megbecsült értéket őrzött meg számunkra, hogy azokat föltétlenül figyelembe kellett volna venni, s velük együtt a feltárásukon fáradozó magyar tudományosság eredményeit is.

(Bálint Sándor — Mezey László — Rajeczky Benjámin)

PASSUTH LÁSZLÓ: ARANY KÖDBEN FÁZNAK AZ ISTENEK. *Passuth* László megjelenő, új műveit mindig örömmel fogadják a magyar könyvbarátok. Kialakult olvasótábora a kritikus véleményétől függetlenül is leadja szavazatát: az új *Passuth*-regény szinte pillanatok alatt eltűnik a könyvpiacról. Van-

nak azonban, akik a népszerűség láttán bonckés alá vetik a műfajt: az André Maurois nyomán világszerte divatba jött életrajz-regény sokak szerint elvonja az olvasó kedvét és idejét a súlyosabb veretű, de kevésbé olvasmányos irodalomtól. Gyengébb művelői — mert hiszen az üzleti érdekek gombamódra szaporítják el a regényes életrajzokat — tömegcikké sillányítják nagy írók és művészek életét; munkásságukat olcsó hatásokkal, kellő árnyalás nélkül, meghamisítva tálalják az olvasónak.

Passuth írásművészete nem szorul rá, hogy a műfajt ért kifogások kapcsán mentegessük, több évtizedes írói múltja során tudatosan szűrte le a tanulságokat: alkotó korszakait nem a sémák egysíkú alkalmazása, hanem a változatoság, az újabbra való törekvés jellemezte. Első nagysikerű regényét az exotikum, a meseszöves gazdagsága fémjelzi, — későbbi alkotásaira a választott kor nyomja rá a bélyeget: színpompás, barokkosan csillogó tablók tűnnek fel s tartják fogva az olvasó figyelmét és képzeletét. Az 50-es évek termését elmélyültebb írói szándék vezeti. Az ember belső világát árnyaltan, a kor hiteise újjáratremtésével világítja meg, a hősök egyéni vonásai és cselekedetei nem túlzott eszményítésből, hanem a korrall és közösséggel való szerves kapcsolatból fakadnak.

Az Arany ködben fáznak az istenek ezt a proteuszi életművet újabb elemekkel gazdagítja. Az életrajzi regény hagyományos építkezése helyett gazdag anyagú, modernül megkomponált enciklopédia körvonalait érezzük kibontakozni: Raffael és az olasz reneszánsz virágzó éveit mögött ott lüktet Itália történelmi és művészeti múltja is.

Hangsúlyozni kell: az író mindezt nem állóképek egymás mellé helyezésével éri el; mozgó, dinamikus filmkockákat perget szemünk előtt, a fontosabb mondanivaló érdekében a kronológiai sorrendet is felcseréli; — száraz objektivitással közöl szövevényes politikai vonatkozásokat, majd a művészet szentélyében elmélyülten lesi meg az ihlet és az alkotás óráit. Helyenként talán fárasztó a rengeteg előforduló név és utalás — az összefüggések hatalmas láncolata, gyakran vissza kell lapoznunk egy-egy személy azonosításáért, de végül is megéri a fáradság, minden elrendeződik, s örülünk, hogy az író erőfeszítésre késztetett bennünket és fáradásunk gyümölcseként közösen hódíthatjuk meg a teljesség igényével ábrázolt korszakot.

A vért, bonyodalmakat, de zseniális alkotókat is jócskán szülő reneszánsz évszázadok óta vonzza a különböző korok embereit: Vasari és nemzedéke, a klasszicizmus, sőt jelenkorunk is élénk érdeklődéssel tanulmányozza a reneszánsz világát. Passuth anyagismeretét és tájékozódási ösztönét az a rendkívüli képesség erősíti, hogy érzékelhetően fel tudja idézni a kor sajátos színeit és hangulatát. Eredeti atmoszférát terem, s ha valaha kiesne tudatunkból a kor számos alakja, a XV—XVI. századbeli Urbs levegőjét akkor is maradandóan megőriznénk.

A regény lokális központja — a kisebb északi és velencei kitérők mellett — az Örök Város. Közismert helyei, épületei beleivódnak emlékezetünkbe — baedeker-i szárazságnak nyoma sincs, az ember, a géniusz lelkesíti át a követket és az anyagot; a Sixtusi kápolna előbb, mert egy zárkózott és munkáját gigászi erővel végző óriást látunk falai között, — a Stanzák túlszűfolttsága is oldottabbá válik, ha az érdekes, furcsa II. Gyula pápa és a „szeráfi” mester, Raffael vívódásait, művészi-eszmei vitáit halljuk felcsendülni a remekmű közelségében.

A bevezető rész kort-izelgetése után a történész fejezetei következnek: felvázolja az erőviszonyokat, rámutat a politikai szövetségek, intrikák titkos rugóira és feltérképezi egész Európát az itáliai tartományok aspektusából. A felszígen az ezernyi probléma sűrűsödik, osztódik, amikor Raffael Rómába helyezi át tartózkodási helyét, hogy alkotásaival évek leforgása alatt az emberi szépség és harmónia legmagasabb csúcsaira emelkedjék.

Az író feladata itt válik igazán vonzóvá és bonyolulttá. Passuth emberközelébe hozza II. Gyula pápát; — ez a tölgyből faragott öregember egyike a legszínesebb emberi ötvözeteknek: humanista és condottiere, haragvó Zeus és szerető atya — utódját, X. Leót, aki kevésbé markáns egyéniség, de hű szorgal-

mazója a „kőből formált keresztes háborúnak”, a roppant arányú és azóta is csodált reneszánsz építkezéseknek. Tartós, az egész regényt áthálózó kapcsolat szövődik Agostino Chigi és az olvasó között. Chigi a mediterán világ híres üzletembere, széles látóköre, diplomáciai érettsége és jól időzített „arany-esői” révén a kor legfőbb mozgóterejévé válik. De személye nemcsak politikai kalkululus, hanem jól egyénített figura is; remekbeszabott arcéle éppen annyira valódi reneszánsz jellegű tükröz, mint a hercegnőket is elhomályosító római „cortesana”, Impéria sugárzó lény. Kettőjük kapcsolata — finom sejtésekből, halk lírából szőtt emberi kötelék — a regény legművészebb ívelésű része. Passuth helyesen ismeri fel, hogy a munka lázában égő Raffaelt nem választhatja regénye egyedüli hőseül, időnként magára hagyja tervei, kártonjai között és az alatt a két pápa, Chigi, Bembo, a humanista, az aggastyán Morosini és még sokak érdekes portréját mutatja be az olvasónak.

Passuth biztosan tájékozódik roppant kiterjedésű, szövevényes és színekben tobzódó világában, őszintén feltárja a keresztény intézményekből sarjadó tévedéseket, hibákat is, s így a kor ismeretében nem torzulnak el az arányok, egy-egy „kisiklás” világosabbá, körüljárhatóbbá válik. Mint a reneszánsz avatott kalauza számos gondolatot, jellemet és egymástól elütő szellemiséget sorakoztat fel, széles ajtót nyitva egy olyan korszakra, amelynek legdöntőbb ismerve az emberi szellem kitágulása.

(Szeghalmi Elemér)

IFJÚSÁGI SZÍNIEGYÜTTESEK A SHAKESPEARE-KORI ANGLIÁBAN.

A Hamlet második felvonásában a királyfi és egy udvaronc, névszerint *Rosenkrantz* a színházról beszélgetnek. Szóba kerül többek között „egy kotlóalja gyermek, apró torony”-ról is, akik roppantul divatban vannak a városban és komoly konkurrenciát jelentenek a felnőt, hivatásos színészeknek. *Shakespeare*-nek ez a drámája a XVII. század elején, valószínűleg 1602-ben készült s minden jel arra vall, hogy az író, itt a *Children of the Chapel* és a *Children of Paul's* elnevezésű, serdülő fiúkból álló színjátszóegyüttesekre céloz, melyek ez idő tájt szerepléseikkel, már csak korábban megszerzett hírnevüket öregbíthették.

A *Children of the Chapel*, gyermekkórus alakul, még IV. Henrik, az első Lancaster uralkodásának (1399—1413) vége felé azzal a céllal, hogy a királyi udvartartással kapcsolatos egyházi szertartásokon és ünnepségeken a karéneket szolgálta. De ugyancsak kizárólag éneklés a célja kezdetben a Szent Pál székesegyház mellett működő tanügyi intézmények (*Grammar School*, *Choir School*, *Elemosineria*) növendékeiből szervezett *Children of Paul's* elnevezésű kis csoportoknak is. Mindkettőt azonban elég korán már prózai, vagy énekes, de teatrális jellegű szereplésekre is felhasználták. Így megbízhatónak látszó feljegyzések szerint a *Children of the Chapel* első nagysikerű előadása, az 1501-ben Artur herceg és Aragóniai Katalin esküvője alkalmából rendezett sorozatos ünnepségeken volt, de felléptették őket VII. és VIII. Henrik előtt is.

A Szent Pál együttes régi előadásainak nyomai homályosabbak mint a *Children of the Chapel*-é, az adatokból azonban kitűnik, hogy a kis színészek aranykora a XVI. század vége felé lehetett, amikor mesterük *Sebastian Westcott* volt.

Shakespeare fiatalabb éveiben egy *William Hunnis* nevű humanista volt a vezetőjük s az igen agilis „mester”-nek sikerült társulata számára nyilvános előadásokat is biztosítani. Az ilyen nyilvános előadások később, Hunnis halála után elsősorban a londoni City-ben lévő s az egykori dominikánus kolostorban berendezett *Blackfriars Theatre*-nak nevezett színházteremben voltak, amelynél egy időben, *Richard Burbage*-on (aki az első állandó jellegű színházépület megteremtője Angliában) és néhány más személyen kívül *Shakespeare*-nek is volt anyagi érdekeltisége. Egyébként ugyanebben a teremben került az angol színháztörténet rivaldafényébe két másik, ugyancsak fiúkból álló színícsoporthoz is, a *Children of Windsor Chapel* és az *Earl of Oxford's Company* (ebben ugyan felnőtt színészek is voltak), amelyekkel a már előbb említett kórus-társulatok időnként közösen készültek fel egy-egy előadás megtartására.

Talán fölösleges is hangsúlyoznunk, hogy ezeknek a kis társulatoknak az esetében természetesen nem gyerekek szórakoztatásáról volt szó, hiszen arra ilyen értelemben, akkor még egyáltalában nem is gondoltak, hanem felnőtteknek nyújtott drámai előadásokról, amit az udvar berkeiben VIII. Henrik uralkodásától kezdve egészen I. Jakab királyságáig éppen úgy élveztek, mint a londoni erősen vegyes színházlátogató nagyközönség. Mert a gyermekprodukció iránti megkülönböztetett figyelem nemcsak a mi korunk sajátja, de megfigyelhető az antik kultúráktól kezdve más időszakok mellett a reneszánszban is, sajátágosan a színjátszás történetében azonban talán sehol sem olyan elsöprő erővel, mint a XVI. és a XVII. századforduló Anglijában.

Bizonyos, hogy a legfeljebb 15–16 éves korukat elért, mindenesetre akkoriban idősebbnek számító ifjú művészek emberábrázolása önmagában nem vetekezhett a drámai konfliktusok és emberi szenvedélyek megjátszásában a vendégfogadók udvarán s az újonnan megnyíló színházak stage-ein egyre erőteljesebben felsorakozó hivatásos színészekével, de nyilván az eredetiség, a vonzó báj, s a gazdag és ötletes, udvarképes rendezés válthatta ki a legmagasabb elismerést, a professzionátusok irigységét.

Tudjuk jól, hogy ezek az együttesek játszottak a jezsuita és más kollégiumokban s Angliában is, főként a XVI. század elején az iskolákban és college-ekben elterjedt latin- és angol-nyelvű iskoladramákat, moralitásokat és egyéb a kor műfajtarában kéznél tartott színpadi műveket, egyik legerősebb oldaluk azonban az Olaszországból északra importált ünnepi-játék, tehát valamiféle reneszánsz-revű lehetett, mert ebben a mítológiai jelenetekkel sűrűn átszótt látványosságban, képzelt deklamációjukat, ének- és tánc tudásukat egyformán csillogtathatták. Írtak azonban számukra — mégpedig elsősorban saját tanáraik és vezetőik — a kor igényeinek megfelelő komoly színműveket is, de játszották Jonson (Cynthia) Revels, The Poetaster), sőt Shakespeare darabjait is.

Előbb említettük, hogy a kórusokból alakult gyermek-színjátszatok a professzionátus együttesek féltékenységét is kiváltották, de le kell szögeznünk, hogy ezek a gyermekek maguk is tulajdonképpen hivatásokak voltak, mert ha effektíve fizetésben nem is részesültek, teljes ellátásuk, taníttatásuk, az életbe való jó szárnyrabocsátásuk volt az a nem lebecsülendő juttatás, aminek fejében látták el szolgálataikat.

Ilyen feltételek mellett természetesen magasan fölötte állottak a teljesen amatőr s egész Nyugat-Európában (később Európa más részein, így hazánkban is) elterjedt iskolai színjátszó csoportoknak, amelyek a Brit-szigeteken — mint arra már utaltunk — egyébként is inkább a XVI. század első felében fejtettek ki emlékezetes tevékenységet. Nem lebecsülendő sikereik egy etoni iskola és a cambridgei Christ, College-hez fűződnek, mert ezeknek az intézeteknek a diákjai mutatták be először a két első szabályos angol komédiát, a *Ralph Roister Doister*-t és a *Gammer Gurton's Needle*-et.

A reneszánsz angol dráma és színjátszás fénykora az egyetemi színjátszást azonban szintén magával ragadja, annál is inkább, mert a hódolattal körülvett uralkodónó, Erzsébet, amint azt Benedek Marcell Shakespeare-monográfiájában is aláhúzza, maga is színházrajongó, kislány korában Seneca-fordító, aki komoly erkölcsi és anyagi ösztönzést ad a nagydiákok színpadjainak.

A drámaíró születésének az évében, 1564-ben, emlékezetes az akkor már több mint háromszáz esztendőes cambridgei egyetem történetében az erzsébeti látogatás, amikor a King's College színházi előadások számára átalakított kápolnájában négy alkalommal tartottak bemutatót. A királynő és a vendégek a klasszikus Plautus és Szofoklész darabjai mellett, *Edward Hall* és *Nicholas Udell* angol szerzők műveit is végighallgatták, és minden bizonnyal gyönyörködtek is abban az igyekezetben, amelyet a fiatalság a retorikus és mimikus játék jó összehangolása érdekében kifejtett.

Néhány évvel később az oxfordiak is kitétek magukért uralkodónójuk előtt, amihez nagyban segítette őket akkori vezetőjük és rendezőjük, a tehetséges *Richard Edwards*, aki valamikor maga is e nevezetes egyetemi városban folytatta tanulmányait.

Egyik történetüket taglaló mostani, egészen kiemelkedő szaktudós, a nemrég Budapesten is járt bécsi *Heinz Kindermann*, egyértelmű, jó véleménynyel

van erről az egyetemi színjátszásról. A tanárokat és tanulókat a színjátszás szellemiségével áthatott személyeknek minősíti, akik mintegy belső szükségletét érezték annak, hogy gondolataiknak és életüknek teatrális reprezentációt biztosítsanak.

Az életkorban legelőrehaladottabb és öntevékenységi szinten mozgó ifjúsági színiegyüttes a korban, egy londoni jogászokból álló társaság, a *Jurist Theatre*, amely már a XVI. század hatvanas éveitől kezdve számottevő jelentőséggel bír. A későbbi bírák és ügyvédek az akkor szokásos művek mellett gyakran adtak elő zenével kísért pantomimet, ún. „dumb shows”-t is s bár az *Inner Temple*-ben, a jogászok londoni testületi házában rendezett színjátszó összejöveteleiken csak kicsiny, zártkörű közönség előtt szerepeltek, néhány előadásukat az angol irodalomtörténet is számon tartja. Így elsősorban az nem felejthető soha, hogy ők vitték színre a *Garboduc* című darabot, a Shakespeare-t és Jonson-t megelőző időszak egyik legelső, valódi értelemben szerkesztett tragédiáját, egy igazi angol királydrámát, amely hamisítatlan hazai ősforrásra, *Geoffrey of Monmouth* krónikájára támaszkodik.

Az angol ifjúsági színjátszás fénykora erősen belenyúlik ugyan még a XVII. századba is, de Shakespeare, Ben Jonson valóságos, majd a londoni színházak 1642-ben történt bezáratása után, a nagy színházi korszak átvitt értelemben vett halála után, a most ismertetett formáiban megsemmisül.

A gyermek- és az ifjúsági színjátszás egyik legtarkább szakasza után gördült le ekkor a függöny, amely a következő százötven évben felbukkant salzburgi Universitäts-theaterrel, *Merschy*, Eszterházán is szerepelt gyermekművészeivel, *Nicolinnek* a bécsi udvarban ünnepelt „piccoli Hollandesi”-eivel, s néhány más hasonló jellegű kísérlettel együtt a reneszánsz-barokk kultúrtörténet gazdag anyagához tartozik. (Szerbák Elek)

JEGYZETLAPOK. (Doping?) Csodálatos, káprázatos világ Hieronymus Bosch világa. Félelmes, eszelős világ.

Persze sok mindennek megvan a megfejtése nála, csak meg kell találni hozzá a kulcsot. Fakéreg-bőrű emberei, póklábú szörnyei, fantasztikus állatai, állatfejú, embertörzsű lényei sokszor olyan jelképek, melyeket kortársai ismertek és megértettek: bűnök, főbűnök, kísértések szimbólumai. De akkor is: a jelképek zsúfolásában, az irrealitás rettenő realitásában, hallucinált mindensége kompozíciójában: káprázatos, félelmes, eszelős. Megdöbbenő és talányos. Ezek a levegőben úszó halak, hátukon hajókkal, bársonyba öltözött asszonyokkal, pohos férfiakkal. Ez a kutyafejú ördögökkel, kéményes flamingókkal, lidérclálgokkal, pokoltüzekkel népes levegő, ezek a mágikus virágok, madarak és áttetsző gömbök, ez a gyönyörök-kertje, ez a zengő pokol. Honnét, milyen álból származik ez a képzőn?

A göttingai egyetem egyik professzora, bizonyos Peuckert tett közzé egyik, tizenhatodik századról írt könyvében egy egykorú izgatószer-receptet. Boszorkány-pomádé a neve; elkészítették a recept szerint, és kísérleteket végeztek vele. Az eredmény — hűsörás álom, mely után a kísérleti alanyok beszámoltak látomásaiukról. Boschi látomásaik voltak: légi utazások, szörnyek orgiái, pokol-káprázatok. Föltehető, hogy Bosch ismerte és használta ezt az izgatószer-t.

Érv — s milyen remek! — azok használatára, akik szerint a zseni nem más, mint aberráció?

Nem. „A teremő génuszt nem teszi Kérdéssé, legföljebb sarkalja az effajta eljárás — mondja Bosch egyik krónikása, Robert R. Delevoy. — S az ember csak még inkább ámul, ha meggondolja, milyen bámulatos művészi-mesterségbeli türelemmel kellett rendelkeznie a hertogenboschi remetének ahhoz, hogy álma teremtményeit a láthatóság útjára vezesse, érzékelhetővé tegye, érzelmi világát a világ érzékenységeivel közölje.”

A boszorkány-pomádé talán hozzásegítette Bosch-t, hogy lásson, hogy jobban, vagy többet, és mást lásson. De ez még nem művészet. A művészet: látni és közölni; látni és megteremteni; láthatóvá tenni, amit látunk. S erre már semmiféle boszorkány-pomádé, hasis, alkohol, meszkalin nem képes. Ez már türelem és mesterségtudás dolga. (r. gy.)

Idegen szavak. — Több olvasónk indokolt kívánságára ezentúl megmagyarázzuk azokat a cikkeinkben előforduló idegen szavakat, amelyekre magyar szót nem találhatunk, továbbá azokat a tudományos műszavakat, amelyeket egyes olvasóink esetleg nem ismernek. Mostani számunk „Eszmék és tények” című rovatában három idegen, illetve műszó fordul elő. *Agnoszticizmus* annak a filozófiai iránynak a neve, amely szerint egész megismerésünk csak a természeti világ jelenségeire szorítkozik. Így Istenről, mint a létezők végső okáról, továbbá lélekről, kinyilatkoztatásról, stb. nem tudhatunk semmi bizonyosat. Alaptétele ennek az iránynak, hogy vannak dolgok, amiket nem ismerünk és nem is ismerhetünk meg. *Deizmus* annak a vallásbölcseleti iránynak megjelölése, amely szerint Isten létezik ugyan, s a világot teremtette, de azon túl nem törődik vele. Tagadja tehát az isteni gondviselést, az isteni igazságszolgáltatást, minden kinyilatkoztatást, természetfölöttiséget. *Panteizmus* az a vallásbölcseleti irány, mely elsősorban Isten személy-voltát tagadja. Szerinte Isten azonos a világgal, annak ősoke, alapja, ő a személytelen örök való. *Mélypszichológia* (mélylélektan) a lélektannak az az iránya, amely az emberben a tudatos lelki tartalmakon és folyamatokon kívül egy alattuk rejlő, tudattalan réteget tételez fel. Ezt a réteget az emberrel veleszületett ún. ösképzetek és ösképek alkotják.

Teilhard de Chardin. — Kiejtése: Tejjar dö Sarden. Jezsuita, aki mint természettudós az őslénytantal foglalkozott. Elfogadta a fejlődéstant és azt összeegyeztetni igyekezett a keresztény hittel. Folyóiratunkban *Kecskés Pál*, a Hittudományi Akadémia professzora írt Teilhard világszemléletéről az 1963. évi márciusi számban. „Eszmék és tények” című rovatunkban vele kapcsolatban a következő kérdéseket tárgyaltuk: jelentősége a metafizikában és teológiában (1962. április); az erkölcsi megítélés elvei tanításában (1962. május); a Szent Officium monituma és Teilhard életművének teológiai kritikája (1962 október). Erdely Ferenc, a Hittudományi Akadémia professzorának tollából: Teilhard misztikus miséje (1963. július).

G. M. Miskolc. — A húsvét dátuma kezdettől fogva nehéz kérdés volt az egyház történetében. Az ókeresztény egyházban a legtöbb ázsiai keresztény a zsidó naptárt követte, és húsvét napját Nizan hónap 14-én ünnepelte, függetlenül attól, hogy a hét melyik napjára esett. Az Úr Jézust ugyanis Nizan 14-én feszítették keresztre. Ily módon azonban jelentős ingadozások mutatkoztak a hold ciklusainak megfelelően. A zsidók ugyanis eszerint számították ki a hónapokat és napokat. Az egyház azután fokozatosan rendet teremtett ebben a káoszban. Először Szent Viktor pápa rendelte el, a második század végén, hogy a húsvét napjának vasárnapra kell esnie. Majd 314-ben, az Arles-i zsinat kimondta, hogy a húsvétot az egész világon ugyanazon a napon kell ünnepelni. A niceai zsinat pedig, 325-ben úgy intézkedett, hogy a húsvét dátumára nézve, a római egyházban érvényes gyakorlat a mérvadó mindenütt. Minthogy azonban a római évszámítás a szükséges korrekciók miatt elég gyakran változott, megtörtént, hogy mikor Szent Ágoston Angliába ment meglepetéssel látta, hogy az angol keresztények más napon ünnepelték a húsvétot, mert egy régebbi római számítást vettek még mindig alapul. Mint tudjuk, a húsvét manapság a március 21-e utáni első hõldtöltét követõ első vasárnapra esik. Ennek megfelelően a húsvét lehető legkorábbi dátuma március 22, míg a legkésőbbi április 25. Ez még mindig elég nagy ingadozást jelent és éppen

ezért, az egyház — mint azt egyik legutóbbi üzenetünkben már említettük — nem zárkoznék el a húsvét ünnep rögzítésétől, ha a nemzetek a naptárreformban megegyeznek.

Okumené. — A patriarkátusok nem újabbkori intézmények, hanem eredetük a kereszténység első századára nyúlik vissza. A kereszténység a Földközi-tenger keleti medencéje körül terjedt el először. Ennek a területnek földrajzi tagoltsága tette szükségessé, hogy az egyházkormányzatot néhány fontosabb püspöki székhely körül összpontosítsák. Így jött létre a legkorábbi időkben a konstantinápolyi, az alexandriai, az antiochiai és jeruzsálemi patriarkátus és természetesen a római is. Nem szabad ugyanis megfedkezni arról, hogy a pápa maga is pátriárka, a latin szertartású egyház pátriárkája. És ebben a minőségben ugyanazt a történelmi funkciót tölti be, mint többi pátriárka társai, akikkel szemben azonban, mint Szent Péter utódját, az egyetemes egyházfőiség kiemelkedő rangja is megilleti.

Apologetika. — Ha más vallásúval vagy nem hívővel beszélgetve hitünk igazságai kerülnek szóba, magatartásunk és érvelésünk legfőbb jellemzője a szelídség legyen. Minél inkább meg vagyunk győződve a magunk igazáról, annál szelídebbek legyünk. Ez egyébként általában mindenfajta vitára áll. Azonkívül pedig semmiképp se vonjuk eleve kétségbe beszélgető partnerünk jóhiszeműségét. Lényegében minden szeretet itt kezdődik. Sok olyan ember van, aki még a legártatlanabb kérdést sem tudja úgy feltenni, hogy annak, amit mond, ne legyen agresszív hangsúlya. Ilyenkor van a legnagyobb türelemre szükség. Ne felejtjük el, hogy minden agresszivitás mögött rendszert valamilyen sérelem rejtőzik és nem tudhatjuk, milyen szenvedések alakították ki a velünk szemben álló ember egyéniségét. És talán éppen egy megértő, türelmes, szelíd, baráti szó az, amire leginkább vágyik.

T. M. Pécs. — Isteni erényeknek általában csak a Hitet, a reményt és a szeretetet nevezzük. Az okosság, a fő vagy sarkalatos erények közé tartozik. Négy van ezekből. Az említett okosságon kívül a mértékletesség, az igazságosság és a lelki erősség tartozik ide. A Szentlélek hét ajándéka pedig a következő: 1. Bölcsesség. 2. Értelem. 3. Tanács. 4. Erősség. 5. Tudomány. 6. Jám-borság. 7. Istenfélelem.

B. L.-né, Hajdúböszörmény. — Azt a Heródest, aki Krisztus születésének idejében uralkodott, a történelem, mint Nagy Heródest ismeri. Krisztus születése előtt 39-ben lépett trónra. Krisztus kereszthalálakor viszont már fia, Heródes Antipas uralkodott, mint „Galilea tetrarkája”. Ő végeztette ki Keresztelő Szent Jánost és a szenvedéstörténet is őt említi. — A levelében kérdezett könyvek jelenleg nem kaphatók.

Tanító. — Minthogy előző házassága egyházi szempontból érvénytelen volt, a most szándékolt szentségi házasságnak nincs akadálya.

Sz. B. Budapest. — Sajnos, tökéletesen igaza van Önnek. Súlyos szedési hiba történt. Az eredeti cikkben természetesen a láthatóságról és nem láthatatlanságról van szó. Az efféle hibák, sajnos, a legnagyobb igyekezet ellenére előfordulnak,